

BARÁTHOSI TURÁNI KÖNYVEI

V.

VÁZLATOK
TÖRÖK TESTVÉREINK
TÖRTÉNETÉBŐL

ÍRTA ÉS KÖZREADJA:

BARÁTHOSI BALOGH BENEDEK

SZERZŐ KIADÁSA ÉS TULAJDONA
MINDEN JOG FENNTARTVA

BUDAPEST. 1928

Held Irodalmi és nyomdavállalata II., Margit-körút 7. Telefon: T. 273—95.

BEVEZETŐ SOROK.

Az a kis kötetkénk török testvéreinkről szól s egyáltalános kép mellett az OZMÁN törökök történetét mutatja meg nekünk rövid leírásban. Ma szokássá lett az, hogy a török név alatt az ozmán-ságot értsük. Hogy ez nagy hiba, arra elég annyit félemlítenünk, hogy az ozmánokon kívül még egy egész sereg török nép él, akiknek száma jóval meghaladja az ozmánokét. Hogy a török név a közzelfogásban az ozmánokra szorítkozott, annak oka az, hogy az utolsó pár száz esztendőben a török fajta népek közül ők voltak azok, akik a történelemben való szereplésükkel folyton érintkezésben állottak a nyugattal s ennek sorára sokszor döntő tényezőként folytak be. Hogy azután ez a befolyás eleinte a félelem, azután a felülkerekedett győzelem irigy és gyűlölködő hangját hozta, arról a mai ember, az ő végtelen elfogultságával s egyoldalú nevelésével igazán nem tehet. Hiszen ma is, majdnem hetenként találkozunk, még magyar lapjainkban is, olyan cikkekkal, mondatokkal, ahol pogány törökről, ázsiai elmaradottságról stb. van szó. Hogy azután az ellenségek mit írnak, arról talán ne is beszéljünk, hiszen azok a *nagy művelt nyugat* bálványozásában egyenesen ázsiai fertőnek neveznek minden törököt, minden turánit.

Hogy a külföldi, az idegen, így beszél, azt tán érteni lehet, de hogy az itthoniak miért teszik, annak okát talán mégis jó volna egy picit megszellőztetni, mert százados dohosság üli meg, még ma is, a lelkek elnevelt részét.

Az ilyen hangúakat először is két csoportba kell osztanunk: Első részük az ellenségek tábora. Ezek elvakult gyűlölettel tagadnak meg mindent. A történelem megtagadása már elég nagy vétek, de ezek az egyének még ennél többre is képesek, mert igen sokszor meg is hamisítják a történelmet. Meghamisítják azzal, hogy a forrásokat elferdítve, elcsavarva, olyant és azt olvasnak ki belőlük, ami éppen megfelel céljaiknak. A hazugságon fogástól nem nagyon félnek. Ugyan ki leplezi le őket s ha meg is történik, ugyan hol jelenik meg a leleplezés s hányan vesznek arról tudomást? A megírt szó pedig, kivált ha tetszetős formába öltöztetik, csak repül tovább s hinti a mételyt maga körül. Ami a gyűlölség okát illeti, arról csak annyit, hogy legtöbbször alacsony önérdék szüli s faji kérdések, anyagi érdekek, vagy irigység folyamányai. Ezeket csak azért kell számba vennünk, mert „jó ha az ellenségem erejét ismerem, mielőtt birokra kelnék vele”.

A jóindulatúak hibái más természetűek. Legtöbbször nem vesznek figyelembe minden forrást, vagy a források minden részletét. Így természetesen ezernyi dolog rejtve marad előttük, vagy hibás következtetésre jutnak. Igen sokszor az a baj, hogy az illetőknél hiányzik a kellő történelmi kritika, mely az addigi eredményeket fölényesen mellőzi s mindenképpen újat és eredetit akar kihozni, még akkor is, ha erőszakos belemagyarázás, vagy szándékos elhagyás árán történhetik is ez. Nagy

bajokat okoz az is, hogy sokan összezavarnak nevetek, eseményeket. Nem összevalókat összeerőszakolnak, együvé valókat szerteszét szednek. Gyakori hiba az is náluk, hogy egy előre kitűzött cél szolgálatára igyekeznek a tényeket mesterségesen csoportosítani. Ez akkor is hiba, ha a kitűzött cél nemes irányú, nem pedig ellenséges, mint a gyűlölködők csoportjánál.

Ha az elmondottakat figyelembe vesszük s ezen alapokon vizsgáljuk meg a törökökről meglevő irodalmat ami bizony Isten kitenne egy jó szekérderekra valót, akkor nem csodálkozhatunk, hogy a törökségnek is bőven kijutott a pellengérré állításból.

Magyarul kevés munka van még a török testvérekről s Istvánffy, Décsy, Szabó Károly, Szilády, Thury Velich Salamon és Takács nagyértékű munkáin kívül a leginkább elterjedt és népszerűsített általános, összefoglaló Vámbéri Ármin: *Török faj* című könyve. Szép munka ez s nem mondhatjuk, hogy ellenséges érzület szülte, hiszen Vámbéri egész életboldogulását a törökökkel való érintkezésének köszönte s így ha ellenségként írt volna, a legsúlyosabb hálátlanságot követte volna el, amit ember elkövethet. A törököket jól ismerte, hiszen hosszú évekig élt Konstantinápolyban. Utazása a török népek között, bár mindössze 10 hónapig tartott s Konstantinápolyból Bokharán és Szamarkandon keresztül Teheránig vezetett, mégis híressé lett. Jó érzékkel, útvjáról nem haza jött, hanem Londonba ment. Anglia abban az időben igyekezik befejezni világuralma nagy épületét s így az európaiak előtt jóformán ismeretlen és megközelíthetetlen vidékekről hírt hozó Vámbérit, nemcsak a szabadkőműves és zsidó körök, hanem a szó igazi értelmében, az egész angol diplomácia és előkelőség olyan páratlan szíves-

séggel fogadta, amire kevés példa van az angol éleiben. Vámbéri hálás is volt a törökök iránt, simpáthiáját, mikor már nagy úrrá lett, sem felejtette el s Ha Írásaiban mégis nem találjuk meg azt az igazi lelkes rajongást amit várnánk, annak oka egyedül az, hogy ő sem tudta levetközni azt a minden zsidó emberbe beléjenevelt előítéletet, mely faján kívül nem lát más igazi nagyságot s nem tud oly igazán és odaadással szeretni más fajhoz tartozót, mint a saját fajbelijét. Nem gáncs ez Vámbérika; de egy lelki jelenség megértéséhez szükséges adat, amelynek hatását még tán nagyobb mértékben növelte az is, hogy akkor még alig állottak rendelkezésünkre azok az adattömegek, amelyeket azóta összehordottak a tudomány munkásai s melyek ma mélyebb betekintést engednek abba a világba, melybe Vámbéri vethette — jó félszázaddal ezelőtt — az első tekintetet. Ezek homályosították el éleslátását, mikor azt írta, hogy „az uraltaik még a művelődés gyermekkorát élik s idegen segítségre szorulnak” vagy, hogy a „törökség egy része a nyugattal vívott kultúrharokban közel jutott a végső veszedelméhez s nemsokára nyomtalanul el fog enyészni!” Nem volt turáni hite és lelke, így nem érezhette, nem tudhatta, hogy egy faj, mely az emberiségnek a kultúrát adta, nem lehet, sem a kultúra gyermekkorában, sem nyomtalanul el nem tűnhet, mert a mester örökké él a tanítványban.

Ezek a kis írások, amiket én, már az ötödik kötetnél tartva, papírra teszek, turáni szemmel és lélekkel nézik a török fajt is. Mint összes turáni könyveim, úgy ez is egyúttal vitairat, mely az elnyomott, eltagadott, vagy meg nem látott igazságokat szedi bokorba, hogy minden turáni fajta lélek együtt tudjon dobbanni, úgy

mint Vámbéri tanár fajtájáé, amely feljajdul vagy felujjong, bárhol érje őket bántalom vagy öröm a világon. *Oh! de sokat kell nekünk ebben az irányban még meg tanulni tőlük!*

A pár évvel ezelőtt tartott finn-ugor kongresszuson annak adtak hangot, hogy turániak csak a finnek, magyarok, esztek, zúrjének, votjákok, vogulok és osztjákok. Viszont egy török barátom arról akart meggyőzni egy év előtt, hogy igazi turániak csak a törökök és a magyarok, akik tulajdonképpen törökök voltunk s így vérünk ma is az. Akár milyen érdekesnek látszanak is ezek a felfogási szélsőségek így, egymás mellé állítva, mégis tiltakozást kell kiáltanunk ezzel szemben, mert a turáni ma már olyan fogalomgyűjtő név, amely minden, eddig uraltainak, (mongolnak, tatárnak) nevezett népet magában foglal. Azt hiszem, hogy a jelen évben Budapesten tartandó fine-ugor kongresszuson már elenyésznek mindezek az ellentmondó ferde hiedelmek.

Hogy jelen kötetkénk nagy része az ozmánok életének lesz szentelve, annak azt hiszem elég magyarázata az, hogy ma a nyugati turánok közül ők a legnépesebbek s hogy a törökökről más kötetben is fogunk beszélgetni.

Még a forrásokról kellene írnom, azt hiszem. Hát egy kicsit láttam-utaztam, egy kicsit tanultam-olvastam s ebből a kettőből került ki a könyvecske, úgy ahogy a lelkemen átizzott a dolog. Nem tudóskodom én, csak tényeket mesélek el. Tudom, hogy nehéz feladatot vállaltam, de vegyék olyan jó szívvvel amilyenel megírtam. Bár úgy meg tudtam volna szerettetni és becsültetni őket magyar testvéreimmel, mint ahogy én megszerettem és megbecsülöm őket.

I. A TÖRÖK NÉP EREDETE.

inden nép igyekszik származását minél régibb időkre visszavezetni. Ezért a mondák világában vesz el minden nyom, melyet csak egy-két vékony szállal csatolnak közismert vagy elfogadott tényekhez. A turáni népek ősi hajlandósága, hogy nemzetségfájukat törekednek megőrizni. Ugyanezt találjuk a törökfajú népeknél is. Ma is gyakori az az eset a törökségnél, hogy egészen apró gyermekek 8—10 őstüket tudják elsorolni. Egy, mindenik törzs által ismert monda, a törökséget, az özönvizet túlélte Noénak, Jafet nevű fiától származtatja. E szerint Jafetnek nyolc fia volt. (Turk, Csin, Kozár, Szaklab, Russz, Ming, Gimar és Tarads). A nyolc fiú mikor szétvándorol betölti az ismert világot. Turk a Bajkai tótól délre fekvő gyeves pusztákon telepedik meg. Az időjárás v iszonlóságai ellen itt építi az első sátrat, melyet aztán minden török nép megtanul tőle. Csin keletre vonul s földjét magáról nevezi el. A selyemtermelésnek és feldolgozásának, valamint az ipar legtöbb ágának ő a feltalálója. Kozár a Volga vidékén telepedik meg s Szaklabot és Ruszt a zordon északra szorítja. Ez a kettő a szlávok ősapja lesz. Ming és Gumar a Guzok földjén, Bolgár város vidékén üt tanyát> míg Tarads a Kaspi tó délkeleti vidékére költözik.

A hagyomány ezután elmondja, hogy Türknek négy fia közül Tutuk volt a legidősebb. Ennek unokái között két ikertestvér fiú volt: Tatar és Mogul. Ezekről származtak a hasonló nevű nemzetek. (Érdekes, hogy a török hagyomány a magyarokat Gumar-tól származtatja. Ennek két fia volt Bulgár és Burtasz, kik a baskírok és magyarok ükei).

Úgy a törököknek mint a mongoloknak ősapja Mogul volt. Utódaik nagy ellenségeskedésbe kerülnek egymással s a törökök, a monda szerint, elpusztítják az egész mongolságot. Mogul legidősebb fia Kara, a mai khalka mongolok földjén alapít hazát népének s csak késő utódai húzódnak nyugatra Turkesztánba. Kara fia volt a török mondák legendás hőse: *Oguz khán*, aki 116 esztendeig uralkodott volna s olyan dicső volt, hogy a többi török fajú nagy uralkodók csak egy-egy tulajdonságát örökölték, mégis világhíreik . lettek. Tőle is származtatja mindenik magát.

A nagy Oguz khánnak hat fia, ezek mindenikének újra négy-négy fia volt. Ez a 24 unoka lett a leghíresebb török és mongol nemzetségek őse. A hagyományok nagyon pontos és részletes leszármazó névsort és lakóhely leírást tartottak fenn s igen sok történeti eseményt is. Úgy ezen eseményeket, mint a származási rendet feltüntető neveket a nyugati történészek, csak néhány jó esztendővel ezelőtt is, a mesék világába tartozóknak mondták. Nem is akarták komoly tudós számba venni azokat, akik ezekre építettek vagy adtak valamit. Azt állították, hogy e hagyományok a csapongó képzelet szüleményei, vagy ősoket vadászó nyagok ráfogásai.

Csodálatos elvakultság, ha nem szándékosság az, hogy mindezekről a történetekről bár írott emlékek

maradtak fenn, olyan lekicsinylő gúnnyal emlékeztek meg. Pedig nem is a török népek által fenntartott munkák, hanem persa nyelven írt krónikák, mesélték el a törökök legrégebb történeteit. Azt írják ezek a jó persa tudósok, hogy az, amit ők itt leírtak mind meg van a törökök ősrégi könyveiben s ezért nem is részletezik olyan nagyon azokat. De ezeknek a tanúknak a valloását nem fogadták el s leírásaikat a fantázia szüleményeivé alacsonyították. Pedig már ekkor ösmert volt előttük az a sok feliratos köemlék is, amelyeket Belső-ázsiaiában és a Jenisszei folyó felső vidékein találtak s amelyek kétségtelenül bizonyossá tették ennek a népnek ősrégi írástudását. Eltagadták az élő hagyományok meglétét, pedig tudott dolog volt, hogy csupán a kirgizeknek száznál több eposzuk van ősből korukból. Mindent tagadni, ez volt a fő szempont. Igazán csodálatos, hogy ebből a nagy tagadásdiből egyedül a zsidó biblia mondái, hagyományai és geneológiája maradt érintetlenül. Pedig ma már azt is tudjuk, hogy ezek sem eredetiek s a sokkal régebbi szumer hagyományoknak igen sokszor eltorzított és elszémisített átirásai. Ezekre majd a szumer kötetben bővebben fogunk reávilágítani. Nézzünk szemébe a legkiáltóbb tagadás alapjainak. Ezeket írják általában: „Dsuveini, Resid-Ed-Din és Abulghazi munkái a XIII. századbeli állapotokat tüntetik fel. Nagy részükben arab és persa utazók adatain nyugosznak. Igen kevés részük támaszkodhatik némi őskorból leszármazott szájhagyományra. Rasid-Ed-Din szavait megdönti a bennök levő ellentmondás. A mongol herceg geneologiai tudása lehetetlen, mert a mongolok és törökök olyan régen elváltak egymástól, hogy nem ismerhették egymást. A mongol írott krónikák létezése

több mint kétes valami, hiszen a mongolok csak Dsingiz khán idejében tanulták meg az ujugrok írását. Végleg megdönti a hitelességet az a körülmény, hogy nincsen egyetlen török nép, amely hagyományainak évszázadokra visszamenő emlékeit őrizte volna meg. Legföljebb néhány bizonytalan és homályos reminiszcentia maradt meg a török-mongol népek emlékezetében, de ezeket az ősi szájakat kiválogatni nehéz feladat. A persa krónikáknak és másolóiuknak művében nagy része van az úgynevezett „szavatos emberek” fantáziájának. A nyelvészet mai állása mellett a régi és új török szókinccset könnyű megkülönböztetni s a krónikák személy, nemzetség és tulajdonnevei nem viselik magukon a török jelleget, , inkább mongolosak. A mithológiájukba belemagyarozott jelentőség igazi erőszaktétel! Mindezek felsorolása után kimondják az ítéletet, hogy „a törökök geneológiai hagyományaiban megőrzött anyag nem szolgálhat arra, hogy a törökség ősbib életébe egyetlen igaz fénysugarat is vethetnének”. Így!

Most nézzük meg mi állhat meg ezekből a turáni kritika becsületes szempontjából.

Azt szokták ma mondani, hogy mi magyarok finn ugor népek vagyunk. Az UGOR alatt természetesen a finn fajtákat értik. Ne tekintsünk most arra a lehetlenségre, hogy a finn fajta népek mindössze nincsenek annyian, mint mi magyarok s így belőlük nem is szakadhatott ki a nagyszámú magyarság, hanem állapítsuk meg, mi az az ugor, mert ennél a kérdésnél egy nagy tévedés, ha nem megtévesztés forog fenn. Az ugor szó ugyanis csak egyik változata az ujugur, igur, ugur szónak, amely a törökségnek régibb neve volt. Hunfalvi és Budenz hibája, hogy a tudományos világot így meg-

maradtak fenn, olyan lekicsinylő gúnnyal emlékeztek meg. Pedig nem is a török népek által fenntartott munkák, hanem persa nyelven írt krónikák, mesélték el a törökök legrégebb történeteit. Azt írják ezek a jó persa tudósok, hogy az, amit Ők itt leírtak mind meg van a törökök ősrégi könyveiben s ezért nem is részletezik olyan nagyon azokat. De ezeknek a tanúknak a valloását nem fogadták el s leírásaikat a fantázia szüleményeivé alacsonyították. Pedig már ekkor ösmert volt előttük az a sok feliratos köemlék is, amelyeket Belső-ázsiaiában és a Jenisszei folyó felső vidékein találtak s amelyek kétségtelenül bizonyossá tették ennek a népnek ősrégi írástudását. Eltagadták az élő hagyományok meglétét, pedig *tudott dolog* volt, hogy csupán a kirgizeknek száznál több eposzuk van ősből korukból. Mindent tagadni, ez volt a fő szempont. Igazán csodálatos, hogy ebből a nagy tagadásdiből egyedül a zsidó biblia mondái, hagyományai és geneológiája maradt érintetlenül. Pedig ma már azt is tudjuk, hogy ezek sem eredetiek s a sokkal régebbi szumer hagyományoknak igen sokszor eltorzított és elszémitett átírásai. Ezekre majd a szumer kötetben bővebben fogunk reávilágítani. Nézzünk szemébe a legkiáltóbb tagadás alapjainak. Ezeket írják általában: „Dsuveini, Resid-Ed-Din és Abulghazi munkái a XIII. századbeli állapotokat tüntetik fel. Nagy részükben arab és persa utazók adatain nyugosznak. Igen kevés részük támaszkodhatik némi őskorból leszármazott szájhagyományra. Rasid-Ed-Din szavait megdönti a bennök levő ellentmondás. A mongol herceg geneológiai tudása lehetetlen, mert a mongolok és törökök olyan régen elváltak egymástól, hogy nem ismerhették egymást. A mongol írott krónikák létezése

több mint kétes valami, hiszen a mongolok csak Dsingiz khán idejében tanulták meg az ujugrok írását. Végleg megdönti a hitelességet az a körülmény, hogy nincsen egyetlen török nép, amely hagyományainak évszázadokra visszamenő emlékeit őrizte volna meg. Legföljebb néhány bizonytalan és homályos reminiszcentia maradt meg a török-mongol népek emlékezetében, de ezeket az ősi szájakat kiválogatni nehéz feladat. A persa krónikáknak és másolóiknak művében nagy része van az úgynevezett „szavatos emberek” fantáziájának. A nyelvészet mai állása mellett a régi és új török szókinccset könnyű megkülönböztetni s a krónikák személy, nemzetség és tulajdonnevei nem viselik magukon a török jelleget, inkább mongolosak. A mithológiájukba belemagyarázott jelentőség igazi erőszaktétel! Mindezek felsorolása után kimondják az ítéletet, hogy „a törökök geneológiai hagyományaiban megőrzött anyag nem szolgálhat arra, hogy a törökség Ősibb életébe egyetlen igaz fénysugarat is vethetnének”. Így!

Most nézzük meg mi állhat meg ezekből a turáni kritika becsületes szempontjából.

Azt szokták ma mondani, hogy mi magyarok finn ugor népek vagyunk. Az UGOR alatt természetesen a finn fajtákat értik. Ne tekintsünk most arra a lehetlenségre, hogy a finn fajta népek mindössze nincsenek annyian, mint mi magyarok s így belőlük nem is szakadhatott ki a nagyszámú magyarság, hanem állapítsuk meg, mi az az ugor, mert ennél a kérdésnél egy nagy tévedés, ha nem megtévesztés forog fenn. Az ugor szó ugyanis csak egyik változata az ujugur, igur, ugur szónak, amely a törökségnek régibb neve volt. Hunfalvi és Budenz hibája, hogy a tudományos világot így meg-

tévesztették s ma már senki sem gondol arra, hogy ez a nép a török fajták elődje volt, magas kultúrával, önálló írással és irodalommal, melyről nem csak mondák, krónikák és könyvek beszélnek, hanem korunkig fennmaradt kőbe vésett emlékek is. Ma már tudjuk, hogy az ujgur khánok udvarában külön történetírók voltak, akik minden eseményt feljegyeztek és krónikákba foglaltak. Meg is írta ezt két perzsa és egy török történetíró, de az említett mindentagadás ezeket is kitalálásoknak minősítette.

Mielőtt a hitelesség döntő bizonyítékát felhoznók, nézzük meg mit is írtak ezek a jó régiek, Dsuvejni a XIII. század közepén írt nagy művében ezeket mondja: „Mindenik népnek (a törökök közül) birtokában vannak a saját nemzeti történetüket tartalmazó könyvek s én mindazt, amit mindenik népnek könyveiben írva találtam legkisebb változtatás nélkül vettem írótollamra. Ezeknek a történeti följegyzéseknek részletei megvannak az állami levéltárban.” Elmondja még, hogy „az egyes népek tudósait is megkérdeztem s a szájhagyományokat is számba vettem.” Erre a munkára a későbbi írók mint a legmegbízhatóbb forrásmunkára hivatkoznak. Nagy kár, hogy arra való hivatkozással, hogy ezek amiket leír mind megvannak az ujgur krónikákban, csak kivonatát közli a krónikáknak, melyek úgy látszik elpusztultak, vagy lappanganak. Ide iktatjuk a kérdésünkre vonatkozó további részt is.

„Minthogy az ujugurok dolgai föl vannak jegyezve, ime egy parányi azokból, amik az ő könyveikben megvannak írva. Az ujugurok úgy tudják, hogy az ő szülőföldjük eleinte az Orkhon folyó partján volt, mely abból a hegyből ered, melyet Karakorumnak hívnak. A város,

melyet a nagy khán (Dsingiz) most építtetett, erről a hegyről van elnevezve. Három folyó ered abból (Orkhon, Tula, Szelenga), mindenik folyó mellett más nép lakott s az Orkhonnál az ujjur nép, tömegben. Midőn nagyon elszaporodtak, igen sok nemzetiség egy-egy fejedelmet választott a maga kebeléből s annak engedelmeskedett, így 500 esztendeig együtt laktak, addig az ideig, míg Buku khán a világra jött... Az említett két folyó között, egymáshoz közel állott két csodálatos nagyságú fa. A két fa között egyszer csak elkezdett egy domb nőni kifelé s egész hegy lett ott idővel. A hegyre az égből minden éjjel világosság szállt le. A csoda látására az ujjurok a hegyhez gyűltek, melyből szép énekléshez hasonló hangokat hallottak. Egyszerazánahegy kétfelé nyílott, öt sátor állott a nyílásában s mindenikben egy-egy szép kis gyermek volt. A sátorokat ezüst háló vette körül. Minden nemzetség feje a csoda nézésére sietett s mikor a fiukat látták, őket gondjukba vették, szolgálatukra állottak. Mikor jární tudtak a gyermekek, kijöttek a sátorból s apjuk-anyjuk után tudakozódtak. Az ujjur főnökök a fákat nevezték meg szülőiként. Ekkor a gyermekek a fához mentek s gyöngéden megsimogatták azokat. Erre az egyik fa megszólalt s azt jövendölte a gyermekeknek, hogy hosszú és dicsőséges életük lesz s nevük örökké fog tartam”. Az egész nép királyi gyermekeknek tekintette őket s így szolgált nekik ... Mindenik gyermeknek nevet adtak. A legnagyobb Szonkur-Tekin, a második Kutur-Tekin a harmadik Bukol-Tekin, a negyedik Laor-Tekin s az ötödik Bukur-Tekin nevet kapott. Bukur-Tekint találták a legszebbnek, legokosabbnak, aki minden nyelvet értett s mindenféle nép írását ismerte. Mindnyájan meg-

egyeztek abban, hogy ezt teszik meg khánnak. Össze-
gyűltek hát, lakomát rendeztek, felültették a kháni trónra
s ajándékokat nyújtottak neki. Igen nagy környezete,
igen sok szolgálja, nagy hadserege volt és igen hatal-
massá lón. A felséges Isten három hollót küldött neki,
melyek minden nyelvet tudtak s ha valahol valami dolga
akadt, a hollók elrepültek és értesítették őt a dolgokról,
Ezután némi idő múlva egy éjjel, mikor házában aludt
ablakán egy leány szállott be hozzá. Ebben a leányban
bűvészeti erő volt s ama hegyről jött, melyet Ak-tag-nak
neveznek. Hajnal hasadtáig elbeszélgettek. Így tartott ez
hét évig, hat hónapig és 22 napig. Minden éjjel eljött
hozzá s beszélt vele. Reggelenként, mikor búcsút veti
tőle, ezt mondotta: kelettől nyugatig minden a hatalmad
alá fog kerülni, csak kezdj és folytass háborút! Sereget
gyűjtött tehát Ezekből kiválasztott 300,000 embert és
Szonkur-Tekint a mongolok és kirgizek felé küldötte,
továbbá Kutur-Tekint 100,000 férfival és teljes fegyver-
zettel Tangut határára, ugyanannyival Bukol-Tekint
Tibet felé küldte, maga személyesen 300.000 emberrel
Kataj országa ellen indult. A másik testvérét azalatt
maga helyett otthon hagyta. Mindenikük a mondott
irányba ment, szerencsével tért vissza és annyi zsák-
mánnyal, hogy se szeri, se száma. Mindenfelől sok
embert hoztak az Orkhon vidékére és Ordubalik városát
építették. Így az egész keleti táj hatalma alá került.
Ezután Buka khán egy fehér ruhás és fehér turbános
embert látott álmában, aki egy követ adott neki és azt
mondta: ha e követ meg tudod őrizni, a világnak
mind a négy tájéka hatalmad zászlója alá kerül. . .
Hadsereg gyűjtéséhez fogott és aztán megindult a nyugati
országok ellen. Amint Turkesztán határára érkezett,

egy legelőben és vízben gazdag síkságot látott meg. Megállott itten és Balaszakun városát építteti fel itt. Ezt később Gu-Balíknak nevezték. Seregeit innen elküldötte különböző irányba s azok 12 esztendő alatt minden országot meghódítottak ... Tudta, hogy azon kívül már nincsen lakott és mívelt föld. A kiküldöttek visszafordultak eléje, hozák azon tájékok királyait, akik ajándékokat nyújtottak át neki. Buku khán mindeniket rangjához illő tisztelettel és szívességgel fogadta s mindeniket visszabocsátotta saját országába, meghatározott adói szabván ki reájuk. Innen, mikor már egy versenytárs sem állt útjában, visszatért régi székhelyére... Az ujugurok ebben az időben értettek a bővüléshez s azokat akik ezt a mesterséget tudták, *kám*-oknak nevezték. Ezek azt állították, hogy nekik hatalmuk van a szellemek fölött, amelyek tudatják őket mindenről. Több embertől kérdezősködtem, akiktől hallottam, hogy a szellemek a sátor nyílásán át megjelennek előttük és beszélnek velük ... Buku khán szerencsével és hatalomban élt egészen haláláig ... Utánna egyik fia lön utóda, mint khán. Az emberek és nemzetségek melyek az ujugurok népét alkották, a lovak nyerítéséből, a vadállatok és kutyák hangjából, a szarvasmarhák bölgéséből, a juhok bégetéséből, a madarak csicsergéséből és kis gyermekeik sírásából ezt a hangot hallották: *göcs! göcs!* (menjetek, költözzetek). Ennélfogva megindultak, de minden állomáson, ahol megpihentek, azonnal ez a hang jutott füleikbe: *göcs! göcs!* mindaddig, amíg arra a mezőre érkeztek, hol azután Bisbalikot építették. Itt nem hallották többé ama hangokat. Ezen a helyen megtelepedtek, öt várost építettek és Bisbaliknak nevezték el, amely idővel mindig nagyobbodott.

Ezen idő után ezeknek némely gyermekei levének fejedelmekké s eme fejedelmeket *idi-kut-nak* nevezik.”

A másik persa író Resid-Ed-Din, akinek munkájából csak az első kötet maradt ránk. Talán még elérülhet a többi is, ami olyan kincse lenne fajuknak történetében, amilyen kevés népnek van. A ránk maradt részben alig egy oldalnyi az östörökségre vonatkozó. Ezt is leközljük, hogy maradjon emlékezetben s ne boríthassák reá a tagadó-feledés leplét. íme:

„Az ujjur nép. Minthogy ezeknek történetük és dolgaik egész részletesen elő vannak adva, történeteiknek és szokásaiknak elbeszélése, *úgy, ahogy az ő könyveikben megírva és följegyezve találhatók, e munkámnak függelékét fogja tenni; így ezen a helyen csak egy parányit veszek fel abból, amit célszerűnek látok. Úgy mondják, hogy Ujjurisztán tartományában két igen nagy hegy van. Az egyiknek neve Bokrátu-Burluk, a másiké Uszkunluk-Tengrim s e két hegy között esik a Karakorum hegy. A város, melyet a khán építtetett e hegy nevéől neveztetik. Ama két hegytől oldalt van egy másik hegy, melyet Kut-Tak-nak neveznek. Eme hegy környékén folyik egyik helyen tíz folyó, másik helyen 9 folyó. A régi időben itt volt az ujjur nemzetségnek hazája, e folyók mellett, e hegyek közt és az ottani mezőkön. Azokat, akik a 10 folyó mellett laktak *on-ujgur*-nak nevezték, (tíz ujjur) akik a 9 folyó mellett laktak tokuz ujjuroknak (kilenc ujjur). Ama tíz folyót pedig *on-ogun-nak* hívták s a nevek im itt vannak: Islek, Ötenger, Bukiz, Uzkan-dir, Tilár, Tardad, Ücs-tamin, Kumlandsu és Ütigen. A három első folyó mellett kilenc nemzetség tartózkodott, a negyediknél öt nemzetség. Azokat akik a Kumlandsunál laktak, mely a kilencedik,*

ong népnek nevezték; azokat pedig, akik az Utigen mellett laktak *kamak-ati-köz-nek* nevezték. Ezeken a népeken kívül, kik eme folyók mellett telepedtek meg, még 122 nemzetség lakott azon a vidéken, de azoknak a nevei ismeretlenek. Évek és korszakok múltak el, hogy az ujjur nemzetségeknek nem volt padisahjuk, vagy bizonyos főnökük, hanem időnként mindenik nemzetségből egy ember volt a törzsének emirje. Egyszer aztán az összes nemzetségek, a mindnyájukat érdeklő ügyek intézése tekintetéből elhatározták, hogy szükségesnek látnak egy padisaht, aki mindnyájuknak parancsoljon. Közmegegyezéssel megválasztottak egy *Mengütaj* nevűt az Islek nemzetségből, aki legbölcsebb volt népe között és *il-elteber* címet adtak neki. Továbbá egy másikat az Uzkan-dir nemzetségből és annak *kök-irkin* címet adtak s mind a kettőt a nép és község padisahjává tették. Ezeknek a családjai száz esztendeig uralkodtak”.

Ennyit ír e helyen s aztán újra megemlíti, hogy a függelékben részletesen elmond mindent, amit az Ujjur könyvekben az ujjurokról, oguzokról, turkománoktól és szeldsukokról az ők számos történeti könyveikben feljegyezve talált.

A harmadik reánk maradt feljegyzés egy török írónak, Abulgázi-nak a feljegyzése. A ismétlést amit benne találunk elhagyjuk, a többi mint fontos forrást ide iktatjuk.

„Az ujjur népről... Az on-ujgur és tukuz ujjur népnek sok városa, helysége és szántóföldje volt. A nép 120 nemzetségből állt Senkit sem választottak fejedelmükké, akinek szavára hallgattak volna. Egyszer azonban mindnyájan összegyűlvén, tanácskoztak és így beszéltek: mi két ágra szakadt nép vagyunk, minde-

nikünk válasszon egy embert fejedelemmé s aki ennek nem engedelmeskedik, ez attól vetesse el vagyonat és vetesse fejét. Így beszéltek s egyszersmind az on-ujgurok a maguk nemzetségéből egy *Mengü-taj* nevű embert fejedelemmé választottak és *ililter* nevet adtak neki. A tokuz ujgurok is a maguk nemzetségéből egy embert fejedelmökké választottak és *kök-irkin* címmel ruházták fel. Ennek a kettőnek a gyermekei 100 évig viselték a fejedelemséget, azután az újgurok megint *egy* nemzetté levének ... Sok évig így nevezték a fejedelmüket, azután pedig idi-kutnak hívták azt, aki fejedelmük volt Közel háromezer esztendeig (háromszáz) laktak ebben az említett hazában, annak utánna pusztulni kezdtettek, más nép zsákmányává és rabszolgáivá lettek. Egy részük megmaradt a hazájában, más résztük pedig az Irtis vizének partjára költözött. Azután pedig ismét három részre váltak, az egyik részük Bisbalik városához menvén, szántás vetéssel, földműveléssel foglalkozott, a másik csoport ménest és juhnyáját őrizve, Bisbalik vidékén nomád életet folytatott s ismét egy másik csoport semmi lábas jószágot nem tartva az Irtis mellékén halat fogott, hódát, cobolyt, menyétet és evetet vadászott s azoknak húásával táplálkozott és bőrével ruházkodott. Élő jószágot és selyemből meg gyapotból való kelmét egész életükben nem láttak. Ha az apák, vagy anyák meg akarták átkozni leányaikat, ezt mondták: légy olyan férfi felesége, akinek ménese és juhnyája van, húst egyél és kumiszt igyál s így láss rossz napokat”. Ennek a három forrásnak tagadták le hitelességét, ezekre mondták ki, hogy aki ezekre épít, nem vehető komoly tudós számba. Természetes ez a tagadás, hiszen Buku khán kora már olyan régi időkre esett, amelyben

nem volt szabad megengedni, hogy a szerintük „Történelem és kultúra nélküli turániak” még csak léteztek is, nem hogy világűr fejedelmek voltak, hatalmas kultúrájú nagy nemzetük élén.

Hane m hát egy kis véletlen romba döntötte ennek^a nagy jóakarotnak minden irigy és hazug okoskodását. A *nagy nyugat* forrásaival szemben ki lehetett nullázni a barbárnak mondott perzsa s még barbárabbnak hirdetett török kútföket s el lehetett hitetni a világgal, hogy az ujugrok írása leghamarább a Kr. utáni VI. század végéről való s nesztóriánus keresztény papok voltak ez írás feltalálói. Ekkor történt az a csekélység a világgal, hogy a négyezer esztendőkhinai források a nyugat előtt is ismertté lesznek s ezekben a forrásokban, sok ezer „kilométer távolságban a nyugattól, egykorú feljegyzéseket találunk az ujugrokra vonatkozólag. Ezek a khinai évkönyvek aztán eldöntötték a kérdést s ma megfordítva vallja már a tudomány, azt mondván, hogy aki a khinai forrásokat nem ismeri, nem lehet komoly történész. Forog a kerék! A most felderített turáni leletekből pedig kiderült, hogy Kr. u. 400 körül az ujgarok már könyveket nyomtattak. Így csekély ezer esztendőcskével előzték meg Európát a könyvnyomtatás feltalálásával.

De lássuk a legfőbb ide vonatkozó részecskét a khinai forrásból, mely megmondja, hogy az ujgarokra vonatkozó részeket a császári könyvtárban lévő ujugur könyvekből írta ki. Ösmeretes azon khinai szokás, hogy a történeti hivatal csak összegyűjti az adatokat, de a történeti munkát csak akkor szabad kiadni, amikor az uralkodó dinasztia már nincsen a birodalom trónusán. Az ujugrokra vonatkozó történeti munka is csak a

mongol dinasztia letűnése után jelent meg Khinaban, 1341 után.

„Az ujugrok ősi hazájában van a Khorin (Karakorum) hegy s itt két folyó ered. Az egyiknek neve Tuhula (Tula), a másiké Selingga. Ezen a helyen egy éjjeli világosság szállt le az égből egy fára, mely erre domborodni kezdett. Kilenc hónap és tíz nappal az égi világosság után öt ikerfia született a fának. A legkisebbik Buka khán nevet kapott. Ez meghódította a szomszéd népeket és fejedelmükké lett. Ennek egyik utóda lett a harmadik emberöltőben Julun-tegin, aki igen hatalmas fejedelem vala és sokszor viselt háborút a khinai Tang császárok ellen. A fia Gali-tegin egy Kin-lian nevű sinai hercegnőt vett nőül. Volt még az ujugrok földjén egy Tengri-ju-tach nevű hegy s ettől délre egy másik a Kuli-takh. A sinaiak egyszer azt kívánták Julun-tegintől, hogy távolítsa el ezt az utóbbi hegyet. Ez csakugyan elhordatta a Kuli-takhot; azonban ekkor az országban élő madarak és állatok szüntelenül rémséges hangokat hallattak, előre hirdetve a népnek bekövetkező posztulását, Julun-tekin halála után mindenféle baj és belső zavar annyira gyötörte a népet, hogy ez néhány nemzedék múlva kiköltözött az őshazából. Ho-czeu szomszédságában telepedtek meg, főszalásuk Bisbalik volt. E fejedelmi család 950 évnél tovább uralkodott egészen Barcsu-Aret-ekinig, aki aztán meghódolt a moguloknak, Dsingiz khán alatt”

Mindezekből most már világos az, hogy az ujugrok népének őshazája az Orkhon folyó vidékén volt, hogy őket on-ugur, on-ujgur, tokuz ugur, igur változatokban emlegetik a legkülönbözőbb helyekről és időkből való följegyzések. Láttuk, hogy ebből az őshazából

egyrészük nyugatra költözik s a Volga és Ural közén akad az európaiak szemébe a Kr. utáni VI. században. A hunnokról szóló kötetünkben majd részletesen foglalkozunk ennek a népnek az őstörténetével is, hiszen a khinai kútfők által megerősített más források, már a Kr. előtti századokból, sőt a 2-ik ezredből ismerik őket, mint ősrégi, hatalmas, vitéz, Írástudó népet és államot.

Jelen kötetünket főleg az ozmánokról Törökország történetének szántuk. Az ujugurokról az eddigiben megállapítottuk, hogy a törökség ősei voltak s hogy az őshazától elszakadt egyik águk nyugatra vonulva a Krisztus utáni ezred közepe táján itt török néven szerepel tovább.

Még egy sírkőre kell a figyelmet felhívnom. Ez a leghíresebb ujgur emlék, melyet Kül-tegin Khánnak Kr. u. 732-ben állítottak a khinai császár rendeletére, aki sógorsági viszonyban volt az ujugurok khánjával. Az ujugurok hatalmas birodalmát az oguzok törik meg egy évvel a síremlék felállítása előtt s Kül-tegin éppen a döntő csatában esik el. Az oguz név a toguz ujgur megrövidítése. Ezt a Sinai források tisztázzák.

Az ősi ujgur nép tehát két ágra szakadt már a Krisztus előtti időkben. Az első század vége felé aztán az on-ugorok nyugatra húzódnak s innen fogva állandóan hatással vannak nyugat történetére. A Krisztus utáni VIII. században aztán a tokuz ugoroknak (a khinai-aknál tukiuknak nevezett népnek) is megdől ősi birodalma s ők is nyugatra vonulnak. Ezek a tulajdonképpeni törökök s így eljutottunk odáig, mikor ők is fellépnek nyugat történetének nagy színpadján.

Még csak egy apróságot itt. A sinai források alapján elég könnyen tudjuk az ujgur nép vallását is restaurálni. Ezek alapján megdől az az állítás is, hogy

a török ősatyák neveinek mithologikus jelentése csupa spekuláció. Oguz khán mint legelső szerepel a listán s neve az őserővel az örökké tartó idővel egy jelentésű. Fia Kara: főidet jelent s ennek hat fia nevét is, mind mithoszi alaknak vehetjük, a nevek jelentése alapján» mert Kun: napot, Jolduz: csillagot, Kök: eget, Tagh; hegyet és Tingiz: tengert jelentenek. A török hagyomány a mongolt és törököt két ikertestvértől származtatja. A magyar hagyomány is Hunort és Magort ismer. Ez is csak egyező örökség. De a mithikai résznek erős bizonyítékai azok a hagyományok, melyek egyfelől a hindi népeknél, másfelől a japánoknál, koreaiaknál sőt a mundsutunguzoknál is fennmaradt mondavilágukban. Sebők szerint a pogánynak maradt mongoloknál még mai napig is élő hagyományok bizonyítják a mithikus felfogás valódiságát.

II. A TÖRÖKÖK AZ EURÓPAI TÖRTÉNELEM SZÍNPADÁN.

„nagy és művelt nyugat” egyik fő vesz-
szőparipája szokott lenni, hogy a mű-
veltség kútfeje az írni tudás, a kultúra
fokmérője pedig az az írásművekből
álló irodalom, melyet a nemzet felírt
saját nyelvén, saját Írásával. Fogadjuk
el egy pillanatra ezt az álláspontot s kérdezzük meg,
hogy valyon ki írt abban az ősrégi időben? Ki írt a
nagy és művelt Európában? Itt a nép bizonyára nem,
hiszen még a XVI. század végén is, egész csomó fő
emberről van tudomásunk, akik nem értettek a betűvetés
mesterségéhez s írdeákjaik, udvari papjaik végeztek
minden írásos teendőt. Azt szokták felhozni a törökség-
ről, hogy ezek nem tudak írni, csak mikor a mohame-
dán hitre tértek, akkor tanulták meg az arab írást. És
ha fel nem fedezik Kül-tegin sírkövét s a többi
ujgur kőbe vésett emléket, bizony senki sem mosta
volna le annak a jóakarotnak a csúnyaságait, amit már
mint megdönthetetlen tény kezdettek hirdetni az egész

tak közülök írni. Vándorra lett népnél könnyen megtörtén-
hetik az ilyesmi. Még arra is van elég példánk, hogy
néhány század alatt egy kultúrában magasan állott nép

lehanyaglik, elfelejti még írását is. Itt utalok a mandsu kötetemben említett dsur-dsen népére, melyről a khinai források fenntartották, hogy magas műveltsége volt, írását 600 év előtről megmentették s a mai utódok nem is emlékeznek arra, hogy őseik írni is tudtak.

A vándor sorsra kényszerített törökségnek hiába vetik szemére azt, hogy régi írásait könyveit, ha lettek volna, megtartotta volna. Turfánben meg is tartotta, az ottani sziklatemplomokba raktározta el azokat, még az új hit felvétele előtt. Ne feledjük el a hitcserét, mert a mohamedánizmus kipusztított minden ősi nemzeti vonást a reátértekből. De erről később akarok szólni. Ahhoz is szó fér, hogy mennyien tudtak írni, mert a mai szemlélet amellet tanúskodik inkább, hogy igen sokan. A nomád kirgizek és turkománoknál elégszer láttam, hogy az apa elévette a Koránt s olvasott belőle a családnak s tanítgatta gyermekeit is. Pedig a Korán idegen nyelven, arabul van írva. A tunguzoknál meglévő tulajdonjegyek száma nagyobb mint a betüké s mégis, még a gyermekek is, jól ismerik.

Nos, az európai szemben is, már történeti tényként szerepelnek azok az idők, amikor a persa, arab és görög írók elismert munkáiban feltűnnek a törökök úgy, hogy még a legrosszabb akarat sem találhat hiányosságot, kétsésgét a források egymásutánjában. De még itt is engedményeket kellett tenni a mindent tagadók részére, akik kiderítették, hogy bár a bizánci források az ókor szittyáit (skytha) is tökéletes török fajú népnek mondták, ezeknek török volta legalább is kétséges. Mi a szittyá kérdésről a maga helyén soroljuk fel adatainkat, ezért itt még nem elegendünk e felett csatába.

Bizánc csak a VI. század vége felé kezd biztosabb

adatokat felírni a törökségről. Ekkor történik, hogy a perzsa uralkodók, a Sassanidák, elzárják az ősidőktől fogva országukon keresztül vezető karaván selyemkereskedés elől országukat. Ekkor 568-ban, Jusztinus görög császár Zemarchos vezetésével követséget küldött Dizabulhoz, az ugorok királyához, hogy országán keresztül hozzassák Khinából Bizáncba a selymet. Zemarchos az akkor már török kézben lévő Sogdián keresztül jut el Dizabul udvarába, mely az Ektag nevű hegyen feküdt. Ezt a hegyet Zemarchos arany hegynek fordítja görögre, de ez a név nem jelenti azt. Az elírás bizonyos s épen e miatt nem tudjuk meghatározni hol volt Dizabul városa. 12 évvel később II. Tiberius, Valentinus nevű emberét küldi ugyanide, de az ő útjáról sem tudunk eligazodni, hol volt a fényes város. Zemarchos visszafelé vezető útjában más felé jött, az Ural és Volga folyókon át a Kaukázusba, s innen Trebizondon keresztül jutott vissza Bizáncba. Érdekes adat, hogy a követség egyik része rövidebb úton jött visszafelé s hamarabb is megérkezett nálánál, de ennek rövidebb útját nem tudjuk hol lehetett.

Zemarchos leírása azért elég sok érdekes adatot tartalmazhatott, hiszen a reánk marad töredékes feljegyzés is figyelemreméltó. A fogadtatás szertartásánál fontos, hogy az egész követséget, emberestől, málhástól, állatos-tói együtt, tűzön áthajtva, tisztítják meg a rossz szellemektől. Hát ez a sámánkodás egyik fogására emlékeztet. Bármiképp fogjuk is fel a dolgot, bizony ez a fertőtlenítésnek egyik, a mai modern korban is divatozó, módszeréhez nagyon hasonlít. Magam is láttam egynéhányszor, hogy a sámán a járványos himlő után az egész házat, ahol a beteg meghalt lezárta s mindenféle füstölő égetésével

napokig elzárva tartotta. A babonában mindenesetre volt valami praktikus is. Különbön, az Európában sok helyen még ma is divatozó tűzgrás, bizonyára egy ilyen régi babonás szertartás maradványa. Ma is tudunk ilyenről Német, Francia és Angolországokból, pedig bizony Isten mi a XX. századnak az első harmadánál tartunk. De hát ez úgy-e Európa s nem a VII. század „barbár” törökje kedves olvasóm!?

A görög aztán leírja az uralkodó sátorát, melyet csodálatosan szépnek és nagynak fest le. Egyáltalán Dizabul udvarát nagyon fényűzőnek festi. Az uralkodó, mikor először fogadta őket egy kétkerekű arany széken, második fogadásuknál egy aranytól roskadozó ágyféle divánon ült, mely egy selyemszőnyegekkel, arany és ezüst edényekkel díszített sátor közepén állott. A tiszteletükre adott lakoma, mintha Atilla lakomájához hasonlítana. írja, hogy a nem szőlőből készített kumiszhoz (barbár italnak nevezi) ugyancsak hozzáláttak.

Érdekes az a mód, amellyel ilyen kézzelfoghatóan le nem tagadható feljegyzések ellen is kikelnek. Idézek itt egy néhány sort, egy kimondottan török barát írásából: „Egy szóval a leírásból Dizabul udvara egészen másként tűnik fel előttünk, mint a későbbi nomád-fejedelmek sátor-tábora, amint ezeket a XIII. századból eredő tudósításokból leírva találjuk. És mégis az erre vonatkozó tényállás egészen egyszerű alapokon nyugszik. Ugyanis a törökök ekkor nemcsak Transoxániának, hanem az Oksus bal partján elterülő régi Khoraszin egy részének az urai voltak. Győzelmes fegyvereik már ekkor megszerezték nekik, ama vidékek iparos és árja lakosainak sokféle adóját, nemes ércekből és drága kelmékből gazdag kincseket halmoztak össze, s amiatt

az arab invázió korában a kereskedelmi tekintetben virágzó *Bejkend* értékes szövetekkel róttá le adóját a kalifának, éppgy történhetett ez a törököknél is. De mindennek dacára ők megrögzöttek a nomád életmódban . . . stb.”

Nos mi igaz ebből és miért? A XIII. századi leírások épen olyan fényeseknek tudják a mongol fejedelemek sátrait mint a görögök leírták Dizabulél. Elég itt egyedül Rubriqus Vilmosra hivatkoznom, aki 1254 évben járt a mongol Mengü khánnál. Ha kell több példa, van, még a Khinai forrásokban is. Hogy díszes tárgyaik, arany-ezüst holmijaik voltak, azt csak nem tagadhatják el arról a népről, amelyik az emberiséget az ötvös és kovács mesterségre s a fémek feldolgozására megtanította. Hogy díszes szöveitek és szőnyegek nem voltak Ő? Hát a khinai források az ellenkezőről tudnak, mert nemcsak azt mondják el, hogy hímzett és szőtt díszes ruháik és szőnyegek vannak, hanem arról is hírt adnak, hogy a khinaiaknál divattá lett az ujjuros Öltözködés, mert szebb volt mint az övéké. Arról is tudnak e források, hogy az ujjur uralkodók még khinai takácsokat is követeltek az egyik békekötésben, hogy az ő takácsaik is megtanulják a sinek szövőmesterségét, mint ezek az övékét. Hogy mekkora tökéletességen állhatott a művészetük, azt élénken illusztrálja a keleti tunf uzságnak soha és sehol nem látott gazdagságú díszítőművészete. A mai szegény turkomán sátra is sokszor díszes, lakályos, De elég erről és ebből ennyi. Az összehasonlítást nélkülöző, az elfogódottságtól megtévesztett emberek véleményét és dolgozasmódját, azt hiszem, ennyi is eléggé illusztrálja, A kritikát nem csak mondani, de megszívlelni, elviselni tudni is kell.

Dizabul törökjeit a görög forrás szakáknak nevezi. De ez Bizáncban a törökség gyűjtőneveként szerepelt s így e leírásból azt sem tudjuk meg, melyik török törzsnek volt a fejedelme. Valószínűleg több törzs ura lehetett aki oly hatalommal bírt, hogy a görög császár követet küldött hozzá.

A görög források közül még Konstantinus Porfirogenitusnál találunk a törökségre fontos adatokat, a tizedik század közepén való feljegyzésben. A törökség előnyomulása nyugat felé az eltelt két század alatt olyan nagy, hogy már ekkor az egyes törzseket s ezeknek önálló vagy szövetséges politikai alakulataikat is ismerik. Az eddigi szaka és türk gyűjtőnevek helyett már külön beszélnek a bolgár, kazár, bessenyő és kun népekről, melyek mindenike kiválóan harcias, vitéz nomádokó nép, amely betölti az egész földrajzi Turánt, Keletoroszországot, a Feketetenger egész északi partvidékét sőt Perzsa egy jórészét is.

A konstantinápolyi görög források mellett fontosak a törökökre nézve az arab kútfők is, főleg azért, mert ezek közöttük utazva vagy élve, sokkal közvetlenebb tapasztalatokat szereztek mint a görögök. Különösen azokról a törökökről kapunk tőlük részletesebb leírást, amelyeket a mohamedán hitre térítettek. Ilyenek voltak a Volga és Feketetenger környéki törökös népek. Ibn-Roszteh és Ibn-Fozlán azok, akiknek legtöbbet köszönhetünk ezen a téren, főleg a magyarok, baskírok és bessenyőkre vonatkozólag. De más arab utazók és írók, akik főleg követségben jártak a keletre lakó török fajtáknál, már a keleti törökségről is sokat tudnak. Ezek közül Maszudi az, aki legrészletesebb leírást adott, az azon korban szereplő török népekről. Művét 940—950

között írja s a későbbi, néha egészen lexikális arab munkák támasztéka Maszudi munkája. Érdekes, hogy Maszudi a turáni medencében lakó törököket — egészen a Káspi tengerig számítva — ghuz gyűjtőnéven emlegeti. Ez a név igen sok vitára adott alkalmat. (Az arab és görög írás tökéletlensége miatt, guz-nak, uz-nak is sokszor látjuk írva.) A leginkább elfogadott nézet az oguz megrövidítésnek tartja. Ezzel az oguzzal azonban alig tudnak mit kezdeni. Pedig a dolog igen egyszerű. A török nyelvek táj szólásaiban van olyan, amely az *r* helyett *z-t* mond, viszont az *o* helyett *w-t*. A tokuz ogurok népét a tőlük elszakadt un-ugorok oguznak nevezték, éppen úgy mint önmagukat hunugur vagy un-ugurnak. Ebből az oguz-ból lett aztán a ghuz (erős g), az unugurból pedig a hunugur, hungur, hungár. A Maszudi idejében Turkesztánban élő ghuzok egy része minden bizonnyal az akkor még Európába nem érkezett kunok népe, illetve politikai alakulata volt.

A törökségnél megszokott dolog, hogy az uralomban majdnem váltógazdaságszerűen lépik egyik törzs a másik nyomába s hogy aztán az uralomra jutott törzs ad nevet a hatalma alá jutott egész népségnek. A Kr. sz. utáni első ezredév legvégén ilyen uralomra jutott törzsnek látszik a Szeldsuk vezérükről elnevezett törökség, amely valószínűleg az oguz nevet cserélte erre. Bukharából indul ki ez a mozgalom. Szeldsuk vezér rábirj[^] népét azizlam felvételére. Fia Arszlán és unokái: Dsagir és Togril leigázzák az egész Turkesztánt és az ettől délre fekvő Iránt is. Togril aki a bagdadi kalifától már az Emir al Ómra Cimet is megkapta, a főhatalmat a bagdadi kalifátus országaiban kezébe kaparította s később a kalifátust is megszüntette. Udvarát a régi

kalifátus fényében tartja fenn s a tudománynak és művészetnek hatalmas pártfogója marad mindvégig. Utóda Alp-Arszlán, már egész Sziíát s Románus Diogenes legyőzésével Kisázsia nagyobb részét is elhódítja Bizánc-tól. A Szeldsukidák korának nevezett Perzsa fénykor. Alp-Arszlán fia, Melik sah alatt érte el tetőpontját, amikor ez a „tudományokat kedvelő” uralkodó az Egei tengertől az Indusig, s a Persa öböltől az Arai tóig terjedő birodalmában megteremtette a béke áldásait. Halála után gyors hanyatlás áll be. Az óriási birodalmat öccsei és fiai megosztják egymás között s az örökség miatt folytonos harcokat viselnek egymás ellen. A testvérharcok vége a Szeldsukidák bukása lett. Melik halála után 102 esztendővel (1194-ben) az utolsó Szeldsuk uralkodót, Togrult, megbuktatja a nemzeti felbuzdulás (a khovarszmiek). A többi hat Szeldsuk fejedelemséget a XII. században Szaladin sah s a XIII-ban az ozmán törökök buktatják meg. A Szaszanidák kora Persia történetének legfényesebb lapjai közé tartozik, ezt minden komoly történetíró elismerte. És mégis az a bizonyos jóakarát nem nyughatik meg, amíg veszett fogaival belé nem harap ebbe az időbe is. Tanulságos lesz, ha néhány szó mutatványt adunk ezen dühtől hajtott ítéletekből olvasóinknak. Jó lesz megszoknunk, hogy aztán turáni szemmel olvashassuk a „nagy és mívelt nyugat” *elfogulatlan* kritikáit mi *szegény barbár turániak*.

„A Kisázsziába beütött törökök csak nomád se-
regek voltak, országaik katonai gyarmatok, melyek harc-
vágyra lobbanva, kapzsiságtól és prédálásra való kedv-
től vezetve Iconium, Cezarea és Nicea mezőin megje-
lentek. Kalandorok, kik majd a keresztes lovagokkal,
majd a bizánciakkal mérköztek meg, majd igazi turko-

mán szokás szerint egymás közötti harcban próbálták meg kardjok élet . . . akik a pusztai élet szokásait Anatólia klaszikus földjén is folytatták. A szeldsukidák persiai fénykora sem az iráni törökök, sem nyugati testvéreik között nyomot egyáltalán nem hagyott. Legjobban kedvelték a háború durva mesterségét és *másutt előforduló példák után ítélve*, bátran kimondhatjuk azt a véleményt, hogy az alatt az egész időszak alatt, míg a szeldsukok Kisásziában is uralkodtak, az igazi török elem mindig fegyverben állott és sátrakban lakott s csakis baromtenyésztéssel foglalkozott és a földművelést részint a háborúban ejtett rabszolgákra, részint az ország görög és örmény lakóira bízta.”

Ezeket mondják arról a korról, melyről nem lehet semmi pozitív adatot kapni a gáncsolásra. Arról a korról, melyben az óperzsa műveltség, lerázva az arabok gyűlölt békóit, újra felvirágozik s irodalomban és művészetben olyant teremt a Szeldsukidák kezében, amilyen akkor nem volt a világon, amely a keresztesek szemét-leikét elkápráztatja s amely Európában is reneszánszot teremt. Ezeket mondják arról a példátlan becsületességű népről, amely talán éppen becsületességének lett az áldozata s merik mondani akkor, amikor Bizánc a világ legcsalfább, leggonoszabb hitszegője, kéjelgésekben elmerült, orgyilkosságokban tobzódó pokla volt, olyan, amely aztán a hódító törökség vérébe oltódva, ennek is halálos betegséget okozott. Miért lett oly gyorsan törökké akiszásiai görög és örménység ott talált tömege! Azért, mert látta a tiszta erkölcsöt, a szellemi fölényt, a méltányosságot és igazságosságot, amelyre mindig számíthatott s amely mindig a jó és becsület diadalát biztosította. Hiszen ha csak a szeldsukok igaz történetét írta volna meg egy

turáni magyar, akinek szemét nem hályogosította el a nagy nyugat, már megvolna az a szellemi felsőbbség! köztudat nemzetem és fajom lelkébe, amelyért most egy hosszú élet másnemű munkásságát félredobva, éjjelt, nappalt egygyé téve, egészséget és életet nem kímélve küzdöm és küzdünk mi, az elszántak egy kicsiny tábora, hogy új hajnalsugarat derítsünk a nyugati mételetől megmérgezett halódó magyar lelkekben. Tegyük félre hát minden elfogultságot, minden előítéletet, mikor vé-
rünk, fajtánk sorsáról ítélünk s tartsuk meg lelkünkben azt az egyetlen örök turáni nagy szeretetet, melynek Jézus urunk adta legcsodálatosabb példáját, vérével pecsételve meg igazát.

A következőkben elmondom az ozmán törökségnek, mint a szeldsukokkal egyazon népnek, történetét amely olyan csodás, hogy még a halálos ellenségek is kénytelenek megsüvegelni.

Talán hosszabb lesz ez a rész amint eleinte terveztem, de még így is csak halvány képét nyújthatom annak, amit egyikünk sem tud pedig mindenünknek tudni kell, mert a törökség dicsősége fajunk egyik leg-szebb virága.

III. AZ OZMÁN NEMZETI ÁLLAM KIÉPÍTÉSE.

nyugati történelemben rendszeren azzal szokták a törökség történetét kezdeni, hogy ők képezik a népvándorlás azon utolsó hullámát, mely nyugatra hatolva, itt önálló országot teremtett magának. Láttuk, hogy az egyik részük a VIII. században Szedsuk által az izlamra terítetve a turáni mélyföldről Elő-ázsiaiba vándorol. Az elmaradt rész, valószínűleg csak később tért a Mohamed hitére s a XIII. század elejéig a turáni alföldön marad. 1225 körül a mongolok terjeszkedése hozzájuk is elérkezik. Hogy a biztos rabságot elkerüljék, Khorászán vidéki hazájukból I. Szolimán törzsfőnökük vezérlete alatt mintegy 50.000 család felkerekedik s Örményországba költözik. Szolimán fia, Etrogrul, harcedzett népével már 1231-ben az ikoniumi szultánnak, Alaeddinnek szövetségébe állott s szolgálatai jutalmául hűbéres fejedelemként a régi Frigia északnyugati részét kapta országul. Alig rendezkedett be itten népével, összeütközésbe kerül Bizánccal, melynek gyengén védett széleiből jó darabot hozzá csatol országához. Hosszú, egész 1288-ig tartó uralkodása alatt-népét annyira megerősíti, hogy utóda és fia Ozmán, már erős hadjáratokat visel, messze kiterjeszti országa határait

s 1299-ben fölveszi a szultáni címet. Ozmánt a legvitézebb daliaként emlegetik a török hagyományok. Neve, mint a félelem és gáncs nélküli lovag jelképe él mai is, a törökség előtt. Apja alapítja ugyan az országot s annak konszolidálása is az 6 érdeme, de a daliás szultán vitézsége elhomályosította atyja nevét s a nép, mely szerencsés volt öt urának és vezérének tudni, ettől fogva büszkén kezdette magát Ozmán népének nevezni. Eppen olyan nevet adó hőse lett népének, mint Ötszáz évvel azelőt* Szeldsuk vezér is az lett, a vele kivándorlottaknak. De míg Szeldsuk népe a fényes Bagdadban a kardot lassanként a tudomány és művészet eszközeivel cserélve fel, ezen a téren alkotta meg legcsodálatosabb műveit, Ozmán népe olyan helyre került, ahol a kardot mindig kézben kellett tartania, ha sorsát nem akarta rabságra cserélni. Ozmán népének egyik óriási szerencséje volt az hogy első uralkodói kiváló tehetségű s hosszú életű uralkodók voltak. (Ertogrul 57, Ozmán 38, fia Urkhán 33 évig uralkodtak.) A történelem kiszámíthatatlan folyása, úgy hozta magával, hogy az ozmánság két hanyatló hatalom közé ékelődött. Nyugaton az ethikában lejtőre jutott Bizánc, telve minden bűnnel és árulással, keleten pedig a Szaszanidák becsületes, művelt, tudós és művész világa vetettek határt országuknak. És amíg Ozmán népe a Turáni becsület útján maradt, egyre magasabbra jutott azon az úton, melyre az erkölcs vezethet egyedül népet vagy embert csupán. Történetének fényes lapjai bizonyítják, hogy nagyobb alig akad náluknál a világ történetében. Hanem mikor Bizánc vére, Bizánc bűne beléoltódik, megkezdődik a kérlelhetetlen pusztulás, melyből csak az újra fölgerjedt nemzeti és faji büszke öntudat vezette őket a feltámadáshoz.

Urkhán, az Ozmán fia, egyike volt népe legnagyobb uralkodóinak. Atyja halálát harc közben tudja meg, mire olyan elkeseredéssel dobja magát a viadalba, hogy pár óra múlva kezébe esik az ostromolt, erős Brussza vára. Apját a diadallal bevett városba temeti el s a sír közelében díszes palotát építetve magának, ezt a helyet teszi meg fővárosának. Palotája kapuja fölé a „magas kapu” (porta) nevet vésette s azóta szokás lett, hogy a szultánok lakóhelyét ezzel a névvel jelölték. A hódító politikával ő sem szakít s birodalma határai nyugatra már a Márvány tengerig és a Dardanelláig terjesztette. Keleten, mint a Szasszanida birodalom örököse terjesztette birodalmát majdnem a messze Indiáig.

Urkhán legnagyobb érdeméül szokták felhozni, hogy alkotmányával ő szervezte meg a török népet olyan állami alakulattá, amely a későbbi idők viharait jól kiállotta. Az állandó hadsereg megszervezését is olyan ténykedésének veszik, amely mintát szolgáltatott a későbbi nyugati állandó hadseregekhez.

Anélkül, hogy Urkhán érdemeit a legkevésbé is meg akarnók csorbítani, meg kell itt állapítanunk bizonyos történeti valóságokat. A török fajtának mindig megvolt a maga csodálatos államalkotó és szervező képessége. Ez ősi öröksége s a maga helyén rávilágítunk való okaira. Ez a szervezés a törzsek és családok szerint osztotta meg a nemzetet s a nagy családi vagy törzsi közösség érvényesült a hadviselésnél is. Ma a khinai forrásokban mindezekről részletes leírást találunk amelynek hitelessége annál biztosabb, mert Khina már a Kr. előtti századokban teljesen östörök módra alakítja át hadseregét. Urkhán érdeme, hogy a hódító harcokban beállott változásokkal feledésbe

temetni akart ősi helyzetet és állapotokat újra életre hívta s népe viszonyaihoz alakította.

E munkánál a főérem Urkhán öccsét, Alaeddint illeti. Amíg Urkhán kitűnő hadvezér volt, Alaeddin a tudományoknak szentelte magát. Faját és népét szerető lelke előtt ott lebegett a Szasszanida elődök sorsa, akik az Izlám minden nemzet és fajirtó követelését vakon elfogadva, pusztulásba engedték nemzetüket. Az ozmánság is, mikor a mohamedán világ vezetőjévé leit erre az útra indult. Már mutatkoztak az első jelek. A faj, a haza, a törzs és család kötelékeit kikezdte az új hit, mely megtagadott mindent, ami addig szent volt a hagyomány szemében, ami addig törökké tette a nemzetet. A török vitézség kútfeje addig az egyéni becsület s a családi hagyomány ügye volt, most a fatálismus lépett a helyébe, mely lefokozta az egyént s az egyén nagyratörését. Az Ősök tisztelete volt a leg-szebb erény eddig, de most azoknak emlékét föltre kellett dobni, hiszen az új hit, új ideálok állított eléjük, akikkel szemben a pogány ősök száználmas lesajnálásban részesültek. Egész vallási mithozsuk, egész szép ősi hitviláguk gúny és üldözés tárgya lett s a régi imák, vallásos ódák, hősi dalok, mind-mind halálos bűn és véték az új hit, az új Isten iránt. Csoda-e hát, ha a nagy tömeg, melynek vallásossága csak felszínes volt s mely ősi életét az izlam és hirdetői által elraboltnak látta, kezdetet szembefordulni az új helyzettel.

Alaeddin, aki népének évezredes dicső múltját ismerte, nem hiába féltette nemzetét s mint igazi honfi, de másfelől mint az új hit egyik legkiválóbb ismerője, hosszú elvonultságában megkereste azokat a lehetőségeket, amelyek az izlám törvényeinek megsértése nélkül

lehetővé tették nemzete megmentését, fennmaradását és ősi erényeinek lehető megtartását. Így születtek meg azok az alkotmányoknak nevezhető intézkedések, melyek Urkhán és fia Szolimán alatt lerakták a török nagyság alapköveit. Szerencsés király, akinek ilyen testvért adott végzete s szerencsés nép, amelynek olyan királya volt, hogy a jövőbe látva, megtartja nemzetét annak, aminek született, becsületes, nagyraihivatott nemes turáninak. Urkhán öccsét udvarába hívja s megteszi a birodalom első nagyvezérének, ami azt jelenti, hogy az első teherhordozó.

Főbb törvényei ez új rendnek, hogy minden török ember független és szabad harcosa, nemese hazájának. Az országot két nagy szandsákra (zászló) osztják, melyben az egyes régi törzsek alkotják a részeket. A régi török vitéz egyéni erejével és bátorságával döntötte el a csata sorsát. Rendszeresen egy jól keresztülvitt roham meghozta a diadalt. Nemcsak a khinai kútfők ősrégi leírásai, de a törökség első föllépéséről való feljegyzések is azt bizonyítják, hogy taktikájuk, harcmodoruk hasonló volt a honfoglaló magyarokéhoz. Talán ez is az oka, hogy Európa népei közül csak a magyarok tudták sikerrel megállani a helyüket velük szemben. A hadsereg az első időben lovasokból állott s ez a szervezet meg is maradt mindvégig. Kétféle lovas katona volt. A spahinak nevezett török nemes és a szolgálatára álló fegyverhordó apródcsapat. A gyalogság is elég hamar kifejlődik, hiszen várakat megvenni lóháton nem lehet. A példa előttük állott, a bizánci császárok fő ereje gyalogos katonaságukban leledzett, akik között sok volt az állandó zsoldos is. Az ozmán hadsereg az állandó harcköznél sok gondot okozhatott a szultánoknak. A

prédálás, zsákmányolás nem volt megtiltható az örökké fegyverben álló s más megélhetésről nem gondoskodható törökségnek. Urkhán ezért egy gyalogsereget szervez« mely közvetlen parancsa alatt állott s megélhetésére állandó fizetést kapott Ez az eleinte alig félezernyi csapat, melyet fegyelemhez szoktattak s begyakoroltak, nagyon jó szolgálatokat tett a szultánnak. Egy kicsit nehéz volt a tüzes vérű, máskép szokott törököket a rendes katonai fegyelemhez szoktatni. Ezért a háborúkban elfogott ifjakat fogták katonai nevelés alá s belőlük egészítették ki az ezer főnyi janicsárságot. Így nevezték ezt az új katonaságot. Ebbe a jól fizetett és jól ellátott hadseregbe divat lett aztán a belépés, annyira, hogy a konstantinápolyi és a balkánfélszigeti családok versengtek azon, hogy fiaik abba felvétessenek s ezzel jövőjük megalapítassék. Százszor olvassuk, hogy az elrabolt keresztény gyermekekből alakult a janicsárok hada. Ez nagy túlzás. Volt erre is elég eset, de annál több akadt olyan, aki önként lépett közéjük, nemcsak a keresztények-véréből, hanem a törökségből magából is, hiszen hosszú ideig nyugodtan nevezhetnök a janicsárokat akár testőrgárdának is. A spahik (lovas) ezzel szemben csak tiszta törökök voltak s az áltatok hűbéryszerűleg birt földbirtok ellenében kötelesek voltak katonáskodni, akár a régiebb időkben a magyar nemesség.

Szolimán 1356-ban elfoglalja Gallipoi erősségét s ezzel elsőnek lép az ozmán uralkodók közül Európa földjére. A hódított területeket itt is érdemeket szerzett hűséges fegyvereseinek adja jobbágyi haszon élvezettel. Az állandó hadsereg, a benne uralkodó rend, fegyelem és képzettség, az érdemeket szerzett harcosok jutalmazása, az elnyomorodottakról és hozzátartozóikról való

gondoskodás, azáltal hogy erre a célra külön földterületeket adományoztak, vetette meg az ozmányság hatalmának alapját és tette legyőzhetetlen, félelmes ellenséggé azelőtt az Európai előtt, amely akkor az állandó hadseregről még nem is álmodott.

Urchán csak az Európát Ázsiától elválasztó tengerszoros ázsiai partjait foglalta el, de Európa földjére még nem tette a lábát. Szolirnánnal kerülnek át az ozmánok Európa földjére s fél ezred évig vetik meg ott lábukat. Öccse I. Murád, már Európába teszi át székhelyét s így a tengerszorosnak is feltétlen urává vált. Gallipóli, törökösen Bulair, lett a további hódítások achillesi sarka. Rövidesen egész Thrácia kezökbe kerül s hamarosan a keletrómai császárság csupán a fővárosra; Bizánkra szorul össze. Adrianopol elestével Bruszszából ide teszi át a szultán székhelyét s ez a város, végig a török birodalom második európai fővárosává lett. Tovább gyorsan esik el az egész Balkán, hisz 1365. évről tudjuk a hagyományokból, hogy ebben az évben a törökök egyik csapata már össze ütközik a magyarokkal is, de a csata helyét nem tudjuk.

A bolgárok és szerbek hosszú, makacs ellenállást fejtenek ki, de végül is, hogy legalább függetlenségük árnyékát megtarthassák, évi adófizetésre és katonáskodásra kénytelenek elkötelezni magukat. Az igába nem tudva beletörődni, a szerb Lázár fejedelem a boszniai, albániai és az oláh fejedelmektől segítve, útját állotta I. Murádnak, de a Rigómezőn csatát és életét veszíti. Murád maga is halálát leli ekkor, mert egy szerb sebesült, midőn a harcteret bejárta, felugrott és törével halálra szúrta. Ugyanekkor vesz el idősebb fia, kit a hűtlen katonák öltek meg.

Így kerül a trónra második fia I. Bajazid, 1389-ben. Már a harctéren átveszi az uralmat. Hatalmas, erélyes, tehetséges hadvezér, aki Szerbia után végleg leigázza Bulgáriát, aztán az oláh földet. Majd Makedoniát és Thessáliát, honnan aztán szabadon törhetett Hellászra, a mai Görögországra. Nem lévén a Balkánon több legyőzetlen ellenség, Konstantinápoly ellen készült, hogy azt is hatalma alá hajtsa. Ekkor hozták hírül, hogy Zsigmond, magyar király, az oláh földön keresztül egy hatalmas kereszties hadsereggel útban van az Alduna mentéhez. Bajazid eléje siet s Nagy-Nikápolynál találkozik a két hadsereg. 1396. szept. 28-án ütköztek össze s a véres harc a kereszties hadsereg teljes megsemmisülésével végződött. Ezzel megnyílt az út az ozmánok előtt egész Európába. Hazánk védtelen volt, Németország sem rendelkezett védősereggel. Európa elesettnek látszott s vele az egész kereszténység ügye is.

Nyugatnak azonban szerencséje volt. Bajazid nem tudta kiaknázni győzelmét, mert hadseregével más felé kellett vonulnia. A keleti-mongol népeknek egy hatalmas uralkodójuk támad ekkoriban: Timur-Lenk (Tamerlán). Samarkándból kiindulva nyugatnak Moszkváig, keleten Khináig és a Ganges torkolatáig, északon a jeges régiókig, délen az Indiai óceánig meghódított minden népet. Jó ideig, mint véreskezű kegyetlen hódítót festették az európai krónikák. Ma már tudjuk, hogy nagy tudású, tudományokat, művészetet irodalmat pártoló és végtelen igazságos uralkodó volt, aki hódításai alatt egyetlen műkincset sem engedett elpusztítani, de igen sokat elvitetett székvárosába, ahol még nyomdaja is volt. Ezzel a hatalmas világúr testvérrel kellett megvívnia Bajazidnak az uraloméért. Nem fölösleges annak

megállapítása, hogy jó ideig békében éltek egymás mellett. A Bajazid által, még árnyékuralmában meghagyott bizánci udvar s a titokban még hozzá szító néhány kisázsiai hűbéres fejedelem azonban addig bujtogatták Timurt, míg ez végre is Bajazid ellen indult. Az Angora folyó mellett (a Kemál basa mai új fővárosa közelében) volt a döntő csata. A szerencse Timurnak kedvezett. Bajazidot az utolsó percben kiragadja környezete a csatából, de lova kifulladásra, az ellenség kezébe kerül. Második fia, Mahumed, minden igyekezete dacára sem tudja megszabadítani s Bajazid egy évi fogság után meghal.

A vereség s Bajazid halála az ozmán birodalmat a legválságosabb helyzetbe sodorta. A görög mérég már ekkor hatni kezdett náluk. Bajazid hat fia, hat különböző nemzetiségű anya gyermeke volt. Legidősebb fia Szolimán, a háremen keresztül a görög intrika befolyása alá kerül. Az angorai csatából az európai, (szerb és bolgár) csapatok kimentik s ezekkel együtt menekül vissza Európába. A török balkáni részek, a szerbek, bolgárok és a bizánci császár, nagy rokonszenvvel fogadják s elismerik Bajazid örökösének. Hatalomra jutva nem törődött a birodalomnak ázsiai részével, amely pedig a törökségnek igazi hazája volt. A második fiú, Mahumed, mikor nem sikerült atyjának kiszabadítása, igyekezett a feldúlt ország ázsiai részét rendbe szedni. Ez sikerül is s az igazi törökség, mint a haza újra alapítóját, őt ismerte el uralkodójának. A két testvér úgy látszik békésen meg is fért volna egymás mellett, ha Bizánc keze nem keverte volna a kártyát. Így kitört közöttük az ellenségeskedés. A harmadik fiú, Muza, aki megosztotta volt apjával a fogságot és halála után sírjánál maradt addig, amíg a

mongolok kitakarodása után a fővárosba nem hozhatta. Itt ősei mellé temették a hős apát. Muza Mahumed pártjára állott s Európába jöve a bessenyővérű oláh fejedelmet, Mircsét, majd a szerb és bolgár fejedelmeket is megnyeri bátyja részére. Szolimán, aki nem vette komolyan a mozgalmat, nem is védekezett ellene. Így az európai tartományok majdnem kardcsapás nélkül esnek Muza kezébe. A menekülő Szolimánt az üldözők megölik.

Úgy látszott egy pillanatra, hogy a birodalom egysége helyre áll, mert a szintén trónkövetelőkként fellépett többi testvér, csak gyenge párttal, rendelkezve hamar letöretett. De Muza nem volt őszinte bátyjához s maga foglalta el Szolimán trónját. Közvetlen tapasztalatból ismerve a hódolt fejedelmek megbízhatatlanságát, úgy ezekkel, mint Bizánccal szemben nagy bizalmatlansággal és szigorral viseltetett, ami népszerűségét hamar aláásta. A bizánci recept újra elékerült s a két testvért nemsokára nagy hadsereggel látjuk egymás ellen indulni. Ám Muzát hívei elhagyják, alig 2000 embere marad hűségén. Vakmerő bátorsággal így is szembeszáll bátyja csapataival, de megsebesülve fogságba esik, s még az nap meghal, némelyek szerint a harcban levágott karján keresztül elvérzik, mások szerint Mahumed parancsára kivégzik. A hosszú polgárháború így 1413-ban véget ért s Mahumed rövid idő alatt helyreállította a birodalom tekintélyét és hatalmát.

Ez a majdnem két évtizedig tartó forradalmi állapot az az idő, amelyről minden európai történész sóhajtva emlékezik meg, mint egyetlen elszalasztott alkatomról, melyben a „pogány töröktől” örökre meg lehetett volna szabadítani a kereszténységet. Az alkalom mindenestre kedvező volt, de Európa akkor is épen úgy széthúzott,

mint mindig, az utolsó félezer esztendőben. Így a béke jegyében eltelt nyolc esztendő alatt sikerült fiára II. Murádra (1421—51) olyan állapotot teremteni, hogy ez már Konstantinápoly ostromát is megkísérelte. Bizáncnak újra szerencséje volt. Sikerült Ázsiában olyan bonyodalmakat felidézni, hogy Murád kénytelen volt az ostrommal felhagyni, hogy a kitört lázadást elnyomhassa. Alig végzett Ázsiában, a magyarokkal gyűlt meg a baja. Zsigmond alatt szerencsésen harcol a magyarok ellen s még Galambóc vára is a törökök kezébe kerül. E sikerek a balkáni népeket újra a szultán hűségére kényszerítik. Brankovits szerb deszpóta elküldi adóját s az erre következő időkben is, mikor Hunyadi dicső kora következik, mindig inkább a törökökhöz, mint a keresztény” világhoz húzott. Hunyadi nemcsak hazánknak, hanem a nyugatnak, a kereszténységnek is daliás bajnoka, egy egész emberöltőn át a törökség réme volt. Jellemző tünetként és tanulságképpen leszögezem itt azt, hogy a német könyvek, mikor a törökök rövid összefoglaló történetét adják, legtöbbször egyszerűen átsikulnak a Hunyadi kor felett s még a nevét sem említik meg, míg a balkáni apró fejedelmek csatározásait részletesen leírják, még a jobb tankönyvek is. Hunyadinak szendrői diadala, szentimrei és vas-kapui döntő győzelme s az ezeket követő hosszú hadjárata a diadalmas Murádot békére kényszeríti. A szegedi béke az oláh földet és Szerbia nagyrészét újra visszahelyezte a magyar király fensősége alá. Ekkor jött létre az a szövetség, mely Európa öszpontosított támadása lett volna a törökök ellen. A nagy nekigyürközéssel tervezett támadás azonban balul ütött ki. Sem a pápa, sem a németrómai császár, sem Castriota György, sem

a bizánci császár nem küldöttek el hadaikat s a magára maradt magyar hadsereget Murád, 1444-ben, Várnánál megveri. Négy évre reá Rigómezőn újra találkozik Murád és Hunyadi s a csata a török javára dűl el, mert az oláh csapatok átpártoltak a törökökhöz és a segítségűl küldött ezernyi francia lovasság parancsellenes és elharmkodott támadása megbontotta Hunyadi hadsorát. Maga Hunyadi is alig tud az áruló Brankovits kezéből megmenekűlni.

Murádnak a halála nem akasztja meg a törökök harckésztségét, mely II. Mohamed alatt olyan nagygyá teszi a török hatalmat amilyen addig még soha nem volt. 1453. május 29-én 50 napi ostrom után a makacsul védett Konstantinápoly a törökök kezére jut. A védő harcokban maga a császár is elesik. Mohamed szék-helyét ekkor Konstantinápolyba tette át, amely azóta az összes szultánok székvárosa maradt.

IV. AZ OZMÁN BIRODALOM FÉNYKORA.

ásodik Mohamed hozzálátott világhódító terveinek a kiviteléhez. 1456-ban az egész Peloponézust birodalmához csatolta, 1460-ban a trapezunti császárságot, 1470-ben Albániát hódítja meg. 1474-ben a Krimi tatár khán ismeri el fensőbbiségét s ezzel del Oroszországban veti meg a lábát. 1478-ban Moldva kerül hatalmába, az akkori lengyel fensőbbiségből. Még abban az esztendőben békére és szövetségre kényszeríti Velencét, megveri Genua hajóhadát s megszállja déli Olaszországot. Magyarországgal szemben is sikereket ér el s Mátyás király, mivel más felé van elfoglalva, nem válik azzá a hatalmas ellenséggé, ami lehetett volna. Harminc évig tartó uralkodása alatt néhány balsikert leszámítva, egyetlen nagy vereség érte, Nádorfehérvár alatt, 1456-ban még, Hunyadi János kezétől, hol nemcsak összes ágyúit és hadifelszerelését elveszítette, hanem maga is, kis híjján, fogságba kerül.

Férfikora delén 52 éves korában, hirtelen hait meg ez a nagy török uralkodó, aki következetesen keresztülvitte terveit s nemcsak hódít, hanem meg is tudja

tartani hódításait. A mi tudásunkban nem domborították ki a törökségnek ezt az óriási világhatalmat. Ki tud arról hogy II. Mohamed és utódai alatt mekkora volt a török birodalom? Ázsiában egészen Indiáig, a turáni mélyföldön át az Uraiiig, a Kaukázuson keresztül a Krími tatár khánsággal és Moldovával egészen Oroszország szívéig, minden a szultán uralma alá került. Háromszáz esztendőnél tovább a Fekete tenger a török birodalom beltengere lett és maradt. Ha Európa akkori helyzetét figyeljük igazán szerencsének mondható, hogy utóda, II. Bajazid, nem volt olyan harcias természetű uralkodó mint ő, mert ha ez tovább folytatja elődje politikáját, talán az egész Európa török uralom alá kerül. Elődjének Bajazidnak békeműveit igyekezik tökéletesebbé tenni, mert II. Mohamed békés alkotásai is éppen olyan nagyok mint hódításai. Az elvakult, gyűlölködő kortársak írásai dacára, máig fennmaradtak intézményei jobb részükben, Konstantinápolyt fővárosává avatva, gyönyörű épületekkel gazdagítja. Birodalmában több száz templomot épített s mindenik mellé iskolát állít, melyben ingyenes tanítás folyik. Az iskolák anyagi ellátásáról gondoskodott, azokat a tanításhoz szükséges dolgokkal mind felszereltette. Több ezer fürdőházat s több száz kórházat építtetett, melyben ingyen kezelték a betegeket, akár harcosok, akár békés polgárok voltak azok. Bizáncban a régi és az új szerail, a kikötő, a kereskedelmi csarnokok, a hajógyár és sok más középület az ő alkotásait dicsérik ma is. Európai birodalmát ő szilárdítja meg annyira, hogy századokig kétség sem jöhetett a török felsőbbséghez. Az a nagy fény, ami Bizáncra derült a következő korban, az ő egyéni nagyságának köszöni lételét. Mint törvényhozó is nagyot alkotott, mert a

birodalom közigazgatásának újjá szervezésével az addigi bonyodalmakat és nehézségeket eltüntette. A hatásköröket és kötelességeket előírva, a hivatalos torzsalakodásoknak végét vetette. Minden alattvalónak meg volt szabva joga, kötelessége s törvény előtti védelme.

Hadseregében is sok újítást eszközölt, a kor és viszonyok tanulmányozása alapján. Ő szervezi az első török hajóhadat, mely nemsokára érezteti hatalmát s az addigi tenger-urak népek, kénytelenek a török flottát nemcsak tisztelni, hanem félni is. A szárazföldi hadseregénél ő szervezi meg a repülő hadnak nevezett gyors mozgású, kikémlésekre szánt lovashadat, melynek kiváló hasznát látta hadviselésénél. II. Mohamed győzelmei a világot megrettentették, de békés munkája nemzetét biztonságba helyezte s diplomáciai működése az egész világ előtt elsőrangú, sokszor döntő tekintéllyel emelte. A turáni lelkű történet szemét nem vakíthatja el sem a szeretet, sem a gyűlölet.

II. Mohamednek két fia maradt. A nagyvezér a fiatalabbat Dsemet, akarta trónra segíteni, hogy így nagyravágyó terveinek ne legyen akadálya az idősebb és erélyesebb Bajezid. Számításában csalódott, mert a janicsárok fellázkodtak a távollevő Bajezid érdekében s a nagyvezért is megölték. A békeszerető Bajezid a janicsárok hűségét azzal jutalmazta, hogy minden kívánságukat teljesítette. Ezzel megvetette az alapját, annak a később végzetessé vallott janicsár befolyásnak, mely oly sok bajt okozott a birodalomnak. Dsemnek is megkegyelmezett s egyik tartományt adta neki. De a tüzes képzeletű ifjú nem nyugodott belé sorsába s az Egyiptomiakkal szövetkezve újra bátyja ellen indul. A vesztett csata után a Rodusi János (Johannita) lovagokhoz

menekül, akik Franciaországba viszik. A szerencsétlen herceg az európai diplomácia vetélykedési tárgya lesz s mindenik hatalmas magának akarja lefoglalni, hogy ezzel a török politikát új útra téríthesse. A pápához kerül végre, aki egy új kereszties hadat akart indítatni a törökök ellen s Dsemet akarta az új kereszties haddal a szultáni székbe emeltetni. A kedvenc tervnek Mátyás királyunk halála, a franciák beavatkozása s Dsem halála vetett véget.

Bajezid békeszeretét az a diplomáciai viszony bizonyítja legjobban, amellyel az európai uralkodókkal szemben állott. Mindenkivel békét és fegyverszünetet kötött s bár a janicsárok előtt népszerűségét veszítette, soha nem kezdett háborút, ha csak a körülmények nem kényszerítették rá. Az alatta lefolyt csatározások nagyobb része határmenti csetepatékból állott, vagy abból indult ki. Az európai közfelfogás is sokat változott ebben a korban s megtörtént az az eddig elképzelhetetlen eset, hogy a szultán felajánlotta a pápának védelmét, megvédését minden ellenségével szemben.

Mátyás halála után a török elérkezettnek látta az időt arra, hogy Magyarország ellen is erősebben lépjen fel. Kinizsinek és Korvin Jánosnak vitézkedése jó ideig feltartják a veszedelmet s Bajezid még bosszú békét is köt Magyarországgal. Másik háborúja Lengyelországgal volt Moldova miatt. Győzelmes hadait Lengyelföldön lepi meg az a rettenetes tél, amelyhez hasonló azóta is alig volt. A Fekete-tenger egészen befagyott s az ilyen hideghez nem edzett és nem készült török hadseregnek kétharmada pusztul el a hideg és éhség miatt. Napóleon orosz hadjárata hasonítható csak ehhez a rettenetes veszteséghez.

A török veszteségek és Bajezid békeszeretete Velencét felbátorították arra hogy megnyírbált keleti hatalmának helyreállítását megkísérelje. Az így kitört hosszú háborúban Velence alól marad s kénytelen keleti érdekeire súlyosan hátrányos békét kötni. Ezzel kezdődik Velence hosszú dicsőségének a vége. Amerika felfedezése s Afrika körülhajózása a viláfgorgalmat eltereli a földközi tengerről, mely ettől fogva jórészt kisebb jelentőségű belső tengerré lesz és marad egészen a Szuezi csatorna megnyitásáig. Európa ettől fogva nagyot változik. A súlypont elmozdul a keleti részekről s az addig keveset szerepelt nyugatibb, tengerparti államok jutnak szerephez. Törökország érdekellentétei lassankint közvetlen szomszédaira szorulnak s a nyugat-európai országokat már csak másodsorban érdekli a török kérdés egy egész századon keresztül.

A győzelmek dacára Bajezid emberséges békét köt egész Európával. A török történelem „bölcse” melléknevet adott neki. Sokan képmutatónak festik ezt a szelídlelkű, tudományokat és művészetet kedvelő uralkodót, aki mint Mátyás királyunk, tudósai körében érezte magát legjobban. Jelleme árnyékoldalának mondják áruló nagyvezérének és fellázadt két fiának megöletését, valamint öccsének Dsemnek megöletését kérő levelét, melyet a pápához intézett volt. Mindenesetre sötét foltok ezek, de tisztán a görög méreg hatásai. Konstantinápoly elfoglalásakor nem irtják ki annak keresztény és főleg görög lakosait, épp úgy, mint a tartományokét sem. A görög császárok diplomáciája bele kerül a török politikába s annak minden eszköze átültetődik közéjük. A méreg, a gyilkosságok, a pártokra szakítások, a lázadások, mind görög mesterek mintájára és kezére vullanak. Hogy a

nyílt és becsületes — bár nyers — török diplomácia mire vitte az idők folyamán ügyeskedését, bizonyítja az, hogy a világ legravaszabb politikusait Velencét is ki tudta játszani Bajezid diplomáciája.

De éppen ez a nagy békeszeretete az, ami romlását okozza II. Bajezidnak. A tétlenségre kényszerített janicsárhad és katonaság, meg a háborúban könnyű és dús megélhetést találó elemek elégedetlensége egyre növekedett. Ezek a szultán vállalkozó és harcias szellemű fiára vetették szemüket, aki mint trapezunti helytartó, sokszor kitüntette magát vitézségével és harcvágyával. A nagyravágyó fiú atyja ellen támad s megfosztja trónjától. A 66 éves trónfosztott szultán szülővárosába indul, hogy hátralévő napjait csendes visszavonultságban ott élje le, de útközben a nagy izgalmak, mások szerint még reg által, elpusztul.

Fia I. Szelim nyolc évig uralkodott. A történelem, bár előmeri óriási tehetségét, nagy tudását, vakmerő bátorságát és csodálatos akaraterejét, mint a legvéresebb kezű zsarnokok egyikét emlegeti úgy a keresztény, mint a keleti kútfőkben. Ha azonban a török nemzet életének és jövődjének biztosítását is a mérlegre tesszük, a legnagyobb török uralkodók egyikének kell elismernünk, akinek, ha a végzet hosszabb életet ad, sikerült volna a török nemzetet olyan nagygyá tenni, amilyen minden kor, minden sorsában, megállotta volna a helyét.

Mindjárt trónralépése után megölette két testvérét, hogy az elődei alatt szokássá vallott trónviszályokat s az ebből eredő gyengülést elkerülhesse. Éles szeme meglátta azt, amit elődei nem vettek észre, hogy a birodalom, mely a legkülönfélébb nemzetiségekből állott

nem lehet maradandó, ha nem teremtenek benne nagyobb egységet, nem teszik nemzetivé. Ezen alapelvek két ellenségét látta birodalmában. Az egyik a kereszténység volt, az ő ősi gyűlöletével, a másik a keleti részekben lakó síiták felekezete, az orthodoxsz mohamedánok. Utóbbiak olyan gyűlölködéssel viseltettek az ozmánok és a szunnitáknak nevezett mohamedán felfogást követők iránt, hogy ezektől nemhogy segítséget és támogatást várhatott volna a birodalom, hanem olyan ellenségek voltak, akik a birodalom megsemmisítésének mindenkor kész eszközei leendhettek.

Ezek ellen indította az első megsemmisítő harcot. A keresztények ellen a kalifától egy fermant eszközölt ki s ennek alapján Konstantinápolyban elvette tőlük az összes templomokat. Egyúttal megkezdte azoknak a kiűldözését, akik nem voltak hajlandók a mohamed hitre áttérni és törökökké válni. A sutákhhoz tartozó kalifa, inkább faji és vallási gyűlöletből, amely keleten sem volt kisebb, mint nyugaton, visszavonta a fermant s a perzsák királyát igyekezett Szelim ellen hangolni. Szelim 40.000 síitát kivégeztetett birodalmában, a többiek Perzsiába menekültek. E miatt a szultán 160.000 főnyi seregével Persia ellen indult s a vitézül védekező perzsákat döntőleg megveri és az Eufrátesen túl is üldözőbe veszi. Ekkor a janicsárok tábora, az éghajlat forróságára hivatkozva, megtagadja az engedelmességet s a diadalmas szultánt a Konstantinápolyba való visszatérésre kényszeríti. Szelim kénytelen az erőszaknak engedni, de alig érkezik meg fővárosába elfogattja a janicsárok vezetőit s a leglármásabb kolompásokat azonnal kivégezteti. Oly váratlanul történt mindez, hogy ellenállásra nem is gondolhattak. Ezzel megtörte a megbízhatatlan állam-

bontó janicsárok erejét s válogatott csapatával visszasielve Perzsiába, azt végleg hatalma alá kényszeríti. Így, biztosítva keleten birodalma nyugalalmát, másik ellensége ellen indulhatott.

Ez az ellenség a perzsákat támogató Szíria és Arábia volt, melyek ebben az időben Egyiptom hűbéresei valának.

Egyiptomban ekkor a mamelukoknak nevezett, nagyobb felében cserkesz származású mamelukok (szolgák) uralkodtak, kiket az egyiptomi szultán Dsingiz khántól vásárolt volt meg s testőreiként alkalmazottak. Ezek később olyan hatalomra tettek szert, hogy az államban semmi sem történhetett az ő akaratuk nélkül. A végén is, 1250-ben megfosztották trónjától a szultánt és saját főnöküket ültették a trónjára. Azóta sok borsot törtek a török szultánok orra alá s mindig kész eszközök voltak a törökök ellenségei kezében.

Szelim egy nagyon jól felszerelt sereggel indult a mamelukok ellen, akiket Szíriában megvert s hazájukba szorított. Mint mindig, most is az e korban szokatlan gyorsasága biztosította számára a nagyobb áldozat nélküli sikert. A menekülő mamelukokat nyomon követte, úgy, hogy azoknak nem volt idejük újra szervezkedni. A csapatokat a pusztába szorítva, beveszi az erős és jói védett Kairót s a geruilla harcot kezdő mameluk csapatokat gyors üldözéssel egyenkint megsemmisíti. Fejedelmük is elpusztul. Mikor nem volt már többé ellenálló közülök, kerületekre osztotta Egyiptomot s minden tartomány élére egy-egy mameluk törzsfőt ültetett. Ezzel az Egyiptomia hűségét biztosította magának.

Szíria és a nyugati arab törzsek támogatták a mamelukokat, ezért ezek ellen fordult s Damaszkust bevéve

több Szíriát, utánna Palesztinát és nyugati Arábiát is hatalma alá hajtja a mohamedán szent városokkal, Mekkával és Medinával egyetemben. Itt a szent föld védőjévé választatta magát s az elhalt kalifa méltóságát is magához ragadta. Ettől fogva a török szultánok örök-lési joron viselték mindig a kalifa címet, bár Anglia folytonosan ki akarta ragadni kezeikből.

Most került csak sor a nyugatra. Szelim jól tudta, hogy Európa hangulata az új pápa befolyására nagyot változott s hogy újabb keresztes haddal készülnek ellenük. Méltó fogadtatást és feleletet készített reá. Két évi távollét után visszatért Európába s székhelyét Driná-polyba tette át, mely nyugodtabb hely volt tervei elő-készítésére. Ösmerve Európa helyzetét, nem félt annak gyors fellépésétől s nyugodtan készülődött a Rodus szigeti templomosok ellen. Közben vezérei a Kaukázust, Örményországot, Azerbeidsánt igázzák le végképpen s Magyarország ellen kezdenek egyre sűrűbb támadásokat. Az orosz fejedelmekkel is ekkor kerülnek először köz-vetlen háborús érintkezésbe a törökök s első diadalaik itt is nagy rémületet keltettek.

250 hajóval és 60.000 válogatott harcossal akart elindulni a kitűnően védett Rodus ellen, de a táborban kitört dögvésznek áldozatául esik. Vele meghalt a török-ségnek az a nagy szelleme, amely céljául tűzte, hogy minden alattvalóját mohamedánná és törökké kényszeríti, vagy kiűzi, kipusztítja birodalmából s az az ural-kodó, aki csodálatos hadvezéri ügyességével maga alá gyűrte volna az akkor igen gyenge lábon álló Európa egész keleti részét. 46 éves korában ragadta el a ragályos kór, vaskövetkezetességgel keresztülvitt tervei közepéről. Sze-lim jellemzésére egy példát szoktak felhozni a török

könyvek. A siriai hadjáratkor Damaszkusznál a legszigorúbban megtiltotta az idegen vagyron megrongálását vagy eltulajdonítását. Egyik katonája mégis bement egy gyümölcsös kertbe s pár almát leszakított. Szelim maga elé vitette katonáját s az egész hadsereg szeme előtt végeztette ki. De nemcsak másoknak, saját magának is tudott parancsolni s csak ritkán történt meg, hogy szenvedélye elragadta. V. Károly németrónai császár követe urához írt jelentésében ír jellemzőleg Szelimről. Ide iktatom:

„A szultánnak hosszú felsőteste, de rövid lábai vannak. Ezért többször mutatja magát lovon, mint gyalog. Borotvált, sima arcában sötét, vad szemek mozognak. Szakálát azért vetette le, hogy vezérei nehozz annál fogva vezessék, mint elődei egy részét. Oroszlán szíve nem ismerte a félelmet, sem a veszedelmet, amelynek mindig bátran nézett a szemébe. Miként ilyen férfiúhoz illik, soha sem hagyott fel a terveivel, hanem keresztül vitte azokat”. Szigora, a visszaélésekkel szemben, olyan nagy volt, hogy alatta fenyegető száló igévé lett, a: „Kívánom neked, hogy Szelim szultán vezére legyél” mondás.

Kortársai mind arról tanúskodnak, hogy magas műveltségű férfi volt, szerette a tudományokat s maga sem idegenkedett a költői alkotásoktól. Rendkívüli uralkodói tehetségével nemcsak megnagyobbította, hanem erősítette is birodalmát, úgy, hogy nagy reményekre jogosító fia konsolidált birodalmat kapott örökségül s mert trónralépésekor nem volt trónviszály, erőben is megtarthatta azt. Mondják, hogy fiára egy végrendeletet hagyott volna, melyben lelkére köti meg nem valósíthatott terveinek a keresztülvitelét. A végrendeletről ma

sem tudjuk, hogy tényleg létezett-e, de bizonyos, hogy ha Szelim tovább élt volna, birodalmát mohamedánná és törökké teszi. A kalifatusi méltóságnak magához ragadásával könnyű lett volna neki az összes keresztényeknek megtérítése, vagy birodalmából való kiűzése. Éles szeme meglátta, hogy Európa minden országa nemzetivé tette a területén lakó különféle népeket s ezzel biztosította azt a nemzeti egységet, mely tényleg fenntartója lett az európai nemzeteknek.

Európa fellélegzett, mikor a vasakarátú uralkodó helyett annak alig 20 éves fia került a trónra, akiről azt hirdették, hogy bárány szíve van. Az ozmánok egy része oroszlánhoz hasonlította a fiút. A vasfegyelemhez és engedelmességhez szoktatott ozmán főbbek, úgy látszik, fellélegzettek, azt hívnék, hogy szabadabb életük következik. Egyiknek sem volt igaza. Szulejmán oroszlán szívű volt, annak kegyetlensége nélkül s alattvalóiban is embert látó igazságos uralkodó, kinek fő elve volt, hogy az alattvalók jószágától és jóllététől függ az állam jólléte. Egész életén és uralkodásán átvonul az a gondolat, hogy békében éljen állama s ha hosszú uralkodását (1520—1566) mégis a háborúk egész sorozata tölti ki, annak nem ő, hanem az adott viszonyok voltak az okozói. Alatta érte el az ozmán birodalom legnagyobb kiterjedését és hatalmát, mely oly nagy volt, hogy az akkori Európában mindenben döntő súllyal bírt.

Mély belátásáról tesznek tanúságot első lépései is, Magyarország déli tartományaiból ekkor már sok került török kézre s a határvárakból is lassan egész sort foglaltak el, mert a várkapitányok csetepatéi egy pillanatra sem szüneteltek. Tudta jól Szulejmán, hogy a magyarság csak alkalomra les, vagy egy jó vezetőre

vár, hogy veszedelmet hozzon országára. Ugyanez volt a helyzet a lengyelekkel szemben is, akiktől egész Moldova és Bukovina a törökök kezébe került. Ismerte azt a törökellenes hangulatot is, amely újra és újra felújult Európában. Keleten és délen sem volt teljesen megbízható a birodalom helyzete, hiszen ezek a részek csak néhány éve hódítottak meg apja által s jó részük csak a pillanatot várta, hogy a reája kényszerített hűbérigát lerázhassa magáról. Alig vette kezébe a szultáni hatalmat, Sziria fejedelme kitűzte a lázadás zászlóját. A hír vétele után, — így írják az egykori kútfők — egy óra múlva gyors futárok indultak a kisázsiai kormányzóhoz, egyik kitűnő hadvezéréhez és leghívebb emberéhez, hogy induljon a lázadó ellen s maga a szultán megy utána az erősítésekkel. A kiváló hadvezér oly gyorsan ütött rajta a lázadókon, hogy mire a szultán a segédhaddal Ázsia földjére lépett, már le is verte őket és a lázadó fejedelmet kivégeztette. Ez a csodálatos gyorsaság és erélyesség nyugalmat teremtett a keleti és déli részeken, főleg mikor a szultán a hűségén maradtakkal kegyeivel elárasztotta. Így nyert pár hét alatt szabad kezet arra, hogy északon is biztosíthassa birodalmát. II. Lajos magyar királyhoz követséget küld, melyben békére hívja fel őt, a béke fejében azonban évi díjat kért a királytól. (Nem nevezte adónak.) Az ifjú király és udvara annyira felháborodott ezen, hogy a követeket elfogatta és bebörtönöztette, majd meggon-dolatlanul kivégeztette. A szultán a sérelem miatt, kéznél lévő hadaival megindult Magyarország ellen s a jóformán üresen hagyott végvárak nagyobb részét, köztük Sabácot, melyet alig száz harcos és Nándorfehérvárt, melyet 600 fegyveres védett, rövid ostrom után bevette.

Mindkét helyen az őrseg nagyobb fele bolgár zsoldosokból állott, akik Nándorfehérvárát titkos megegyezéssel átadták a törököknek. A kezébe került várakat építészei azonnal újabb erődökkel egészítették ki s nemcsak őrseggel, hanem hatalmas védőágyúkkal is ellátták. Nándorfehérvárnak a védelmére például 200 ágyút hagytak, mikor a szultán váratlanul visszatért fővárosába. Hogy miért tette ezt, ma sem lehet biztosan tudni. Török szempontból nem volt helyes ez a lépése, mert hiszen, az akkori európai helyzet mellett, nyitva állott előtte az út nemcsak az egész Dunavölgyén felfelé, hanem még Németország szívébe is, ahol akkor óriási fejtelenség uralkodott. Sem Magyarországnak, sem Bécsnek és az osztrák tartományoknak, sem Németországnak nem volt készen hadereje s Szulejmán talán az Atlanti tenger partjáiig mehetett volna ellentállás nélkül. A keresztény világnak azonban ez volt a szerencséje, mert a későbbi török támadásokkor mégis jobban volt védve mint ekkor.

Szulejmán győzelmes hadait kiegészítve Rhodosz szigete ellen indult. E sziget közvetlen Kisázsia partja mellett fekszik. A Jánosrendű lovagok kezében, alkalmas volt arra, hogy ott minden törökellenes akció támpontot leljen. Másfelől innen a törökök minden megmozdulását ellenőrizni lehetett. A lovagoknak ez a rendkívül megerősített vára, hősi ellenállás után megadja magát s a lovagoknak a szultán szabad elvonulást engedett. Pár év múlva már Malta szigetén telepednek meg s egészen Napoleon koráig a sziget urai maradnak.

Nevezetes esemény ez időben, hogy a török udvar és Franciaország baráti, szövetségi viszonyba lépnek egymással. Európa akkori udvarai e miatt nagyon elítélték Franciaországot. A francia politika azonban jól szá-

mított s azon jogánál fogva, melyet ekkor kapott, t. i., hogy a Törökországban és a szentföldön élő keresztények védője lett, egészen napjainkig megtartotta Törökországhoz való különleges állását. Szulejmán a Rhodosz elleni hadjáratra szervezte meg tengeri haderejét, melynek vezérévé a még apjának hűségesküt tett Chaireddin Barbarossa tuniszi tengeri rablót állította, aki félelmessé tette a török tengeri ármádiát az egész világ előtt.

1526 tavaszán újra Magyarország ellen indul. Mohácsnál ütközik meg aug. 26-án a maroknyi magyar hadsereggel. A menekülő király is ott pusztul. A Pázmándy Dénes által egy év előtt kiderített bécsi titkos levéltári adatok szerint, nem a Csele patakba fullad, hanem Cettwitz cseh kamarás szúrja le hátulról s dobja a patak mocsarába. A magyar önnállóság sírját jelentő nap után Szulejmán már Budára indul, melynek lakossága annyira megrémült, hogy napi járóföldre elébe hozták a vár kulcsait. De Szulejmánnak úgy látszik még nem volt célja Buda megtartása. A kezébe került szent koronát, némely források szerint meg akarja tartani a maga részére, sőt fejére tétetni s ezzel magát a magyarok királyának nyilvánítani. Hogy miért állott el ettől a tervétől, nem tudjuk. Állítólag Werbőcyinek a Corpus Juris szerzőjének érvelése, valamint Enyingi-Török Bálintnak heves ellentmondása miatt. Utóbbit ezért hurcolta magával Bizánca s csukatta a Héttorony börtöneibe. Azt is olvassuk, hogy már ekkor megegyezett volna Szapolyai Jánossal s az ő részére hagyta itt a koronát.

A főurak hódolata után a Tisza-Duna közén vonult haza s bizony az itteni menekültekkel folytatott csatáinkban talán többen elpusztultak mint a mohácsi csatáin.

Közben Szapolyait megválasztja a magyar országgyűlés királynak s meg is koronáztatja. Az özvegy Mária királyné és testvére Habsburgi Ferdinánd, néhány főúrral szövetkezve a következő hónapban, Ferdinándot a koronás királlyal szemben kikiáltják Pozsonyban ellen királynak s készen tartott hadaikkal rögtön betörnek az országba. A trónkövetelő hada Tokajnál megveri a készületlen Szapolyai kicsiny seregét. A szultán nem tűrte Szapolyai bántását s a bitoló ellen harcra készült. Ferdinánd nem lévén elég haderő ura, kétszer is követséget küld a portához, hogy annak Szapolyai iránti jóindulatát ellensúlyozza. Ravaszkodása nem vezetett célhoz, Szulejmán hadai megindulnak Magyarország ellen s mivel nem találnak ellenállásra Budáig nyomulnak, amelyet az idegen őrség az első roham után átadott a szultánnak. De Szulejmán nem sokat időzik Buda alatt, hanem Bécs ellen indul. Már szeptember végén körülzárja a várost. Úgy látszik az volt a terve, hogy azt gyorsan elfoglalva, Bécsben tölti hadaival a telet s tavasszal új erősítéseket vonva maga után, Németországba nyomul. Terve nem sikerült. Bécsben erős védőcsapatokat összpontosítottak s a szokatlan korán beállott hideg időjárás a janicsárok elkényesedett hadát annyira megijesztette és elkedvetlenítette, hogy néhány sikertelen roham után Szulejmán kénytelen volt Bécs alól visszatérni fővárosába. Akkori szokás szerint azokat a vidékeket, ahol hadával elvonult teljesen elpusztította. Ferdinánd közben újra követséget küld Bizáncba s 100.000 arany évi adót ígér, a szultánnak ha Szapolyait cserben hagyja, illetve a trónról eltávolítja.

De ekkor már Szulejmán tábora indulóban volt s így a követséget azzal az izenettel bocsátották et hogy: Ferdinánd igen kis legény arra, hogy ellene a szultán

komolyan harcra indulhatna. Nem is ellene, hanem bátyja, a német-római császár ellen kelt most hadba a legyőzhetetlen nagyúr.

A nagy hadsereg ezúttal Kőszegnél akadt el, melyet Jurisics Miklós védelmezett. Az ostrom ideje elégséges volt arra, hogy Bécs körül hatalmas védősereget vonjanak össze. Szulejmán nem is ment e miatt Bécs ellen, hanem a steier tartományokat dúlta végig. Így menekült meg Németország másodszor is a török betöréstől. Szulejmán hadainak hazatérése nem a véletlen játéka volt. Perzsiában nyugtalanságok voltak s ide kellett a hadsereg így, a vallási zavarok által szintén szorongatott Ferdinándnak, sikerült békét kötni a szultánnal. A béke szerint Ferdinánd megtartotta azokat a területeket, amelyek a béke-kötéskor kezében voltak. János királlyal pedig egyezkedjék ahogy tud és akar. Az örök időkre kötött béke a szerződés szerint addig marad érvényben, amíg Ferdinánd annak kikötését meg nem szegi. A szultánra nézve nem volt meg ez a kikötés.

Szulejmán most Persia ellen indul. Örményország és Persia nagyobb fele a fővárossal, Tebrissel együtt, kezébe kerül, sőt Bagdad maga is meghódol előtte. A meghódított területek közigazgatását rendezve s erős őrségeket hagyva vissza, hazatért Bizáncba. Míg a szultán ezeket a harcokat vivta, a békében hagyott Velence újra meggazdagodott, megerősödött s hajói a görög szigettenger szigeteit egymásután foglalták el és erősítették meg. Így Szulejmán birodalmának a szívébe nyomakodtak s veszedelmet hozhattak reá, mert ha a velencei és spanyol flotta egyesült volna, a török flottát nagyobb nehézség nélkül megsemmisítik. Szulejmán, felhasználva a két tengeri hatalom féltékenykedését, meg-

indítja a tengeri háborút. V. Károllyal kezdi a harcokat. Afrika partjain. A „Rötszakállú kalózkirály”, amint Charaeddint nevezték, elfoglalja Tuniszt és elúzi annak uralkodóját Mulei Haszánt. Ez V. Károly hoz fordul segítségért, aki egész tengeri erejével, 500 vitorlással támadja meg a török flottát s azt kiszorítja a tuniszi vizekről. A városnak 30.000 lakosságát felkoncoltatja s 25.000 keresztény rabszolgát felszabadítva, ezek hatalmába adja a várost. Charaeddin flottája nem volt megsemmisítve s alig hogy V. Károly hajóhada visszament a Genuai kikötőbe, Charaeddin elötört, visszafoglalta Tuniszt, sőt Orant, Algieri s végig a tengerpartot is, egészen az Atlanti óceánig, a szultán jogara alá hajtotta. Erre V. Károly egész haderejét mozgósította, de a szerencse most nem kedvezett neki, mert hajóhadát megsemmisítette a török haderő és egy kitört tengeri vihar. Ettől fogva, egészen a legújabb időkig, a török szultánok fennhatósága alá tartozott Afrika északi partvidéke.

A győzelmes Charaeddin most egyenesen Velence ellen fordította a török flottát. Velence, a majdnem három évig tartó háborúban, elveszítette az Égési és Földközi tengeren való gyarmatait s az Adriában is alig maradt valami birtokában. Végül is teljesen kimerülve és megalázva békét vásárol, 300.000 arany évi adó árán. A béke megengedi Velencének a törökökkel való kereskedést s így a köztársaság rövid idő alatt újra kiheverte óriási pénzügyi veszteségeit. Jó kalmár volt és maradt még ekkor is.

A törökök tengeri hatalma nemcsak a Földközi tengerre szorítkozott már, hanem a Vörös tenger mindkét partjának is ura lett. Innen, kihajózva az Indiai óce-

ánra, az Arab félsziget egész partvidékét, a Perzsa öböl egész környékét és az Elő-indiai portugál gyarmatok egy részét is elfoglalják. Három világrészben terült el ekkor a török birodalom.

Magyarország helyzetében, ezek alatt a háborúk alatt, alig állott be változás. Egy rövidebb, nyugalmasabb időszak volt ez, melyet János király halála szakított meg. Ferdinánd ugyanis, ahogy hírére vette Szapolyai halálának, azonnal elindította hadait a János király birtokában volt országrészek megszállására. Követének Szulejmán azt mondta, hogy: „Tehát Ferdinánd feledi hogy Magyarország az én tulajdonom”! És megindította a háborút Ferdinánd ellen, ami sajnos Magyarországot pusztította el még jobban. Ferdinándnak a következő hadüzenetet küldötte: „Leveleiből arról értesültem, hogy velem békében és egyetértésben kívánsz élni, azonban szavaid nem egyeznek meg tetteiddel. Magyarország az én tulajdonom — miként azt az egész világ tudja — s jogom oly tiszta mint a nap. Nem értem tehát, mily joggal küldhetsz seregeket Magyarországra s valóban úgy látszik, mintha azt akarnád, hogy a keresztények valamennyi országai elpusztuljanak általam. Azért a mindenható nagy Isten kegyelméből felkészültem, beláthatatlan seregeim sokaságával, hogy ellenállhatatlan dühvel támadjalak meg s ami történni fog az való és igazságos leend.”

Hét éves háborúskodás következett erre. Hazánk ebben jut a legszerencsétlenebb helyzetbe, ekkor kerül a másfélszáz éves török s négyszáz éves osztrák rabságba.

Ferdinánd vezére Roggendorf, aki Budát szerette volna valahogy hatalmába keríteni, már a török előhad által összezüzetott, úgy, hogy csak kevesen tudtak belőle

a Csalóközbe menekülni. Szulejmán augusztus utolsó napjaiban érkezik Buda alá s a magyar történelemből is jól ismert csellel, hatalmába kerítette az özvegy Izabella királynétól a várat, mely aztán 145 évig maradt a törökök kezén. Ferdinánd már 100.000 arany évi adóval akar békét vásárolni, de a porta nem egyezkedik, mert tudja, hogy Ferdinándnak nincsen fegyveres ereje. Mindazonáltal Szulejmán nem nyomul tovább nyugatra, hanem hazatér fővárosába, míg itt maradt vezérei tovább folytatják a várháborút a Ferdinánd kezében lévő erődökért. A tél folyamán Ferdinándnak sikerült nagyobb német birodalmi hadat kapni segélyül, mellyel Buda alá vonult. A nagy reményekkel indított hadjárat még csúnyább kudarccal végződött, mint annakidején Szulejmán bécsi ostroma, mert míg Szulejmánnak a janicsárjai csak az ostromtól vonakodtak, addig a német birodalmi hadsereg, mert zsoldját nem tudták kifizetni, az ostromlandó vár alatt, az ellenség szemeláttára oszlott fel s széledt el az országban. A feldühödött zsoldosok nagyobb pusztításokat, rablásokat és öldökléseket hajtottak végre, mint amilyent az egy tömegben átvonuló törökök valaha is csináltak. A széteszlott birodalmi hadak, hogy a török védőseregek által nem semmisítettek meg, egyedül az ostromban résztvevő magyar csapatoknak köszönhetik, amelyek Zrínyi Miklós a (későbbi szigeti hős,) Bánffy és Révai vezérlete alatt viasszaszorították Buda falai mögé a török üldöző hadat. Utóbbi kettő el is esett ebben a csatában.

Nem is harcok voltak ezek már, hanem gyilkos emberirtások láncolatai. Szulejmán ismételtén kijelentette, hogy nem a magyarokkal, de Magyarországért harcol. Ha elfogulatlanul Ítélnék, nem is volt a törökökhöz hű-

nek maradt részek népének valami nagyobb bántódása, ha a kiszabott adót megfizették. De a Ferdinánd pártiaknak, vagy a hozzá átpártoltaknak, birtokait irgalom nélkül elszedték a törökök s az elűzött nemesek helyére török nemeseket ültettek be a magyar birtokokba. Ferdinánd nem képes ellenállani a hatalma tetőpontján lévő szultánnak s újra békeköveteket küld hozzá.

Az első követtséget, *mert csalfán viselkedtek* — mondja a török történetíró — Szulejmán bebörtönöztette, A nyugati írók mint vérlázító eseményt tárgyalják ezt az esetet s ál szenteskedve mondják, hogy ilyen volt a törökök fogalma a méltányosságról és népjogról, hatalmuk legmagasabb idejében. Azt feledik, hogy hány török követet börtönöztek be, sőt végeztek ki a keresztény udvaroknál ugyanezen korban. Mikor V. Károly egy egész város lakosságát kiirtatta akkor nem hördült fel a nyugat, de ha a szultán egy vesztegetési szándékkal küldött követet lecsukott, az világbűn volt azonnal. Ha becsületes krisztusi mérleggel mérünk, az ozmánság ethikailag mindig volt olyan nívón, mint a vele harcoló nyugati országok diplomáciája. Ma, mikor századok távolából Ítélnünk meg eseményeket, mikor annak a kornak elfogultsága már nem vakítja el szemünket s mikor a másik fél felfogását is módunkban van számba venni, igazat kell adnunk annak a török álláspontnak, hogy Szulejmánnak komolyan az volt a célja, hogy Magyarországot egy darabban adja oda a fiának nevezett s ifjúvá serdülő János Zsigmondnak, Szapolyai fiának. Hogy ez az odaadás bizonyos hűbérességet jelentett volna, az kétségtelen. „De — kérdezi a török történetíró — valyon a Habsburgok tekintették-e csak egy pillanatra is másnak, mint birodalmuk egyik tartományának a Magyarok ősi

országát. És valyon — folytatja, — ha a magyarság a maga egészében a török birodalomba kebeleztetett volna, akkor nem az történt volna-e vele is, mint a balkáni államokkal, melyek meg nem apadva és a törökség elleni küzdelmekben egységes nemzeti öntudatot fejlesztve, a török erők megtörése után olyan nagygyá lettek, amilyenek eladdig még nem voltak soha. Egy másik lehetőség is állott a magyarok és törökök előtt. Mint egyvérű fajtestvérek, ha mind a kettőt nem sodorja felvett különböző hite más-más táborba s nem teszi egymás halálos ellenségévé, hanem a vér szava szerint egyesíti őket, egy közös nagy államban, valyon megtörténhetett volna-e az, hogy két testvér egymásnak törve, az évszázados harcokban egymás gyilkosává legyen; Bizonyára, ha minket a mohamedánizmus, a magyarokat a kereszténység nem forgat ki nemzeti ősiségünkől, meglett volna a mód erre, hiszen sok igazi magyar léleknek volt ez, még akkor is hő óhajtása, akár a trónon, akár a népnél keressük a példát erre nézve.”

Török történetírók is vallják, hogy a szultán a francia királyok szövetségében tör a Habsburgok világhuralma ellen s Magyarország az ezek mellé állásával vonta magára a török veszedelmet. Például hozzák fel a Martinuzzi-féle elhajlást a Habsburgok felé, melyet a szultán bár nagyon zokon vett, meg tudott érteni magyar szempontból, sőt meg is bocsátott. De mikor a hálás Habsburgok Castaldó, Ferrajó és Pallaviccinivel a leggaládabb módon összevagdaltalak és még 60 puskalövessel szétroncsolják a keresztény bíborost, Szulejmán az, aki azonnal hadba indul megbosszulására. Ekkor kezdődik tulajdonképen az egész Magyar-

országgra és Erdélyre kiterjedőleg a török pusztítás és mindenütt ott, ahol Ferdinánd emberei voltak a várak, vagy országrészek urai. Némi szünet állott be a küzdelmekben az 1562-ben megkötött béke után, mely a status quon alapult s amelyre úgy látszik azért állott reá Szulejmán, mert a Máltába költözött s ott erősen lábat vetett lovagokat akarta onnan kiszorítani. A máltai hadjárat nem hozta meg az eredményt s talán hazánk-nak még több nyugalma lett volna, ha Ferdinánd utóda, Miksa, nem tör reá az erdélyi részekre, hogy elvegye azokat János Zsigmondtól.

A békének ilyen megsértése s a Habsburgok mindig megújuló szőszegése, arra az elhatározásra bírták az ősz szultánt, hogy ifjúkori, régi, kedvelt tervét megvalósítva, Bécsset elfoglalja s így a Habsburgokat Magyarország területéről végleg kiszorítsa. 1566-ban, 72 éves korában indul meg Bécs ellen. Ez volt utolsó hadjárata a legnagyobb ozmán uralkodónak, aki olyan hatalmassá tette nemzetét és birodalmát, hogy még V. Károlynak sem volt akkora föld a hatalma alatt, mint neki. Célját nem érte el, Bécs most is megmenekült. 34 évvel előbb a magyar Kőszeg Jurisitsa, most a magyar Szigetvár Zrínyi Miklósa az, aki gátat vet a győzhetetlen hadak vonulásának. A „füstös fészek”, melyet ki akart pörköltetni, megállította a hadsereget s Szulejmán, még mielőtt az erősség a törökök kezébe kerülhetett volna, meghalt, 46 évi uralkodás után.

Végigkísértük Szulejmánt uralkodásának hódító utjain. Jellemzésére a velencei követ egykorú jelentését iktatom ide, azzal a megjegyzéssel, hogy a jelentés írásakor Szulejmán már 60 éves volt. „Alakja magas, egyenes és szikár, arcszíne sárgás. Arcán csodálatra-

méltó fenség honol, párosulva olyan szelídséggel, mely mindenkit azonnal meghódít. Asztalnál rendkívül mérsekletes, húst csak nagyon ritkán s akkor is keveset eszik; legjobban kedveli a fiatal kecskehúst. Bort sohasem iszik, vizét az évszakok szerint más-másféle kellemes és drága szörpökkel vegyíti. Nagy barátja a vadászatnak és erős testmozgásoknak. Igazságszeretete okozza, hogy soha méltánytalanságot nem kíván, adott szavát pedig párját ritkító szigorral megtartja. Minden fontosabb ügyet ösmer s rendelkezik a kormányzáshoz szükséges bő ismeretekkel, melyet a szakadatlan tevékenység szerzett meg részére. Ezek a *tulajdonságok* teszik Szulejmant azon kevés uralkodók egyikévé, akik mindig a jobbat akarják.”

Családi életében kegyetlennek mutatkozik. A fiai között kitört viszály alkalmával, kedvelt nejének, egy lengyel származású nőnek, a szavára hallgatva, több gyermekét, köztük első fiát és leendő örökösét, Bajezidet is kivégezteti, mert a hadsereg egységét megbontotta a pártviszályal.

A béke műveiben is nagy volt. Úgyesen tudta megválasztani a kormányzáshoz és közigazgatáshoz szükséges embereket s az igazságosság és méltányosság megtartását teljes szigorral és vaskövetkezetességgel kívánta és ellenőrizte. A hűtlen és megvesztegethető bírákra irgalom nélkül csapott le. A közterhek viselése aránytalan régi felosztását megszüntette s a tényleges teherviselési képesség szerint szabályozta. A kicsapongókat és Istent-káromlókat külön, szigorú törvényekkel sújtotta. A hadseregben mutatkozó fegyelmetlenséget ismétleten letörte s az egész hadsereget úgy szervezte, hogy annak minden irányú kiképzése mellett, minden szük-

ségele megvolt. Háborúi alatt 50.000 teve, százezernyi marha és ló vitte utánuk a hadsereg felszerelését. Tüzérsége a legnagyobb és legjobb volt az akkori világban. Ágyúöntő mesterei mindig a hadsereggel utaztak s igen sokszor a helyszínén öntötték meg az óriási ostromágyúkat.

(Itt említem meg, hogy a török ágyúöntés nagymestere egy Orbán nevű magyar ágyúöntő volt, ki még Konstantinápoly bevétele idejében élt. A török kútfők mesélik, hogy tizenhét araszos lyukátmérőjű ágyúkat öntött, melyekből ezer fontos kőgolyókat lőttek a városra. Egy, még ennél nagyobb ágyút öntött a mester az ostrom alatt, de ez a második lövésnél szétrobbant s őt magát is megölte. Orbán tanítványai lettek a törökök híres ágyúöntői).

Az elfoglalt ellenséges váraknak erődeit azonnal átalakította s újabb részekkel látta el egész birodalmában. Ezenkívül nagyszerű hadiutakat építtetett. India határától, keresztül Ázsián és Afrikán, az Atlanti Óceánig, Bizánctól Örményországig és a Kaukázusig, a tenger mentén Krímig s a Duna mellett Esztergomig. Hidakkal jól ellátott és kiépített utakon vitte végig hadait. Bizánc vízellátása rossz volt. Szulejmán építteti a ma is meglévő vízvezetékeket, mely negyven íven vezet a fővárosba a kiválló hegyiforrás ivóvizét. Minden érdemes szellemi törekvés és munka méltánylásra talált előtte. A tudósoknak évdíjat adott, hogy zavartalanul dolgozhassanak s ő maga is sokszor és szívesen időzött körükben. A művészeteket is pártolta s a művészeket gazdagon megjutalmazta. Legcsodásabb építészeti alkotása a Szinán mester által tervezett és felépített Szulejmán-mecset, mely a mester nevét mindenkorra

nézve halhatatlanná tette. Szulejmán ide temettette el apját, nejét és gyermekeit s maga is itt alussza örök álmát. Úgy a fővárosban mint vidéken egyetlen ozmán uralkodó sem emelt annyi középületet mint Szulejmán. A már meglevő mecsetiskolákat szaporította s a nagyobb helyeken alsóbb és felsőbb részre tagolta. A szegény nép számára a birodalomban 500-nál több szegénykonyhát állit fel, melyeknek költségeit a kincstár fedezte, majd külön javadalmakat adtak fenntartásukra. A költészet iránti erős érzékét bizonyítja, hogy Dsaladdin nagy költő sírja fölé gyönyörű mecsetet építtetett, melyet az általa alapított dervis rendnek adott át őrizetre.

Nincsen az ozmán történelemnek még egy olyan kora, mikor annyi és oly kiváló államférfiú, hadvezér, tudós, művész és költő élt volna, mint ekkor. Nagy idők nagy uralkodója volt, kit a nyugati történészek neveztek el nagynak, saját nemzete a „Khanuni”-névvel ruházta fel, ami körülbelül egy jelentőségű Mátyás királyunk „igazságos” nevével. És valamiként Mátyás, az igazságos volt az utolsó nagy magyar király, aki után csak romlásunkat okozó gyöngé, vagy ellenséges indulatú uralkodóink voltak, azonképen ozmán testvéreinknek is Szulejmán, az igazságos törvényű, volt utolsó nagy uralkodója, aki után megindul a századokig tartó, lassú pusztulás.

V. AZ OZMÁN BIRODALOM HANYATLÁSA.

zulejmánt a testvérei holttestén át trónhoz jutott II. Szelim követi. (1566—74) Török források azt mondják, hogy ő volt az első szultán, aki nem maga vezette háborúit, hanem vezéreire bízta. Élvhajhászó, kicsapongó, iszákos ember volt, akinek mellékneve a történelemben részeges lett.

Hogy az ozmán birodalom még sem omlott olyan gyorsán össze, mint Mátyás Magyarországa, azt egyedül Mohamed Szokoli nagyvezérnek köszönheti, akinek tehetsége és akarateroje a Szulejmán halála után következő két gyenge uralkodó alatt, a legválóságosabb helyzetekben is fenn tudta tartani, a birodalom tekintélyét, sőt még új babérokot is szerzett részére. Nevezetesen a Földközi tengerben a nagy Ciprus és Kréta szigete, a mai orosz birodalom területén Podolia és Ukrajna került általa török hatalom alá. Így a birodalom ekkor érte el legnagyobb kiterjedését, kereken hat millió négyzetkilométert, amelyből Európára egy millió esett. Alakja a Földközi tenger körül vont, hatalmas félholdhoz volt hasonló, melynek belső oldalát az Adriai és a Földközi tenger afrikai partjai, külső szélét pedig, Magyarországról kiindulva, az orosz birodalom közepén a földrajzi Turánon, Persian, India nyugati partjain, Arábia déli oldalán, Afrikában Zanzibáron és a Szaha-

rán keresztül az Atlanti Óceánig húzott görbe jelölné. Akkora terület volt ez, mint az Orosz birodalom és Skandnávia együttvéve, vagy Ausztrália szárazföldje. A fénykorban a török elem gyorsan növekedett az izlamra való tömeges, főleg önkéntes áttérés által. Csak I. Szelim volt az, aki erőszakkal akart mindenkit az izlamra téríteni, de korai halála meggátolta tervei kivitelében. Kisázsia egész népessége, már a Szeldsukidák perzsiái uralma alatt, jóformán eltörökösödött. Ami még megmaradt belőlük nem törökösítettnek, azt az ozmánok olvasztották magukba. A sok százezernyi, rabként elvitt, magyar és másfajú népség is, túlnyomó részében a törökség néptestébe olvadt, úgyhogy a mai törökök vérenek, enyhe számítás szerint is, legalább 15 százaléka a tiszta magyarvérű ivadék. A nyugati történészek nagy előszeretettel hozzák fel azt az állítást, hogy tulajdonképpen a hódító törökség teljesen megsemmisült, felolvadt a meghódított népek tengerében. Olvastuk azt a mondást, hogy a mai törökséget csak a ruhája, meg a szakálla különbözteti meg a többi európai népektől s ha akármelyiket megborotválva, bármiféle nép ruhájába, vagy a nemzetközi férfi viseletbe öltöztetjük, nem ösmerjük meg rajta törökséget. Hát ez az okoskodás nem sokat mond, mert ez áll az európai népekre mind s az ázsiaiak egy részére is, talán az egy zsidót kivéve, amelyet csak kissé gyakorlott szem, akárhogy frizurázza is magát rendesen felismer. A felismerés ténye áll általában minden népre s így a törökre is. Ami a törökség keveredését illeti, náluk is érvényesül az a természeti törvény, mely a korcsokat nem ismeri és nem tűri, hanem egy-két generáció múlva vagy szétválasztja, vagy elpusztítja. Az elébb a zsidók felismer-

hetőségéről beszéltem. A mondás nem elég szabatos, mert tulajdonképpen a különféle zsidós típusokról kellett volna beszélni. Nincsen talán ma a földön kevertebb faj, mint a zsidóság, mely történetének hosszú, súlyos napjaiban Egyiptomtól elkezdve annyit keveredett volna idegen vérrrel. És ha ma a zsidóságot vizsgáljuk, tényleg megtaláljuk benne az arábiai beduint, a mezopotámiai sémitát, az afrikai felláht, a somálii gyapjas néget épen úgy, mint a középtengeri fajta nemesebb szépségű típusait. És mindez szétesett alkotó elemeire, aminthogy a legújabb vegyülései is szét fognak néhány generáció múlva esni alkotó elemeire. Mindezt azért mondtam itt el, hogy egy közvetlen szemléletünkbe állítható képpel tegyem világossá, hogy a vegyült törökségnél épen úgy szétestek az elemek, mint ennek minden vegyülésnél meg kell történnie. A szétesett alkotó elemek aztán újra alkothatnak korcsokat. Így a korcsok hosszabban szerepelve, az állandóság látszatát adhatják a korcs alakoknak.

Ez az eset a törökségnél is, amelynél a török faji jellegek feltűnően megtalálhatók. Hogy ez többségben van, annak oka a sok vérrokonság felvétele, ami nem hozott újabb korcsalakokat. Ázsiából igen sok török és mongol vérű pótlást kapott az ozmánység. A bolgárok közül felszívott tömegek tiszta török véreűek voltak a magyarral egyetemben. A többi balkáni népek közül is sok a törökös véreű, hiszen az úgynevezett délszlávok vérenek legalább 40 százaléka avar és különféle szittyák maradék. Hogy a nagyobb, zárt tömegekben együtt maradt népek, túlnyomó részben, megtartották hitüket és nemzetiségüket, az a török nemtörődés mellett könnyen érthető, hiszen a különállást még a

vallási különbözőség is elősegítette. Hogy milyen végzetes hibája volt ez a nagylelkű engedékenység az ozmánok részéről, arra nem kell egyebet említenünk, mint azt, hogy a birodalom testében megtűrt ezen idegen testek azonnal leszakadoztak, mihelyt az ozmánoknak nem volt meg az a hatalmas összefogó marka, amelyből nem lehetett kibújni. Nemcsak idegen testek, de igazi rákfenék voltak ezek, melyek az anyaállam testének gyilkosai lettek.

Az ozmán birodalom hódításai rendkívül rövid idő alatt történtek. A meghódított népek sokféleségét nem is igyekeztek egységessé tenni, még hitében sem. Az az állítás, hogy a törökség csak hódított, minden cél és terv nélkül, nehezen állja meg a helyét, mert ha komolyabban megvizsgáljuk a hódítások alanyait, lehetetlen a céltudatosságot eltagadni. Már maga a Kis-ázsiai való megtelepedés csak régi alapok megerősítése. Ameddig a történelem vissza tud nézni a múltba, Előázsiai mindig voltak törökök. Mint a szeldsukidákkal egy nép, az ozmánok csak az ők örökükbe léptek, irán sok törökje és Túrán tiszta török testvérnepei természetszerűleg arra voltak hivatva, hogy majd *egy erős kézben egy hatalmas államegység* részesei legyenek. Ez a törökös népsokaság elnyúlt keletnek az Altain tulig, északnak az Uraiiig és az orosz alföld déli felén több száz kilométeres gyűrűként övezte körül a Kaukázust és a Fekete tengert. Krím lakói tiszta törökök. Moldova kun, Havasalföld nagyobb tömegében bessenyő, tehát török vérű volt. A magyarságról sem mondhatunk egyebet; mi is ősi törökfajú nép vagyunk. A Balkánon a bolgárság egészen, a többi népek jó részükben török vért hordoznak ereikben, a szittyák, dáhák, hunok és

avarok örökségeként. Perzsiában ma is tekintélyes százalék a törökvérű s Indiában magában ma is 100,000.000 a törökvérűek száma, amint a legújabb angol statisztikai adatok kimutatták. Mint egyvérű rokonépek csatlakoznak az óriási törökség testéhez a Belsőázsai török és mongol tömegek. A Bajkál vidékénél még ott vannak a burjátok. A hozzájuk csatlakozó jakutokkal felnyúlik a törökség határa egészen az Északi Jeges Óceánig. Keletre a khinai népkolosszus vet neki határt, de ennek is óriási tömegei beolvasztott török vért viselnek magukban. Ezek mind vérségi köteléken tartozhattak az Ozmán birodalomhoz. A többi hódított területnél, ha nem is vérségi, de vallási kötelékek voltak az összetartók, már pedig annak a kornak a szelleme erősebb köteléknek tekintette a hitet, mint a vérséget.

A normán-germán törzsek százai éltek — tudásunk szerint — majdnem másfél ezredéves törzsi életet, amíg megszületik belőlük az egységes nagy német birodalom. A török népeknek több mint háromezer éves múltjába tudunk hitelesen betekinteni, azt látjuk ebből, hogy váltógazdaságszerűen lépik egyik törzs után a másik a vezetés élére s mindaddig nagyok, lebírhatatlanok maradnak, amíg ősi erkölcsökkel, szokásaikkal hitükkel nem szakítanak. Látjuk, még hogy a szakítás után is annyi ősi etnikai erő marad bennük, ami századokon keresztül fenntartja, sőt nagyságukat biztosítja s csak akkor következik be a hanyatlás, mikor az ősi erényeket a beléjük oltódott fajgyilkos idegen erkölcsök megmételtyezik, vagy kipusztítják.

Láttuk első Szelim igyekezetét, hogy birodalmát egységes hitűvé tegye. Meg is kezdte a térítést és a kitakarítást, de halála meggátolta benne. A Nagy Szu-

lejmán már ebben az irányban keveset tesz s az utána következő törpék nem képesek a nagy nemzeti cél megértésére. Szulejmán célja abban látszik kicsúcsosodni, hogy birodalmát erős határokkal lássa el. A Kárpátok vonala a Dunamedence ura, ezért hangsúlyozza örökké, hogy Magyarország az ő tulajdona. Ilyen birodalomnak hatalmas forgalmi utakra van szüksége. Láttuk, miként építetteti ki az egész birodalomra kiterjedőleg a hadi forgalmi utakat. A tengeren is nemcsak sok száz hadihajója teszi vitathatatlaná uralmát, hanem kereskedelmi hajók százai vitorláznak a Fekete, a Földközi, a Vörös, a Perzsa és az Indiai tengereken. Tudjuk, hogy rendes karavánszolgálatot rendezett be a Vöröstenger és a Földközi tenger között, hogy kelet és nyugat áruit kicserélhesse. Hogy ezt nemzete részére monopolizálta, az egészen természetes. Hogy a birodalomóriás egységes megszervezése, gazdasági és politikai jólléte is szeme előtt lebegett, azt bizonyítják törvényei, melyek az emberi jogokat és az igazságos méltányosságot vitték dialra.

Sokszor olvassuk azt a szemrehányást is, hogy az ozmánóság addig volt képes uralmát terjeszteni és fentartani, amíg nálánál kisebb kultúrájú népekre tudott kiterjeszkedni, de minél közelebb ért a *nagy és mivel nyugathoz*, annál reménytelenebb lett a helyzete s annál biztosabban ásta meg a maga sírját, mert képtelen volt a nagy kultúrájú népekkel versenyezni az ő ázsiai elmaradottságában. Ha az elmaradottság és az ázsiai fertő igaz lenne, akkor nyugatnak is igaza volna. Nézzünk hát arrafelé egy pillanatra, mert nem győzöm eléggé ismételni azokat az igazságokat, amiket elsikkasztottak előlünk, hogy annál könnyebben nyújtópadra

fektethessék fajomat és népemet. Egy pár történelmi adatot állítok ide a mai és a legrégebbi kultúrájú népek ősiségéről, illetőleg kultúrájuk kezdeteiről.

A germán népek Kr. e. 250 évvel lépnek a történet színpadára. Írni nem tudtak.

Rómát, a világ urát, Kr. e. 570 évvel alapítják a rabló pásztorfiúk. Írásuk nincs.

A görög műveltség kezdetei Kr. e. 1100 évig nyúlnak fel.

A zsidók Egyiptomból Kr. e. 1300 évvel szabadulnak meg.

A zsidó Ábrahám, a nép Ősapja, Kr. e. 2000 esztendővel élt.

Khina, írott emlékei szerint, 3500 évvel Kr. e. már művelt állam volt.

Egyiptom kultúrájának a kezdete Kr. e. 4000 évvel kezdődik.

A germánok Rómától, Róma a görögöktől tanult. A görögök első kultúrforrása Mezopotámiából származik s csak később kap Egyiptomtól új táplálékot. A zsidóság tisztán Egyiptomból szedi fel kultúráját, bár Ábrahám Mezopotámiából is merített. Egyiptom kultúrája ma már elismerten Mezopotámiából származott hozzájuk. Így a ma ismert legrégebbi kultúrforrás: Mezopotámia. Hogy ezen kultúra itt nem volt eredeti, azt az ékiratos emlékek betűi világosan bizonyítják. Azt is elmondják ezek, hogy kultúrájukat belső Ázsiából hozták magukkal. Az a nyelv pedig, amelyen a feliratok beszélnek: törökös nyelv, így a kultúrahordozó nép is törökös volt. Az első ékiratok ötszáz éves mezopotámiai múltrol beszélnek. Tehát a bevándorlásnak ide, legalább is ennyivel előbb kellett történnie. E szerint a Belsőázsiai őskultúra, melyet ők Mezo-

potámiába elvittek, legalább is Kr. e. 6000 évvel már megvolt. Ezzel az ősiségét és az ivadékokra való átöröklődésétől függő képesség kérdését tisztáztuk.

A szeldsukok a VIII. században kezdenek szerepelni a nyugat előtt. Azt mondják, hogy az arab-perzsa műveltséget felvéve, ezt emelik olyan nagygyá, hogy az akkori világban párja nem volt. De valyon egy barbár nép alkothatott volna-e ilyen nagyot ha maga is nem bírt volna a kellő kultúralapokkal?

A vandálok, a góthok és longobárdok miért nem tették az amúgy is magas műveltségű Rómát a világ kultúrázászlóvivőjévé? Ha a turfáni és khinai forrásokból nem kerültek volna elé a már megemlített bizonyítékok, még akkor is kézzel fogható lett volna a valószínűség, hogy az ozmánok nemcsak „csodálatos becsületességet” hozott magával, mikor a nyugat hatáskörébe érkezett, hanem csodálatos szervezettséget és csodálatos kultúrképességet azzal a kultúrával, amely ezer évvel hamarabb nyomtatott könyveket, mint a nagy és művelt Európa.

Ezekből tiszta a kép előttünk, A törökös népek kultúrája, bár más ethikai alapokon nyugodott, mint a nyugaté, régibb, becsületesebb és sok tekintetben magasabb volt. De hitváltoztatása a régi erkölceit, keveredése régi erényeit kikezdi s még mielőtt államának a kellő szilárdságot megteremthette volna, lejtőre kerül. Ha moslim hitének szava később nyomja el a vér szavát, ma is fennáll a nagy és világúr ozmán birodalom s talán ma is csodálatba ejtené a világot, mint a keresztések korában.

De térjünk vissza az ozmán birodalom életfolyásának elbeszéléséhez. Szulejmán halála után V. Pius

pápa addig fáradozott a keresztény udvaroknál, amíg egy hatalmas szövetséget hozott létre ellenük, hogy további terjeszkedésüknek határt szabjanak. A pápa, II. Fülöp spanyol király és Velence vezetésével létrejött ezen *szent szövetség* gyorsan munkához látott s 300 hajót és 60.000 embert gyűjtött össze a messzinai öbölbe. Október első napjaiban indult támadásra ez a sereg s Lepántónál találkozott a hasonló erejű török flottával. A kifejlett csatában a török flotta, nem tudva felfejlődni, vereséget szenvedett s nagyobb részében elpusztult. A keresztény világ öröme leírhatatlan. Már arról gondolkodtak, hogy a törököket sikerül visszaűzni Ázsiába. A győzelmes flotta el is indul Ciprus szigetének a visszafoglalására. A helyzetre két nevezetes mondás veti a legigazabb világosságot. Cervantes, a világhírű spanyol költő azt mondta Lepanto után (ahol fél karját elvesztette), hogy „Ez a dicső nap megtörte az ozmánok hatalmát, mert megtudta a világ, hogy az ozmán hajóhad nem legyőzhetetlen”. A másik mondás Szokoli nagyvezéré, aki ezt mondta: „Mi Ciprus elfoglalásával a keresztényeket jobb karjuktól fosztottuk meg, míg ők nekünk Lepantonál csak a szakállunkat vágták le”. Hogy mennyire igaz volt ez a mondás, bizonyítja az, hogy a Dardanellák bejáratánál a nagyvezér négy hét alatt egy új erődöt építtetett s hogy már a kora tavaszi hónapokban a teljesen újra épített ozmán flotta kihajózott a Földközi tengerre. Közben Spanyolország visszahívja hajóhadát s a magára maradt Velence kénytelen megalázó békét kötni. Ciprus az ozmánok kezén marad, ezenkívül 300.000 arany hadi kárpótlást és fel-emelt évi adót köteles fizetni a töröknek.

A nem nagy tehetségű, de kiváló emberektől kö-

lülvett uralkodót szelütés öli meg. Részegen ment a forró fürdőbe. Fia ///. *Murád* (1574-95) trónralépése napján mind az öt öccsét megfojtatja. Egész uralkodását három nagy háború foglalja el, a magyar, lengyel és perzsa háborúk. Hogy Perzsiával nyugodtan végezhesen, békét kötött Habsburgi Rudolffal. A szerencse a lengyel rész-nél is kedvezett. A lengyel trón üresen maradt s a szultán teljes befolyását érvényesítette, hogy Báthori István erdélyi fejedelem kerüljön a lengyel trónra. Így Báthoriban jó barátot nyert s teljes erejével fordulhatott a perzsák ellen. A makacs és változó szerencsével folyó perzsa háború 10 évig tartott s a törökök teljes győzelmével végződött. Georgia és felső Örményország ekkor kerül a szultán birodalmába.

Már a perzsa háborúk vége felé Magyarországon gyűlt meg a baja a portának. A határszéli erődök parancsnokai folytonos harcban állottak egymással. Rudolf végre is országgyűlést hívott össze, melyen a rendeket a török elleni háborúra akarta megnyerni. Ferdinánd azonban nagyon csalódott, mert az Összeült országgyűlés nem a törököknek, hanem az ország nyakán ülő osztrák zsoldosoknak a pusztításai ellen keit ki s ezek ellen követelt jogorvoslást. A szultán Szinán basát küldi Rudolf csapatai ellen, kinek serege nem mert megütöközni a törökökkel s előlük Bécs felé vonult vissza. Közben sok magyar várát visszaszereznek a magyar főurak, akik a Habsburgház államellenes szándékait egyre jobban felismerve, már nem is voltak olyan erős ellenségei a töröknek mint azelőtt. Utóda:

III. Mohamed (1595—1603) alatt, a 15 évig tartó háborút, Báthori Zsigmondnak Rudolf oldalára állása zúdította hazánkra. Az idegen őrség árulása még Eger várát is

az ozmán kezére adja. A mezőkeresztesi három napos csata két napi fényes győzelem után végül is a törökök győzelmével végződik s 50.000 ember élete mellett az egész ágyúpark és tábori felszerelés a törökök zsákmánya lesz. De az erdélyi részekben életre kapott nemzeti öntudat ekkorra szétterjedt az országban s a törökök mindenütt és egyre nagyobb ellenállásra találtak. Bocskai István erős keze nemcsak a törököt teszi óvatossá, hanem Rudolffal is érezteti a magyarság hatalmát. Más oldalról is újabb bajok keletkeztek a törökökre. A franciák évszázados barátsága megváltozott s IV. Henrik alatt majdnem ellenségeskedés alakult. Perzsiában is újra kitört a harc s Bagdad után a régi főváros, Tebrisz is a perzsák kezébe kerül vissza. A 19 testvérének megöletése után trónra jutott III. Mohamed alatt történik először, hogy a török szultánok kérnek békét Európa udvaraitól, míg elődei alatt ezek voltak, akik nem kértek, hanem könyörögték a békét.

A szultáni családban szokásba jött testvérgyilkolásoknak eredete II. Mohamednek egy törvénye, mely kimondja, hogy: „Fiaitokat is meg kell ölnötök, ha az állam érdeke úgy kívánja”. Utódai ezt a nagy tételt, igen sokszor önző célból, az állam érdekeire való utalással, használták ki uralmuk biztosítására.

Hogy a gyilkosságok annyira általánosak lettek, abban nagy szerepe van az elkényeztetett janicsároknak is, akik mindig hajlandók voltak a pártütésre a mindenkori szultánok ellen, bármelyik szultáni családtag mellett, ha attól többet remélhettek.

Amint említők III. Mohamed uralkodása alatt súlyedte le az ozmán birodalom régi tekintélye. Fia, (1603—17) I. Achmed alatt a romlás tovább tart. Ez a gyenge ural-

kodó teljesen a gyönyörök élvezetére dobta magát. A kormányzással nem törődött, talán nem is értett hozzá. Mindent vezéreire s áliamférfiaira bízott. Az állam romlását pedig ezeknek az embereknek önzése mutatta legjobban. A régi puritánság eltűnt, a hivatalnokok, kicsi-nagy egyaránt, arra törekedtek, hogy vagyont harácsoljanak össze, amelyből pompázó életet biztosítsanak maguknak. Achmed maga mutatta a példát erre. Sokan örültek mondják, mert tékozló életmódja s kicsapongásai tényleg erre vallanak. A sok háború mellett az udvar élete óriási pénzbe került. A hűtlen hivatalnokok az állam jövedelmeit megtizedelték, úgy hogy akárhányszor üres volt az állam zsebe. Achmed ezen is segített a maga módja szerint. Meggazdagodott hivatalnokait, még a legmagasabbakat is, törvény elé állította s valódi vagy koholt büntettek miatt elítéltette. A török ősi jog szerint a hűtlen alattvaló vagyona a szultánt illette. A nagy uralkodók alatt, ha ilyen vád miatt elítéltek valakit, az az állam védelméért történt. Achmed alatt már a kincstár megtöltése s ezzel az udvar pazar költségeinek előteremtése volt a cél. Hogy Magyarországgal ne legyen örökös baja, azt szerette volna, hogy Bocskai Istvánt, Erdély kiváló fejedelmét magyar királlyá válasszák. Minden erre vonatkozó kísérlete hajótörést szenvedett Bocskai magatartásán, ki a királyi címet is, a szultántól neki elküldött ősrégi görög császári koronát is, visszautasította. A török kormány nem volt elég jó politikus s Bocskait nem tudta meggyőzni arról, hogy a királyi cím elfogadása nem nagyravágásának a kielégítése volna. Mert Bocskai előtt nemzete békéje lebegett csupán. Ennek a békének és a vele járó boldogulásnak, már nagyon rég nem a

török volt a fő akadálya, hanem az osztrák. A töröknél nagyobb és gyilkosabb csapás volt a nemzeten az ide betelepített idegen zsoldosok hadserege, melyben a világ minden népének söpredéke és ingyenélő kalandora képviselve volt. A törököt mindig ellenfelének nézte a magyar, akivel verekedett s akivel, ha megfizette adóját, nem volt semmi baja. De az idegen zsoldos had, amelynek barátként, védőként kellett volna szerepelnie, rosszabb volt ezer ellenségnél. Rabolt, fosztogatott, minden felelősség nélkül. Ezenkívül minden nagyobb pozícióba, minden visszakerült várba az idegen ült be, aki rosszabb és gyűlöltebb lett a sokkal becsületesebb és lovagiasan emberségesebb töröknél. A magyarságot csak másodrendű, sőt alacsonyabb lénynek tekintette a gögös Rudolf és udvara, mely minden jogot lábbal tiport. Ezért volt minden szem Bocskai felé irányítva. A végig sértett nemzetnek minden tagja tőle várta a megszabadítást. Ha Bocskaiiban a Szapolyai korának mélyebb belátása élt volna, talán a török befolyás némi megerősödésével, de kétségen kívül elérte volna Magyarország azt a nagy célját, mely megszabadítja őt az osztrák uralomtói s annak szörnyű következményeitől. Így Bocskai befolyása csak a zsitvatoroki békét hozta létre, mely a törökök magyarországi hatalmának a végét, az osztrák elnyomás erősödésén megnövekedett szenvedéseknek pedig állandósulását jelentette Magyarországra nézve. A fényűző és pazarló I. Achmed (1603—1617.) hirtelen bekövetkezett halálával válságba került a török trón ügye. Hét fia közül a legidősebb is csak 12 éves volt, a török törvény pedig nem ismert kiskorú uralkodót aki helyett gyámok kormányozhatnak. Az ekkorra már politikai tényezőként szereplő

janicsárok ezért a meghalt uralkodó bárgyú öccsét, I. Musztafát ültetik a trónra, de pár hónap múlva letaszítják onnan s az elébb mellőzött II. Ozmánt (1617—1622) emelik helyébe. Két évig a nagyvezér látta el az állam ügyeit, de ekkor a 15 éves Ozmán kijelentette, hogy a birodalomnak csak egy ura van és ez ő. A gyermekifjú ezen föllépése nagy reményeket keltett, de tapasztalatlansága és makacssága meglátszott minden gyerekábránd szültén. Nagy hódítással akarta bevezetni dicsőnek álmódott uralkodását s egy 150.000 emberből álló hadsereg élén Lengyelország ellen indul, hogy Ukrajnát birodalmához csatolja. De a kedvezőtlen időjárás miatt a nem eléggé felszerelt hadsereg csúfos vereséget szenvedett. Alig fele érkezett vissza Bizáncba. A fiatal szultán a janicsárokat, ezek a szultánt vádolták a vereségért. A viszály vége az elkapott janicsárok fellázadásában csúcsosodott ki, akik attól való félelmükben, hogy a szultán feloszlatja őket, összefognak a főváros csőcselékével s a szultánt elfogva bebörtönözik. Most újra I. Musztafát emelik a trónra, aki Ozmánt megfojtatja börtönében. Ez az első eset, hogy a Korán szerint szent és sérthetetlennek minősített szultánt megölték. A felségsértő janicsárok bosszút is állottak érte s a gyilkosokat ott ölték meg, ahol Ozmánt meggyilkolták. Musztafának is ez okozza, most már másodszeri bukását. Börtönbe kerül s helyébe Ozmánnak öccsét, a 12 éves Murádot ültetik a trónra. (1622—1640.)

Az a hanyatlás, amely a Nagy Sulejmán halála után mindig gyengébb és gyengébb uralkodókat állított a birodalom élére, mintha egy időre megállott volna. IV. Murád, akit nyugaton a törökök egyik legkegyetlenebb uralkodójának festenek, megállította a birodalom

hanyatlását s újra a dicsőség mezejére vitte. Uralkodása alatt Európában a 30 éves vallásháború dúlt. Ha az erélyes, nagy akaraterejű és tehetséges ifjú, aki az ozmán birodalmon esett sérelmeket meg akarta és tudta torolni, először Európa ellen fordul, nagyon keserves állapotokat teremthetett volna itt, hiszen Európa teljesen ki volt merülve s védelem nélkül állott a hatalmas hódítóval szemben. De IV. Murád keletnek fordult. Itt két baj is volt. A felbátorodott perzsák egyre több területet foglaltak el és Abaza basa, Örményország kormányzója nyílt lázadásban tört ki. Mint Ozmán meggyilkolásának megbosszulója, hat évig tartja magát s csak nehezen tudják levérni. A szultán kívánságára eléje vezetik a fogságba került lázadót, aki oly felséges bátorsággal viselkedik, mint a szultángyilkosság hallatlan bűnének megbosszulója, hogy IV. Murád nemcsak megbocsát neki, hanem egyik legveszélyeztetettebb tartományának, Boszniának helytartójává nevezi ki, ahol nemcsak jó szolgálatokat tett a birodalomnak, hanem a szultán leg-hívebb emberévé lett.

A perzsa hadjáratok alatt az ukrainai kozákok egyre merészebbek lettek s egy csapatuk egész Bizáncig kalandozott és rabolt. A szultán erre a vitéz Abaza basát küldötte ellenük, aki a lengyeleket és kozákokat úgy megverte, hogy jó ideig nem tudták összeszedni magukat. A perzsák, felhasználva az alkalmat, újra fegyvert fogtak a török erődök ellen. IV. Murád most maga állott csapatai élére s kemény harcok és ostrom után elfoglalta újra a Szulejmán által majdnem bevehetetlenül megerősített Bagdadot. Az elfoglalt városnak 30.000 polgárát fejeztette le a szultán. „Levágatta azokat a fejeket, amelyekel nem tudtak okosan élni”, mondja a török krónikás.

IV. Murád egyéniségének legcsodálatosabb jelensége az, hogy az elkapatott, vad janicsárhadat, akikkel még a Nagy Szulejmán sem tudott mindig boldogulni s akik az utolsó szultánokat tetszés szerint tették vagy csukták el, megtudta törni, sőt előttük félt és rettegett tudott lenni. Ha ennek okát kutatjuk, talán nem csalódunk, ha az ifjú uralkodó vasakarata mellé sorozzuk azt a tulajdonságát, hogy korának legerősebb embere volt, aki egyetlen szorítással kettétörte a megragadott karját. Vakmerő bátorságával párosult ezen rendkívüli ereje csodaként hatott s általános volt a hit, hogy az „Isten karját kapta ajándékba, nemzete megmentésére.” Az első erőszakoskodó janicsárokat egyetlen ökölcsapással lesújtotta. A rémületet csodálat, majd rajongó szeretet váltotta fel, mert az ifjú uralkodó háborúi alatt katonái között úgy élt, mint azok, aludt a puszta földön s evett azt, amit emberei. Ezenkívül ő volt országa legjobb lovasa, dárdavetője és vívója. A harcokban és az ostromoknál mindig első volt s csak janicsárjai önfeláldozó vigyázatának köszönhette, hogy el nem pusztult a várfalak létráin. A török birodalom régi fénye és rettegett hatalma visszatérőben volt, mikor a 29-ikéves fiatal uralkodó, egy a lábán támadt sebből származó vérmérgezésben meghalt.

Rendkívüli egyéniség volt, kitől népe rettegett, de akit mégis szeretettel és bámulattal vett körül. A legnemesebb önzetlenség mellett, mely képessé tette a legrettenetesebb önmegtadadásra is, hideg, majdnem vérengző kegyetlenséget találunk benne. Közvetlen környezete sokszor rettegvé élt mellette, mert vasszigora nem kiméit sem barátot, sem ellenséget s aki jogos haragját magára vonta, az elveszett.

Szellemileg is kiváló volt. Éles felfogása, gyors és helyes ítélőképessége mindig megtalálta az alkalmas eszközt, vagy embert céljai elérésére. A korrupciót vaszigorral törte le s a hűtlenül szerzett vagyont irgalom nélkül elkoboztatta. A vásárolt hivatalok embereit elkergette, a leggazdagabbak közül több százat ki is végeztetett. Az újonnan kiküldött hivatalnokokat maga elé idézte s — mivel kora legkiválóbb jogtudósai közé tartozott — maga vizsgálta meg, hogy alkalmasok lesznek-e a kiszemelt állásra. A hűtlenséget és gyávaságot rendszeren halállal büntette s korszerű intézkedéseivel országában rendet, békét és igazságot teremtett. Tudományt, irodalmat, művészetet pártolt. Alatta kezdett a dohányzás elterjedni az egész Óviiágban. A szultán a tilalom másodszeri áthágóit karóbahúzásra ítélte. Ilyenszerű szigorú törvényeivel érte el azt, hogy országa kívülről tisztelt, belül becsületes lett s a padisah (szultán) méltóság, mely három elődje alatt már-már gúnytárgyává kezdett lenni, újra a féltő tisztelet és sérthetetlen fenség tárgya lett. Ha azt az elesettséget, amit talált, figyelembe vesszük s melléje állítjuk azt az állapotot, amelyet aránylag rövid uralkodása mellett megeremtett, lehetetlen el nem ismerni kiválóságát. Ami pedig a kegyetlenségeit illeti, azoknak magyarázata a romlott állapotokban leli okát, mert olyan sülyedésből, amilyenben nemzetét találta, más eszközzel nem vezethette volna azt, a régi becsülethez és nagysághoz. Korában egész Európa is olyan erkölcsi lejtőn volt, mint Törökország s ha tovább él, vagy nagy utódja támad, bizonyára erkölcsével megint Európa fölé került volna az ozmán világ, mely mindennek dacára sem volt olyan mélyen sülyedve, mint Európa nagyobb része.

Magyarországhoz való viszonyáról elég annyit mondanunk, hogy Bethlen Gáborral és I. Rákóczi Ferencsel végig barátságos viszonyban élt s támogatta őket a Habsburgok elleni küzdelmeikben.

Az Ozmán uralkodó családnak még csak egyetlen élő tagja volt halálakor, a 24 éves Ibrahim, Murád öccse, (1640—1648) akit anyjának sikerült megmenteni a megöletéstől. Élete nagyobb részét a szerail börtönében töltve, nem ismerte a világot s nem is volt benne semmiféle, harci, vagy politikai készség. Amit bátyja emelt a birodalmon az alatta újra elveszett. A magyar ügynek, bár megújította a velünk kötött békét, mégis sokat ártott, mert Rákóci Györgyöt Brünn ostromának a félbenhagyására kényszerítette megvesztegetett nagyvezére. Anyja és a hárem vezették a kormányt s azok kezében akaratnélküli bábbá változott a szultán. Alatta volt a legnagyobb számú a hárem népessége, mert 1500 női szépség volt benne. Hogy ennek költségeit előteremthesse újra áruba bocsátotta a főhivatalokat, a kormányzóságokat. Minden kötelék meglazult ilyen módon s a birodalom kezdett szétesni annál inkább, mert a szultán nem törődött semmivel mással, mint a hárembeli multságokkal. A janicsárok voltak azok, akik megint lázadást szítottak s Ibrahimot a trónról letaszítva bebörtönözték, majd néhány nap múlva lefejeztették.

Utóda hét éves fia lett, IV. Mohamed. (1648—1687) A birodalom a legválságosabb helyzetben volt s teljesen a hárem asszonyainak uralma alá került. A szultán anyja és nagyanyja meghasonolva egymással, még veszélyesebb helyzetet teremtettek, a pártoskodást még erősebbé tették. Ekkor küld a gondviselés egy hatalmas

férfit, a már 75 éves Kóprili Mohamedet, aki nagyvezérré lévén, újra megmenti a birodalmat. Korlátot nem ismerő, szigorú önkénnyel lépett fel a rendcsinálás érdekében, A pénzügyi helyzet volt a legrettenetesebb. Ezen segített azzal, hogy a szerail 1500 szépségét szétszórta, (részben eladta) s a fenntartásukra szükséges óriási összegektől megszabadította az államháztartást. A magukat függetleníteni akaró tartomány főnököket és hivatalnokokat példásan megbüntette s a törvény tekintélyét visszaállította. Alig volt otthon valamennyire rend, a külső ellenség megfenyítéséhez látott hozzá. Ezek közül a mindig legtolakodóbb Velence került első helyre, melyet súlyos békére kényszerít. Hogy minden meglepetéstől megóvja a fővárost, a Dardanellák bejáratát mindkét oldalon hatalmas, majdnem bevehetetlen erődkkel látja el. Aztán hazánk ügyeibe szól bele s a gyulai csatában elesett II. Rákóczy György fejedelem helyeit, Apaffy Mihályt segíti Erdély fejedelmi székébe. Nagyvárad is ekkor kerül török kézbe.

Az aggastyán nagyvezér közben meghal, de fia, aki örököse nemcsak a nagyvezéri székből, hanem tehetségben és tetterőben, is folytatja művét. Első hadvezetése Magyarország ellen irányult. A híres császári hadak gondosan kerülnek a vele való találkozást s az idegen zsoldosokkal megrakott magyar várak egymásután kerülnek török kezére, Esztergom, Párkány, Érsekújvár és Nyitra elfoglalása után, 30.000 rabbal vonul haza Bizáncba. A következő tavaszon (1664) ismét Magyarországon találjuk, a Dráva mellékén pusztítva. Új-Szerinvárat Zrínyi Miklós kénytelen a törököknek hagyni, mert a császár hadvezére, Montecuculi, nem küld segítséget, sem a közelben táborozó hadseregével

nem siet a magyar területek védelmére. Az osztrák politika magyargyilkos irányzata soha erősebb példát nem nyújthat ez esetről. Ez váltotta ki Zrínyiből az osztrák uralom elleni gyűlöletet. A török hadsereg a Dráva mentén Ausztria felé indult. Mikor nyilvánvaló lett ez a terv, a császári vezér, mert nem magyar érdekről volt már szó, rajtaüt a Rábán átkelőben levő török seregen s azt döntőleg megveri. Pár napra reá megkötik a „Vasvári békét”, mely minden ízében Ausztria érdekeit szolgálta és biztosította, de Magyarországot szabad prédának engedte. Az összes magyar hódított területek török kézen maradnak. Ekkor lesz olyan nagy a magyarok elégedetlensége, hogy még a nádor, Wesselényi is az osztrák uralom ellen fordul. Általánosan élt a köztudatban, hogy a császár eladta a töröknek az országot azért, hogy Ausztriát megmenthesse. Köprili Achmed tényleg nem törődött tovább a császárral, hanem Kréta szigete ellen indult s azt két évi ostrom után elvette Velencétől. Ez volt a velencések legerősebb tengeri bázisa, mely ettől fogva 100 évvel tovább török kézen maradt. A fényes győzelem s a Franciaországgal megújult régi jó viszony, újra vérmes reményeket támasztott a nemzetben s a nagyvezér most Lengyel és Orosz országok ellen indult. A budziáki békében Podolia és Ukrajna török uralom alá kerül. Nem sokkal a békekötés után hirtelen meghalt az alig 41 éves nagyvezér. Az egész török birodalom felsírt halála miatt, mert mindenki tudta, hogy a tehetetlen uralkodó mellett a birodalom egyedül neki köszönheti fellendülését, Olyan nagy volt a rend, a jóllét és a biztonság az országban, hogy a legnagyobb török uralkodók idejében sem volt különbség, mint az apa és fiú

Köprilik alatt. Éppen ennek a következménye volt, hogy sógora, Kara Musztafa, került a nagyvezéri székbe. Vakmerő bátorságú s nagyravágyó férfi volt, aki elődeinek tán dicsvágyát igen, de tehetségét nem örökölte. A nagy hadi vállalkozásokat folytatta. De a lengyelektől elhódított területeket elveszíti s még Azov, a fontos kikitő is az oroszok kezébe került. A magyar viszonyok is gyorsan fejlődtek ekkor. A nemzet belátta, hogy a két ellenség közül az osztrák a veszedelmesebb s lassan elszánta magát a török védelem alá helyezkedésre, hiszen Bécsnek világos volt az a célja, hogy Magyarországot a török prédálásával annyira összetöresse, hogy az kész zsákmányul hullhasson az ölébe. Mesterkedése, hogy egész Magyarországot megkaparinthassa nem sikerült s követe, bár a portának nagy területet ígért Magyarországból, ha Thökölit cserben hagyják, üres kézzel jött vissza. Viszont Thököli ügyét felkarolta, s vele nemcsak szövetséget kötött, hanem még Apaffy fejedelmet is rávette, hogy a magyar bujdosókat támogassa.

Az így bekövetkezett háborúban nagyobb ellenállás nélkül jutott a török sereg Bécs alá, amelyet 1683 július elején körülzárt. A császári udvar Linche menekült s Lotharingiai Ferenc negyvenezernyi német birodalmi hadával a Bécsi hegyekből nem mert megmozdulni. XI. Ince pápa fáradozásának sikerült a lengyel királya választott Szobjeszki Jánost rábírní, hogy 100.000 emberével Bécs felmentésére siessen. A kifejlett csatában a janicsárok nem állották az ágyútüzet s a megbomlott hadrendet nem tudta a nagyvezér helyreállítani. A fejét vesztett nagyvezér megfutott s Bécs meg volt mentve. Buda elesésekor Európa a fülét sem

mozdította meg, Bécs ostromakor egész Európa sietett a megmentésére. Ez volt a hála azért, hogy a magyarság nem nyújtott testvéri kezet a töröknek, hogy így az egész világot hatalmuk alá hajtsák, hanem feláldozta magát a kereszténység védelmében s míg maga megfogyva, osztrák igába került, török testvére jóformán az ő fegyverén vérzett el.

Bécs felszabadulása egy tizenöt éves harcnak volt a bevezetője, melynek eredményeként az oszmánok magyarországi hatalma teljesen összetört, sőt nagyhatalmi állásuk is megsemmisült. Uralkodása utolsó évében Budát is elveszítette a török. 1686 szeptember 2-án sikerült a keresztény csapatoknak benyomulni a várba, melyet az oszmánok a szó igazi értelmében az utolsó emberig védelmeztek, mert az utcai harcokban az egész török őrség elpusztult.

Budavár ostromát és bevételét a nyugati kútfők tisztán az egyesült európai hadak dicsőségére szokták elkönyvelni. Az tény, hogy az ostromló seregben mindenféle nemzetnek ott találjuk egy-egy csapatát. Francia, olasz, holland, angol, spanyol, portugál, dán, svéd, norvég, lengyel segédc csapatok érkeztek. Az egész had 90.000 emberből állott. Ebből 22.000 magyaros 15.000 horváth volt. Ez együtt, magyar részről, 37.000 ember, ami az egész seregnek 41 százalékát alkotta. (A tiszta magyarság is 25 százalék volt.) Az idegen segédc csapatok száma is meghaladta a 10 ezret, úgy hogy a császár hadai még a felét sem alkották az ostromlónak. A vár védelmezői a csodával határos elszántsággal harcoltak. A történelem alig tudja ennek a védelemnek párját találni. Budavárát a törökök babonás szeretettel vették körül s annak szépségeit nemcsak megtartották,

hanem igen sok új művészi alkotással gyarapították. Egykorú források mondják, hogy a világ legszebb vára volt, mely még a spanyol alhambrát is felülmúlta művészi alkotásaival és tündéri fekvésével. Ez a csodás város, a régi magyar nagyság és dicsőség világraszóló hirdetője, melybe az Árpádok, Anjuk és Hunyadiak korának minden művészete is együtt volt, került *a nagy és mívelt nyugat lovagjainak a kezébe.*

Az ostrom maga a várfalakat nagyon megrongálta, de Mátyás palotája, az Árpádok Mátyás által restaurált híres temploma, a művészi épületek legnagyobb részével, épen maradt. És a benyomuló *európai kultúrájú lovaghad, a vad és barbár-pogány ozmánok* által megkímélt világcsodákat nyolc napig rabolta, égette. Ők rabolták széjjel s gyújtották fel Mátyás palotáját, templomát. Nem hiszem, hogy olyan elfásult lélek lehetne, aki, ha ezeket a rémes pusztításokat olvassa, fel ne lázadna a barbárság ilyen rettenetes megnyilvánulásánál. A vandálok római pusztítása nem tett annyi kárt Rómában, mint ez, a romboló ördögökké vallott győzelemittas tábor, Budában. És ki beszél, ki tud erről? Volt-e egyetlen magyar az eddig éltek közül, aki magyar lélekkel le merte volna írni a valót! Valami elborzasztó ami itt történt. És amikor átolvastam az erre vonatkozó forrásokat önkénytelenül lelkembe nyilallott az a gondolat, amit felelősségem teljes tudatával s hazám szolgálatában töltött becsületes munkás életemnek minden komolyságával ma bátran írok ide, hogy ez az egész pusztítás szándékos és pokoli számítás műve volt. Meg akarták és meg kellett semmisíteniök mindazt, ami tanúja leendhetett volna annak, hogy ez a trónbitorlással megszerzett, gyilkosságokkal

megtartott s ellenséggel, baráttal elpusztított rebellis ország és nemzet volt olyan, vagy még nagyobb úgy tudásban, alkotásban, kultúrkincsekben mint a „nemes nyugati hódító” maga. Míg mi két századon át véreztünk, azalatt ők ellenségtől védetten fejlődtek, teremtettek, építettek. Hogy lehetett volna hát azokat a tanúbizonyosságokat a melyek különbekés régebbiek voltak az övékénél, meghagyni! Romokat teremtettek belőlük amelyek azonban mint vádló kísértetek visszajárnak a múltból s valamint a nagy Róma etruszkgyilkoló bűnei napfényre kerültek, úgy eljön az az idő is, amikor egy igazán kulturált kor, méltó világitásba állítja, ezeket a magyaryilkos cselekedeteket is.

IV. Mohamed trónjától 1687-ben a janicsárok által megfosztatott. 39 évi uralkodásának eseményeihez keves köze volt, mert egész életét a serailban, léha örömben élte végig. Utánna nyolc év alatt két uralkodó ült a trónon. *///. Szolimán* (1687—1691) a börtönbő került a trónra, a lázadást vezető Musztafa Köprili segítségével, aki a hires nagyvezér öccse volt. Ekkor már a keresztények hadai a Balkán félszigetre is benyomultak s Törökország sorsa megint kétségesnek látszott. A nagyvezér, elődeihez híven, erős kézzel kapott a kormányba s szinte csodaszámba menő gyorsasággal teremtett újra rendet a birodalomban. Minden fényről lemondva, egyszerű cserépedényből evett s jövedelmét, kincseit az államháztartás helyreállítására adta. De amint magával szemben szigorú volt, másoktól is minden áldozatot megkövetelt a haza megmentésére. Egy „Új rendtartás” című alkotmányfélélet dolgozott ki, amely a birodalom nem mohamedán vallású lakóinak is megadta az ezek által élvezett jogokat, sőt az állam minden

polgárának annyi szabadságot nyújtott, amennyi akkor sehol sem volt Európában. Az új törvények új hitet keltettek az emberekben. A rendes törvénylátás bizalmat, az adók mérséklése és a vámok apasztása jólétet teremtett. Az évtizedek óta csak vereséget szenvedett hadsereget is lélekhez juttatja, rendszeren megkapja mindenki fizetését s a tiszteket a legénység által szeretett, őket megbecsülni tudó egyénekből nevezte ki. Arra nem volt reménye, hogy a vérszemet kapott keresztény világgal most tisztességes békét köthessen s így kénytelen volt a harcok folytatására.

Leghatalmasabb ellensége, Lipót ellen indul serege élén s a császári hadakat annyira megveri, hogy alig menekül meg a negyede. A következő tavaszon újra megindul Magyarország felé s Szalankeménél találkozik a Bádeni Lajos által vezetett császári hadakkal. Az első találkozásnál a janicsárok meghátrálnak, Musztafa Köprüli kirántott karddal a sereg élére ugratott s azt kiáltotta nekik: „Gyávák, kik sem győzni, sem meghalni nem tudtok, tanuljatok rajtam és kövessetek!” A csata sorsa megfordult s az ozmán hadak már üldözőbe veszik a császáriakat, mikor egy golyó halálra sebezi a nagyvezért. Erre a török seregben pánik tör ki s a magukat összeszedett keresztények elől megfutamodnak. (1691. aug. 19). Ez a nap egyik leggyászosabb napja az ozmán történelemnek, nem a veszített csata, hanem az elveszített nagyvezér miatt, aki újításaival, új és állandó alapot rakott az ozmán birodalomnak. De halála után nem volt aki folytassa munkáját s a gyenge uralkodó kezében minden újra gyors romlásnak indult. Nemsokára a szultán is meghal.

Utóda öccse, // *Achmed* volt (1691—1695). Gyenge

uralkodása alatt jóformán békealkudozásokkal telik el az idő s a romlás újra tovább halad. A nemzetnek inkább szerencséje, mint gyásza volt hirtelen halála, mert utóda // *Musztafa*, (1695 — 1703) egy rendkívül tehetséges és erélyes férfi, megállítja a süllyedést. Alig foglalja el a trónt, fegyverbe szállítja a birodalom minden katonáját s egy 120 hajóból álló flottával tönkrevéri, két egymásután következő ütközetben, a Velenceiek elbizakodott hatalmas hajóhadát. Ugyanekkor szárazon Magyarország ellen indul s Lúgosnál a császári hadsereget oly tökéletesen megsemmisíti, hogy hírmondó is alig marad belőlük. A következő tavasszal újra Magyarország ellen támad, hol ekkor már a Habsburgok térdig gázoltak a magyarok vérében. Thököli elbukása után, Habsburg szokás szerint, ismét rémuralom következett a Karaffa-féle hóhérok vezetésével. A magyarság minden reménye a török győzelembe volt vetve s az ifjú szultán kijelentette, hogy addig nem köt békét, amíg az ozmán birodalomnak egyetlen talp-alattnyi földjén a császár embere áll. Míg harcra készült, híre érkezett, hogy az oroszok Nagy Péter vezérlete alatt elfoglalták Azov városát s hogy a lengyelekkel is szövetségre léptek az ozmánok ellen. A szultán, erről az oldalról nem látta sürgősnek a helyzetet, bár a hadseregben bizonyos kedvetlenséget okozott a hír. A szultán terve az volt hogy Nádorfehérvárról Erdélybe nyomul, itt a magyar császárelenesek táborával egyesül s innen kezdi meg a Habsburgok kiszorítását az egész Magyarországról. A császár vezére ekkor már a francia származású Savoyai Jenő volt, aki nem merte megtámadni Pétervárad alatt álló seregével a szultánt, nem tudván annak terveit és erejét. Egy véletlenül el-

fogott ozmán tiszt elárulta a padisah szándékát s Savojoy a keletre nyomuló törökök után vetette magát. A török hadsereg éppen a Zentánál vert hídon volt átkelőben, mikor Savojoy egy elszánt rohammal megtámadja őket. A török sereg java, a szultánnal együtt, már a Tisza túlsó oldalán volt, mikor a támadás történt. A szentgothárdi eset megismétlődött, a két részre szakadt hadsereg nem tudott kellő ellenállást kifejteni s az ágyútűzzel felgyújtott híd elzárta a lehetőséget úgy a segítségadásra, mint a menekülésre. Az egész török tábor a győzők zsákmánya lett, minden hadifelszereléssel együtt.

A nagy vereség után köti meg a porta a „Katlóvici békét”, melynek eddig csak azt a szomorú oldalát hozták fel a jó vak magyarok előtt, hogy ez vetett véget az ozmánok nagyhatalmi állásának. Pedig ez reánk magyarokra is nagyon szomorú nap volt, mert ebben a békében, melyben minden európai országról külön megemlékezés történik, Magyarországról, mint önálló államról már egy szó sem esik. A drága császár ekkor már zsebrevágott bennünket a nagyvilág előtt. Halálos Ítélet volt ez mindkettőnknek. Mindjárt az első pont elintéz bennünket, mert kimondja, hogy: *„Erdély és Magyarország a Bánság kivételével a császár tulajdonába mennek át”* De rajtunk kívül elveszíti a török Podoliát és Ukrajnát, mely Lengyelországra szállt vissza, aztán az egész Peloponézust, mely Velencéje lett, Azovot és vidékét, mely az oroszoké lett.

A II. Musztafa által oly nagy reményekkel kezdett háború és uralom így ért gyászos véget. A tehetséges, vasakarátú szultánnak nem kedvezett a szerencse s az elégedetlenség egyre nőtt ellene. A janicsároknak nem elégítette telhetetlen ki vágyait, amiért ezek egyre jobban

ellene fordultak, szidták szűkmarkúságát s gúnyolták hadi kudarca miatt. Rövidesen kirobbant a lázadás, mely az uralkodót nemcsak trónjától fosztotta meg, hanem életétől is.

Utóda öccse, III. Achmed lett (1703—1730). Ő is a börtönből került a trónra. Ez a szokás az ozmán udvarnál a janicsárok megbízhatatlansága miatt fejlődött ki, akik lázadásaik alkalmával mindig az uralkodó család valamelyik tagját állították szembe a tényleges uralkodóval. Ezért fejlődik ki aztán az a szokás hogy a család férfi tagjait vagy megöletik, vagy börtönben tartják a szultánok. Achmed nem volt tehetségtelen ember s nemesebb vonással is dicsekedhetik emlékezete. Uralkodása összeesik az orosz Nagy Péter cáréval, akiről tudjuk, hogy nemzetének olyan programot adott, amely csak Törökország romlásával, sőt Európából való kiűzésével valósulhatott volna meg. A portának tudomása volt ezekről a tervekről, de rövidlátó politikája nem igyekezett meggátolni és megakadályozni segíteni azt az orosz politikát, mely később egész Európára veszélyt hozott. Bármennyire gyűlölködő is az európai kritika minden ozmán dologgal szemben, lehetetlen lett volna el nem ismerni azt a nagy szolgálatot, melyet a világnak tett volna az orosz megtörésével a török hatalom. De nem ez történt, az egyetlen kedvező alkalom elmúlt. A porta ölbetett kézzel nézte XII. Károly svéd királynak élet-halál harcát a megizmosodott orosz koloszussal. A poltavai csatában elbukik a svéd király s török földre kénytelen menekülni. Itt vendégszeretően fogadják, de minden igyekezete kárba veszett abban az irányban, hogy a török szultánt a Nagy Péternek való hadműveletekre rábírja. Pedig éppen az ozmán udvarnak lett

volna ezer oka arra, hogy a még mindig nem túlságosan erős oroszokkal ő is élet-halál harcot kezdjen, hiszen a kazáni tatár állam, a baskírok szabad állama, az asztrakáni és krimi khánságok már ekkor kezdtek meggyöngülni az orosz támadások miatt, pedig ezek elbukása az ozmánokra is végzetes hatással bírt. A svéd király ösztönzésére végre mégis háborúba kényszerült a porta az oroszsal. 1711-ben Baltadsi Mehemed a Pruth folyó ingoványaiban bekeríti Nagy-Péter hadseregét. Maga a cár is fogságba kerül s csak Katalin cárnő személyes közbenjárására engedi megszökni az áruló nagyvezér. A hadseregétől megfosztott cár békét köt, melyben a sokat vitatott Azovot újra visszaadja a törököknek. Hiába küzd a béke ellen XII. Károly, a porta nem kezd újra harcba, pedig ekkor már az oroszok Perzsiával megkezdették azt a diplomáciai tárgyalást, ami később szövetséggé lett s Törökországot ellenséges gyűrűbe kerítette. Ezért távozik a svéd király Bizáncból s Magyarországon keresztül, csodálatos rövid idő alatt Svédországba lovagol.

Alig távozott el, a porta kénytelen megint fegyverhez nyúlni. Velence újra pezderkedett s szerette volna a nemrég megkapott Morea mellé még Korfu és Kréta szigeteket is megkaparintani. Hanem az ozmán hajóhad most is elbánt velük, sőt Moreát is visszavette. Igaz, hogy a háború végén a Velencével szövetséges császár (III. Károly néven magyar király!) befolyására Korfut mégis megkapta Velence. Károlynak híres hadvezére, Savojai Jenő élt még s szárazon a törökökön több győzelmet aratott. Ekkor kerülnek vissza Pétervárad, Temesvár és Nándorfehérvár. A harcok vége a „passzarovici béke”, melyben, az egész Temesi bánágnak nevezett részt,

elveszíti a török. Ezenkívül „Kisoláhország, Bosznia és Szerbia egy része is, mint Szent István koronájának egyik tartománya, a korona tulajdonosának: Károly császárnak hatalma alá adatott”, írják szóról-szóra a német történészek. Az oroszokkal szemben elkövetett könnyelműség már III. Achmed életében kezdi megbosszulni magát. Az oroszokkal határos mohamedán országok rendre roppannak össze az orosz nyomása alatt. A Kaukázusba is már ekkor betörnek az orosz hadak s jó darabot eltépnék belőle a porta kezéből.

Közben egymásután halnak el a szultán megbízható emberei, akiknek tehetsége hozta meg az eddigi sikereket s kisebbítette a veszedelmeket. De az utolsó evekben egyre nagyobb lett a bizánci csőcselék elégedetlensége, melyet egy Chalil nevezetű utcai árus szított. Ez az ember hatalmas ékesszólással megáldva, a maga pártjára szervezi a dologtalan csőcseléket, majd a janicsárok közé véve magát, ezeket is megnyeri. A lázadók a főbb hivatalnokoknak, sőt a végtelen becsületeségei és igazságos nagyvezérnek, Ibrahimnak is, a fejét követelték. A gyenge szultán nem mert s nem is tudott ellenállani. Így utolsó híveit is a csőcselék zsákmányává engedte, mely azután egy napra reá őt is ledobta a trónról, s arra fiát /. *Mahmutot* (1730—1754) emelte.

III. Achmed nemesebb érzelmeit bizonyítja azon tény is, hogy II. Rákóczi Ferencet és bujdosó társait nemcsak a legnagyobb jóindulattal fogadta és rangjukhoz illően látta el, hanem fiára is, mintegy örökségképeni kötelességül hagyta ezt.

Az ifjú uralkodó igazán végzetszerű körülmények között vette át az uralmat. A janicsárok és a csőcselék eszköze, játékszere lett s ennek minden szeszélyét vakon

volt kénytelen teljesíteni. A vezérségekbe, tartomány-kormányzóságokba s minden hivatalba érdemtelen, sokszor tudatlan és gonosz egyének kerültek. E miatt az ország tekintélye külföldön gyorsan le hanyatlott, sőt a birodalomban a szultán tekintélye újra pusztulni kezdett, A hadseregben a lázadás szelleme tovább rombolt s a tartományok újra kezdettek független fejedelemségekként viselkedni. A birodalom szerencséje az volt, hogy I. Mahmut nem volt gyenge, akarat és tehetség nélküli báb, hanem a tettek gyorskezü embere. A helyzet tarthatatlanságát úgy az országra, mint az uralkodóra nézve belátva, az egyetlen eszközt, az erőszakot vette igénybe a lehetetlen helyzet leküzdésére. Titkon egy erős gárdát szervezett maga körül s a janicsárok jobbait is megnyerte tervének. Egy meghatározott napon emberei megrohanták a csőcselék által hivatalba emelt bitorlókat. A főbeker, köztük a gőgös demagóg Chalilt, aki a legvakmerőbb módon zsarnokoskodott a szultán felett, megölték, a többit *törvény* elé állították s a kiderített gázságok miatt pár nap alatt 16.000 embert végeztek ki a fővárosban. De Mahmut nem akart fél munkát végezni. A tartományokban is a mob uralkodott. Itt is megtörtént a tisztogatás s pár hét alatt rend volt az országban. Igaz, sok vérbe került, de más megoldás nem volt lehetséges. Az ország belső rendje így megszilárdult s a békés hajlamú uralkodó nekikezdett az újraszervezés munkájának. A fényűzést, a pazarlást s a kicsapongást a legszigorúbb törvényekkel akadályozta meg. Ő maga, mint a nők ellensége, a szerailt megtisztította minden fölösleges asszonyfélétől s az így megtakarított pénzt az ország jólétének emelésére fordította. A janicsárokat hite és trónja legyőzhetetlen bajnokainak

nevezi s körültekintő igazságosságával oda viszi őket, hogy egész uralkodása alatt nincs velük semmi baj, sőt kényszerűségből folytatott háborúiban ezek azok, akik lelkesedésükkel s a közjük ültetett jobb szellemmel és a francia mesterektől eltanult kiváló tüzérségi tudásukkal új diadalokra viszik a török fegyvereket.

A háborúból, bármennyire nem akarta, eléggé kijutott neki. Az a hallatlan gyűlölet, mely Európa népeit századokon keresztül, majdnem egységes táborra kovácsolta a törökséggel szemben, alatta a legvadabban dúlt. Az ozmán fegyverek meggyengülésén felbátorodva, már nyíltan beszéltek a töröknek Európából való kiűzéséről, sőt III. Károly és Anna cárnő már osztályt is vetettek a török birodalom fölött. Az oroszok megszállták a Káspi tenger nyugati partján fekvő Dagesztán tartományt, hogy ennek birtokában szabad vízi utat biztosíthassanak maguknak Ázsiába. A vakmerő orosz terjeszkedés a bel viszály októl dúlt Perzsia rovására továbbtart s Oroszország egyik tartományt a másik után szerzi meg furfanggal vagy erőszakkal.

A szultán békeszeretetére vall, hogy a cári udvarral hosszasan tárgyal s hogy még a háborúra felkészülten is, egy utolsó kísérletet tesz a békés megegyezésre, felszólítván III. Károlyt, hogy járjon közbe a cárnőnél. A bécsi udvar a legmerevebben elutasította a szultán követségét, sőt megfenyegette, hogy ha megtámadják az oroszokat, ő is megkezdi a háborút a törökök ellen. Nem volt más választás, ki kellett húzni a kardot. Mahmut két hadsereget szerel fel s indít útnak a két birodalom seregei ellen. A Beszarábiába és Moldvába betört orosz sereg ellen kevés szerencsével küzdenek a török hadak, melyeket egészen az Aldunáig szorít vissza

az orosz hadsereg. Annál több szerencsével harcol a Károly ellen indított had. Savojai nem élt már s a császári hadak egyik csúfos vereségét a másik után kapták, úgyhogy a császáriak kénytelenek voltak a törökök által diktált nándorfehérvári békét elfogadni. Ebben a törökök a passzarovici békében elveszített összes területeiket visszakapják Nándorfehérvárral együtt. A kimerült orosz hadsereg, mikor meghallotta a súlyos békekötés híret s arról értesült, hogy a felszabadult diadalmas nyugati ozmán sereg megindult az oroszok elleni hadsereg megerősítésére, szintén békét kötött s Azovot harmadszor kényszerült visszaadni a töröknek.

Alig születtek meg a békék, a szultán teljes erejével nekilátott birodalma belső rendjének megszilárdításához, ami országát újra a régi tekintélyhez és befolyáshoz juttatta. Talán egymás iránti féltékenységből, de tény hogy az európai udvarok vetekedtek egymással abban, hogy követségeket küldjenek és tartsanak a török udvarnál, nehogy a keleti kérdésben tudtuk nélkül történjék valami. Talán a régi keletű francia befolyás eddigi kizárólagosságát is ellensúlyozni akarták. E téren főleg az oroszok fejtették ki minden erejüket.

Itt tartom helyénvalónak néhány szóban megemlékezni arról a hangról, amelyet e korra vonatkozólag megcsendítenek az európai könyvek. Legjellemzőbb talán egy francia történetíró kirohanása. Leírja a követeknek a szultán által való fogadását s idéz egy török történetíróból, aki azt mondja, hogy: „mikor a követ eltávozott a fogadó teremből, megszabadult a fényes terem személyének piszokjától, melyet a megjelenésével bepiszkított.” Aztán így folytatja: „így írtak az ozmán történetírók a keresztény fejedelmek leghatalmasabbikának ko-

vetéről oly időben, mikor nyugaton a tudomány és műveltség, a költészet és művészet messzire kezdte árasztani világosságát. Így hangzik az ozmán történetírás nyelve mai napig s ilyen hangon és művekből tanítatják keleten a világtörténet azon népnek, melynek létjogosultsága csak az európai egyensúly fennmaradásában rejlik s mely Európában ma is barbár tábor képez, mint századokkal ezelőtt, melyek vívmányaikkal nyom nélkül mentek el felette ... Ha az ozmánok történetét, fellépésüktől a nándorfehérvári békéig, mely hatalmuknak végső zárókövét alkotja, figyelemmel olvassuk, lehetetlen azon meggyőződésre nem jutnunk, hogy a harcias ozmánok valódi csapást jelentenek az emberiség művelődésének és haladásának történetében. A magasabb műveltség Európában ott végződik, ahol a múltban az ozmán uralom kezdetét vette. És ha Európának ez a része még napjainkig sem emelkedett oda, ahová a nyugat már régóta eljutott, ennek oka tisztára a mohamedánok, illetőleg az ozmánok hatalmi befolyásának tulajdonítandó. Ha elfogultság nélkül, valóban tárgyilagos szigorral akarunk ítélni, be kell ismernünk, hogy Európában az ozmán birodalom még ma is nagy csapás, mert korlátoltságában és vallási gyűlöletében a más-hitűek iránt máig sem változott meg. Bármit hirdessen az megokolatlan rokonérvés, vagy a politikai szükség, az mindig kétségtelen, hogy az izlam türelmetlensége minden közeledést lehetetlenné tesz ...”

Durva, csiszolatlan modor az első kifogás, az európai sima-kígyónyelvű, hazug-képmutató diplomáciával szemben. Ehhez nincs mit szólni. Durva, csiszolatlan, de őszinte és igaz. Hogy megvetéssel szól az európai népekről, ez igaz. De a még romlásában is be-

csületesnek maradt nemzeti lélek, az izlam törvényeitől szigorítva, mást nem mondhatott, ha összehasonlította saját állapotait az akkori Európával. És valyon mondott-e egyetlen jó szót Európa róluk, akik etikailag /messze felettük állottak? Valyon nem kölcsönös udvariaskodás volt-e ez, azzal a különbséggel, hogy a nyugat diplomatája szükségszerűleg színeskedett, amire a becsületesebb, nyíltlelkű ozmán képtelen volt. Hogy irodalomban, művészetben Európa többet haladt az ozmánágnál, azt nehéz így egyszerűen ráfogni s a haladás mértékét nem lehet egyoldalúlag megítélni. Művészetük más irányú s abban ők is alkottak olyant, amiből az egész világ tanult és közelebb haladt igazi embervoltá-hoz az emberiség. Ugyanez áll költészetükre nézve is, melynek ezernyi báját csak most kezdi megismerni a nyugat. A tudományoknál már érhetné tán vád őket, hiszen a materiális és technikai kultúra terén valóban elmaradtak. De valyon igazi tudomány-e az európai? Valyon lehet-e igazi tudománynak nevezni azt, amely az ember boldogulása helyett minden felfedezését az embergyilkolás tökéletesebbé tételére használta és használja fel? Ami pedig a műveltséget illeti, ott nem a külső formák döntenek, hanem az igazi lelki tartalom, az igazi lelki etikai mélység. És valyon milyen joggal mer az a nyugat ilyen műveltségről beszélni, amelyik a legutolsó világháborút nemcsak létre engedte jönni, nemcsak az emberek millióit pusztította el, vagy vetette nyomorba, idegen szolgaságba, hanem a hadifoglyokkal és a háborúban megszállott területek polgári lakosai-val a legnagyobb kegyetlenségeket követte el. És elkövette akkor, amikor a török „barbárok”-nál az utolsó falatot megosztották a nyugat szerint csak „ebnek és

disznónak” nevezett európaiakkal. Összehasonlítás nélkül nem lehet igazán ítélni. Valyon kinek jutott eszébe, hogy az egykorú európai állapotokat összemérje az ozmánok azonkori viszonyaival?

Ki vetette össze Nagy Péter viselt dolgait a leigáztakkal szemben? Ki nézte meg a svédek borzalmas tetteit a finneknél, a németekét a Balti tartományban, a francia Bertalan éjjeleket, az olasz szicíliai vecsernyéket a spanyol inquizitiót vagy az amerikai indiánok kiirtását, az angolok walesi, írországi és gyarmati kegyetlenkedéseit? Nem tud a történelemből senki az ozmánokra olyan terhelő adatot felhozni, amelynek súlyosabb iker-társát ne tudnám a történelemből akármelyik nyugati „kultúrnép” történetéből melléje állítani.

Azt mondják, az ozmánoknak nincs létjogosultsága, legfeljebb az európai egyensúly fentartása miatt tűrik meg ezt az emberi művelődésre csapásként nehezedő népet. Az európai egyensúly, hiába szépítjük, néhány a világon megosztzkodott élősdni nemzet érdekét takaró álarc. Erről hát komolyan beszélni majdnem olyan, mintha a koncon marakodó kutyák között akarnánk igazságot tenni. Hogy ezen kívül mi jogon van az ozmánoknak létalapja? Talán szabad megkérdezni, mi-féle létalapi joga van a német, francia, angol vagy akármelyik más nagy nemzetnek? Talán szabad megkérdezni, hogy mivel szolgálta meg létalapjait a világúr angol, vagy a 127 nemzetet meggyilkolt orosz és a többi népek bármelyike? Aki erre megfelel, annak én is elmondom az ozmánok létalapjának bizonyosságait.

Hogy az ozmán kultúraellenes tömeg, arra leg-élénkebb bizonyítékkal szokták felhozni azt, hogy az európai magasabb kultúra ott végződik, ahol a barbár

törökök birodalma kezdődött. Nézzünk szemében ennek a kedvelt okfejtésnek amely ma szálló igeként röpködik mindenki ajkáról. A magyart a török is az osztrák is pusztította. A finneket a svédek, majd az oroszok nyomták agyon, az esztek a német és orosz rabigát nyögték s mégis rövid évtizedek alatt oda emelkedtek, hogy a „nagy és művelt nyugat” szemében is számottevő kultúrtényezők. Pedig hát rabságban éltek, velünk együtt, a legutolsó tíz esztendeig. Az úgynevezett „törökök miatt visszamaradt balkáni népeknek” nem évtizedes, de évszázados szabadság állott rendelkezésükre, hogy utolérjék Európát. Miért nem tudták megtenni? S valyon ha szigorúan ítélünk, nem épen azoknak a lelki és szellemi tulajdonságoknak a törökökbe oltódása okozta-e az ozmánosság veszedelmét, amit ma is balkánnak mond a világ? Egyik amerikai újságíróiás két cikkének tartalmát állítom ide kommentár nélkül egymás mellé. A világháborúkon balkáni hadműveletekről írva, elbeszéli a szerb asszonyok hallatlan kegyetlenségeit a harctéren maradt sebesültekkel szemben s leírja azt az embertelen és megbecstelenítő hullacsonkításokat, melyeket a szerb asszonyok a magyar halott katonákkal elkövettek. Mi is tudjuk ezeket s azt is, hogy a papírt nem tűrik meg. Ugyanez a lap egy másik alkalommal megemlékezik Kemál basa odanai harcáról, ahol több ezer asszony állott a hadsorba, a franciákkal való küzdelemben. Mikor a csata véget ért, 2000 asszony feküdt a török halottak között. És a megmaradt asszonyok, akiknek férje vagy apja oldaluk mellett esett a francia fegyverek áldozatául, mikor elhangzottak az utolsó lövések, nem bosszúlihegő fúriákként rohantak a harctér halott és sebesült franciáira, hanem a ledobott puská

helyett kötöszert és hordágyat ragadva, négyezer francia sebesültet szedtek össze, kötöztek be s vittek kórház hiányában lakásaikra s ápoltak hűséggel felgyógyulásukig. Gondolkozzunk egy kissé. Miért volt így s miért úgy?

Nehogy azzal bántson meg valaki, hogy azok keresztények, ezek pedig mohamedánok voltak. Mindkét helyen és esetben a faj vére, természete tört ki belőlük csupán. És ha a nyugati kultúrájú, nemesebb lelkek egyhangúlag elítélik az elsőt s megsüvegelik a másodikat, ki kívánhatná józan ésszel, hogy ők nyers őszinteséggel ne mondják ki azt, amit mi is érzünk.

De térjünk vissza a történetünk fonalához.

I. Mahmud uralkodásának végét az Arábiában kitört Vahabita lázadás zavarta meg békéjében. Egy vallásos mozgalom volt ez, melyet egy Abdul Vahab nevű arab előkelő kezdett s azt akarta, hogy a mohamedánizmust és templomait minden külső fénytől” tisztítsák meg. A lázadás egy pillanatra a birodalom egységét is veszélyeztette, de a szultán szokott erélyével elnyomta a lázadást. Sok ezer vahabita lelte halálát s a mozgalom hamar meg is szűnt

Röviddel ezután, 58 éves korában meghalt a szultán. 24 évig tartó uralma alatt birodalma visszanyerte tekintélyét s újra számottevő tényezője lett a világpolitikának. Jellemének alig van árnyoldala. Nem ivott, nem szerette a léha háremet. Költészetet kedvelő, maga is verselő ember, aki a tudományok iránt is nagy ér-zékkel bírt. A keresztényeket nem szerette, de okos mérséklete soha sem hozta e miatt igazságosságával ellentétbe. Országglása szerencsés volt nemzetére s ha erős utóda maradt volna, akkor Európa legszilárdabb rendű országa lesz az ozmán birodalom.

De nem volt fia s így utóda 54 éves öccse, III. Ozmán (1754—1757) lett. Henye, tétlen ember, aki nem törődött s nem is értette a kormányzás mesterségét. A birodalom szerencséje, hogy a volt egyiptomi helytartó: Raghíb Mohamed személyében egy olyan nagyvezért kapott, aki nemcsak fenntartotta a birodalom tekintélyét, hanem még meg is növelte azt. Egyiptomnak eleddig sajátos autonómiája volt s ha a mamelukok megfizették adójukat, vagy megvesztegették a török helytartókat, nem volt semmi bajuk a birodalommal, így az ország rendkívül nagy anyagi és hadi erőktől esett el a mamelukok javára. Raghíb tapasztalatból jól ismerte az egyiptomi helyzetet. Egy jól előkészített tervvel megtörte a mamelukok uralmát s Egyiptomot szervesen az ozmán birodalomhoz csatolta. Az életben maradt mamelukok Ábessziniába menekültek. A trónját féltő II. Ozmánról az egyetlen feljegyezni való, rokonainak tömeges meggyilkoltatása, melyet még nagyvezére sem tudott megakadályozni.

Raghíb Mohamed személye megérdemel néhány sort. Puritán jellemű, éleslátású államférfiú és kitűnő hadvezér volt egy személyben. Nem volt az államháztartásnak egyetlen jelentősebb eseménye, ami ne az ő kezén keresztül valósult volna meg. Óriási munkabírá-sáról már ezek tanúságot tehetnek. De ez a tüneményes ember több volt ennél is. Korának egyik legkiválóbb tudósa és költője. Az ozmán nemzet történetét tárgyaló munkája ma is a legjobbak közé tartozik s éles meg-látásai mutatják mélyen szántó gondolkodását. Mint költő kétszeres emléket hagyott maga után. Az arab költészet legszebb darabjait fordította le, csodálatos szép nyelven ozmán-törökre s önálló művei is

maradandó becsűek. Könyvtára a legnagyobbak közé tartozott a kontinensen. Ma is megvan s díszét alkotja a bizánci nevezetességeknek. A könyvtár egy részét ma Raghíb műveinek teljes sorozata teszi s néhány művének töredékesen még a kézírata is megvan. Alig tudja a mai kor embere elképzelni, hogy ez az ember, aki az államférfiak mintaképe lehet minden időkben, oly nagy elfoglaltsága mellett még a tudomány és a költészet oltárára is ilyen sok időt tudott megtakarítani. És ezt is népének művelődésére szentelte. 1763-ban bekövetkezett halála pótolhatatlan ürt hagyott maga után.

III. Ozmánnak nem volt gyermeke. Utóda 40 éves öccse, III. Musztafa lett, (1757-73) egy sok jóindulattal megáldott, de szerencsétlen kezű s magát tökéletesnek hívő középszerű tehetségű ember volt. Amíg Raghíb élt, rázkódás nélkül folytak az állam ügyei, mert eszélyes szigora soha sem ment túl a lehetőségek határain. Halála után gyorsan követték egymást a birodalomra súlyos és gyászos vereségek mind a harctereken, mind a diplomáciában. Főleg az utóbbi téren nem tudott boldogulni a nyers egyenességű, szókimondó török diplomácia az akkor Európában már sima modorú, kétszínű diplomatákkal.

Hogy a birodalom helyzetét megérthessük, figyelembe kell vennünk az akkori európai helyzetet. Hazánk területe már felszabadult az ozmán uralom alól, így ennek visszaszerzése már nem volt háborús ok a törökkel szemben. Velence ebben az időben csúszik le nagyhatalmi állásáról s másod, sőt harmadrangú tényező lesz. Franciaország régi barátja volt a törökségnek s mivel Velence birtokainak egy részét is megkapta, nem volt

érdeke a portával ujjat húzni. Anglia még ekkor nem jutott el odáig, hogy északamerikai és indiai érdekein túl is akcióba kezdjen. Lengyelország belső bajaival volt elfoglalva s örült ha idegenben nem kellett hadakoznia, így az ozmánokra egy nyugodtabb kor következhetett volna, melyben könnyen végrehajthatta volna azokat a változásokat, amelyek nyugat országait lassan föléje emelték, a haladó technika vívmányainak felhasználásával. De nem így történt. A XII. Károly által tett ajánlatokat, hogy összefogva semmisítsék meg a tojásból éppen akkor kikelt s veszedelmes fejlődésnek indult orosz sárkányt, annak idején nem fogadta el a porta. Mostanig aztán bekövetkezett Károly jóslata. Az orosz clyan hatalommá lett, hogy már nem is lehetett megsemmisíteni, sőt ő tört egészen nyíltan az ozmán birodalom megsemmisítésére.

Lengyelország már a feloszlás útján van s az orosz befolyás egyre erősödik benne. Utolsó királyát, Ponjatoszkyt már az orosz hadsereg viszi Varsóba s ülteti a lengyel trónba. A pártoskodás a legnagyobb fokra hág s a nemzetiek az oroszokkal szemben az ozmánok védelme alá akarnak helyezkedni. A kedélyek nem nyugodhattak meg, mert egyfelől az oroszok, másfelől a Habsburgok mindent elkövettek arra, hogy a zavart növelhessék. Különösen az orosz agitáció volt veszedelmes. A guruló rubel ekkor indul útjára s azóta sem állott meg soha. De nemcsak Lengyelországban, hanem Moldovában, Oláhországban, Szerbiában, Bulgáriában, Horvátországban, Boszniában, Hercegovinában, Albániában, sőt Görögországban is a legnagyobb hevességgel indult meg a bujtogatás. Az orosz udvar, mint hitük védője, részben pedig mint fajtestvér, kezdett e népek

előtt szerepelni s ezzel többet ártott a törökségnek, mint egy diadalmas hadjárattal.

A feszültséget a lengyel kérdés érlelte szakítással, mert a török kormány a cári udvarnál nyílt egyenességgel követelte a lengyel ügyek becsületes kezelését. Válaszképpen a bizánci orosz követ oly perfidül és követelőzően viselkedett, hogy Hamza nagyvezér, szemére dobva az orosz gyalázatos aknamunkát, mely máris forrongásba hozta a birodalom keresztényeit, így fakadt ki: „Miért nem pirulsz el nyomorult kutya, honfitársaidnak gazságai felett”. A követ alig került el, hogy a felbőszített nagyvezér meg nem botoztatta, de azt már nem tudták megakadályozni, hogy a Héttorony börtöneibe ne csukassa. Alig került nyilvánosságra ez, a balkáni felbújtatott keresztények között erős nyugtalanság támadt. Néhány erőszakoskodás a csöcseléket feltűzelte s ez Bizáncban, Drinápolyban, Brüsszában és Szmirnában megrohanva a görög, zsidó és örmény kereskedőket, rabolt, gyűjtogatott és gyilkolt. A négy helyen legfőljebb 1000 ember esett áldozatul. Ez az az eset, amelyből a nyugati történészek keresztényüldözést kovácsoltak, pedig nem volt ez egyéb, mint a vérszívó uzsorások ellen néphangulat kirobbanása.

A porta most egy 150.000 főnyi hadsereget indított északnak, azzal a feladattal, hogy Varsóig nyomulva ott a királyságot állítsa vissza s aztán Oroszországon keresztül térjen haza. Közben Oroszország II. Józseffel, a kalapos királlyal is szövetséget kötött. A kifejlődött harcokban a szerencse az oroszok mellé pártolt. A török nagyvezér a Pruth folyó mellett tábornak ült s bár az orosz haderő oly kicsiny volt, hogy könnyen elseperhette volna, másfélhónapig mozdulatlanul ült seregével

a táborban. Ezalatt az oroszok minden oldalról összevonták hadaikat.

A porta a tehetetlen nagyvezért augusztus utolsó napjaiban halálra ítélte s helyébe Bogdáncsi pasát, egy rendkívül bátor és vitéz emberét állítja a hadak élére, Bogdáncsi pasa egész a Dnjeszterig nyomul s itt ütközik meg az orosz főerővel, melyet Romancov tábornok vezetett. A moldovai és havasalföldi csapatok az oroszokkal való egyetértésük miatt nem teljesítették kötelességüket, sőt lehetővé tették, hogy egy orosz csapatot hátba támadta a török sereget. A megbomlott hadrendet a pasa vitézsége sem tudta helyreállítani s így a török hadsereg, nagy veszteséggel, egész az Aldunáig kényszerült visszavonulni. A Bogdáncsi helyébe küldött új vezér bár Ruszcsuknál megveri az oroszot, nem tudja megfordítani a fegyverszerencsét, mert közben az orosz hajóraj meglepi és felgyújtja a törökök flottáját, amely teljesen a lángok martaléka lett. A veszített csaták miatt a porta béketárgyalásokat indít Ausztria közvetítésével, de a cári udvar követelései teljesíthetetlenek voltak. A török közvélemény és a hivatalos körök is a háború mellett döntöttek s bár a fényes 150.000-nyi hadból alig az ötöde volt már életben és fegyverképes, a szultán maga készül a hadsereg élére állani, hogy a győzelmet kierőszakolja. Készülődései közben találja a halál.

Szerencsétlen kezű uralkodó volt. Két szenvedélyt tulajdonítanak neki, a háborút és az építkezést. De elődjeivel ellentétben az elsőre nem tudta megtalálni az alkalmas egyéneket. Vezérei a hadvezetés terén tehetetlenek, diplomatái ügyetlenek voltak. Ezért érik a vereségek mindkét téren. Építészeti terén sok szépeit alkottatott s Bizánc és közintézetei nevezetességei közül

sok fűződik nevéhez. Érdekes oldala jellemének, hogy halálos ítéletet soha kényszerítés nélkül alá nem írt. Szerencsétlensége, hogy sok sikertelenségével birodalmát omladozó állapotban hagyta 48 éves öccsére I. Abdul Hamidra. (1773—1789.)

I. Abdul Hamid trónrajutása előtt nem vett részt a birodalom ügyeinek vezetésében. A Koránt másolgatta s fafaragással töltötte idejét, amiben művészetig vitte. Trónrajutása után, mivel a hadsereg nem volt harcképes állapotban, Ausztria közvetítésével megszületett az oroszokkal a béke, amely látszólag előnyös volt Törökországra, mert egész Moldvát és Oláhországot meghagyta a porta birtokában és csak a krími khánság került orosz védnökség alá. Ezzel szemben az orosz hajók szabad utat nyertek a Dardanellákon keresztül, a cár pedig a török birodalomban levő görög vallásúaknak fővédnöke lett, úgy mint Franciaország már évszázadok óta a római katolikusoknak.

A béke nem volt tartós. Oroszország csak fegyverszünetnek használta, hogy kimerült csapatait újra szervezhesse. Törökország becsülettel bízva a békében, nem tett semmiféle hadi előkészületet. Pedig a háború újra kitört, bár a porta beleegyezett Krím okkupálásába is. A portát ezúttal Anglia és Poroszország uszította legjobban. Ausztria pedig, mint az orosz szövetségese, szintén megtámadta Törökországot, még pedig Boszniában és Oláhországban. Ez utóbbi helyen az volt a célja, hogy a törökök hátába kerülve, azokat az oroszokkal két tűz közé szorítsák. A nagytudású József császár azt hitte, hogy hadvezérnek is olyan kiváló mint politikusnak. Ennek köszönhető, hogy saját vezérése alatt előretörő hadserege, Karánsebes vidékén a

törökök által majdnem teljesen mégsemmisítetett s maga a kalapos király is csak gyors lovának köszönhette, hogy nem került török fogságba. A győztes török hadsereg végigdulja a Bánátot. Ez volt az utolsó török ellenséges csapat hazánk területén. A fogságba jutott hadseregrészt, nagy csomó polgári egyénnel együtt, foglyokként vitték el Törökországba. Azonban az oroszokkal szemben újra nem kedvezett a harci szerencse s itt több kemény vereség érte a félholdat. Közben II. József, belátva, hogy nem született hadvezérnek, hadait Laudon tábornokra bízta, akinek sikerült az orosz hadsereggel való egyesülése. Az egyesült hadsereg Ocakov mellett döntő leg megveri a törököket, akik 30.000 embert veszítenek. Az öreg szultánt, mikor a vészír megérkezik, szívszélhűdés öli meg.

Sok történetíró korlátoznak festi I. Abdul Hamidot, amit lehetetlen komolyan venni. Ha nem is voltak nagy uralkodói tehetségei, mint ember olyan tulajdonságokkal rendelkezett, melyek még a trónon is elismerést vívtak ki számára. Szelíd lelke irtózott a zsarnokoskodástól. E téren az első ilyen török uralkodó. Egész uralkodása alatt egyetlen halálos ítéletet nem írt alá. Egyetlen rokonát nem üldözte, sőt az összes szultánt hercegeket a leggondosabb nevelésben részesítette s mindeniket a gyakorlati életben való szerepléshez szoktatta. Ennek köszönhető, hogy utóda, a 29 éves ///. *Szelim* (II. Musztafa fia volt, 1789—1808-ig uralkodott) teljesen európai műveltségű ember volt, aki franciául oly tökéletesen beszélt, hogy az államügyeket az idegen követekkel mindig tolmács nélkül, személyesen bonyolította le.

A REFORMOK KORSZAKA.

rónfoglalása után III. Szelimnek első *tette* volt, hogy országos gyászt és hálaünnepet rendezett a meghalt szultán emlékére s gyalogszerrel, könnyező szemekkel kísérté nagy jóltevőjét sírjához. A háború azért tovább folyt s bár az ozmán hadsereg olyan vitézül harcolt, hogy egyik másik helyen az utolsó emberig elpusztult, az egyesült osztrák-orosz hadakkal nem tudott megbirkózni. A felbújító Anglia és Poroszország ekkor közbevetették magukat, a francia forradalom eseményei is befolyásolták a viszonyokat. Ausztria részéről II. Lipót bizonyára ezek miatt köti meg a külön békét, melyben Bukovinát kivéve, mindenigényéről lemond a megszállva tartott birtokokkal szemben. Oroszországnak bár nincs ínyére a dolog, szintén nem maradt más választása, mint a béke, melyet Ausztriától függetlenül, Jassziban kötött meg. Ebben visszabocsátotta a törököknek összes birtokait, kivéve a besszarábiai tengerparti vidéket. Ez a szerencsés befejezés nagyjában megnyugtatta a kedélyeket. Alig jutott békéhez Szelim szultán, rögtön hozzáfogott azokhoz az újításokhoz, melyekkel nemzetét meg akarta menteni a további veszedelemtől. Ma mikor egész terjedelmében ismerjük ezt az egész nemzetre

kiterjedő tervezetet, nyugodtan mondhatjuk, hogy ha Szelimnek sikerül azt keresztülvinni, megelőzi vele egész Európát népe szabaddá és nagygyá tevésében, mert eltörölte benne a jobbságát és a birtokot egyenletebben osztotta szét. De a nagy műveltségű és tudású szultánnak talán nem volt elég erélye, vagy talán erején túlnagyok voltak az akadályok, elég az, hogy reformtervei az egész országban ellenszenvet szültek, sőt a lázadásig menő forrongást támasztottak. A szultán kénytelen volt rendeleteit visszavonni.

Jól látta, hogy a korszervatívok ereje főleg a janicsárok tömegében van, hiszen az elaggott, vagy harc-képtelenné vallott janicsárok, az egész országban birtokokat kaptak s ott éltek tovább életüket. Így a janicsárok szervezete, nemcsak a tényleg fegyverben állókat számította sorai közé, hanem az egész birodalom minden részének hangadó és mindig lázadásra kész telepes rokkant janicsárjait is. Belátta, hogy ezekkel szemben minden igyekezete lehetetlen, ezért elhatározta, hogy eltörli a janicsárok harcos rendjét, minden kiváltságaikkal egyetemben. A kísérlet eredménye nyílt lázadás volt, Pázván Oglu vezetésével, melyet nem tudott az uralkodó elnyomni s jobb híjján kiegyezett velük. Kénytelen volt ezzel, mert közben más és komoly bajok támadtak. Aleppóban is, Egyiptomban is lázadás ütött ki. A francia forradalom folyásában odáig fejlődtek a dolgok, hogy az összes európai hatalmak koalícióba akartak tömörülni. Törökországot is ismételten felszólították a részvételre, de a török hagyományos becsület melynek tán legfeltűnőbb képviselője maga a szultán volt, nem engedte meg azt, hogy a franciák ellen forduljon, akik birodalmának több évszázados barátai

voltak. Csak akkor fordult a franciák ellen, mikor Napoleon Egyiptomot megszállotta. Ekkor hadat üzen a franciáknak s Szíriában megveri Napóleont. Majd az orosz-török egyesült flotta a Földközi tenger francia szigetgyarmatait szállja meg. Ám mihelyt kiderült, hogy a franciák nem Törökország ellenségeként, de az angolok letörhetése miatt szállották meg Egyiptomot, melyet közben el is hagytak, újra a franciák híve lett a szultán. Emiatt Törökország, mint a franciák szövetségese, újra háborúba keveredett. Az orosz és angol hajóhadak, közös terv szerint indultak el a török vizekre. Az angol flotta ügyesen belopta magát a Márványtergerre s horgonyt vetett Bizánc alatt. A várt hatás nem következett be. Az ozmánóság, mely mióta Konstantinápoly birtokába jutott, most látott kikötőjében ellenséget, a megrémülés helyett olyan gyors és elszánt védekezésbe fogott, hogy az angol flotta gyorsan felszedte horgonyait s eltávozott, az orosz hajóraj pedig meg sem kísérelte a szorosba való benyomulást. A Duna irányában indult orosz szárazföldi csapatok is csak megfigyelő állásban maradtak. Az így beállott nyugalmat Szelim arra akarta felhasználni, hogy a már megkezdett új hadsereget felállítsa, s a rendelkezésére bocsátott francia kiképzőtisztekkel kiképeztesse. A ravasz janicsárok megérezték, hogy ez a hadsereg legelső sorban őket fogja megsemmisíteni s hogy ezt elkerülhessék a török főpaptól (sejhk-ul-islam) és a fő törvénylátó testülettől, (ulamák) mint minden szultán trónfosztáskor, most is egy kiáltványt eszközöltek ki, mely szerint Szelim, aki a hitetlenek rendjét akarja a törökségre ráerőszakolni a Korán ellen vétett. Ezzel az írással indultak meg a lázadók a szultán ellen, aki kicsiny

számú, de hűséges és kitűnően képzett új katonaságához akart menekülni, hogy azoknak és hű palotaőreinek segítségével kísérelje meg a lázadás leverését. Elkésett s a lázadók kezébe került, akik előbb bebörtönözték majd megölték s helyébe Abdul Hamid fiát, IV. Musztafát ültették. Csak néhány hétig maradt a trónon. Ugyanis a letett Szelimnek egyik híve, a volt ruszcsuki helytartó, a szultán megmentésére fegyvert ragadt. Bátor és ügyes katona volt s nagy összeköttetései lehettek, mert alig néhány nap alatt már útban találjuk egy nagy hadsereg élén Konstantinápoly felé. A fővárosban pánikszerű rémület tört ki erre s a IV. Musztafát trónra juttatott lázadók, attól való félelmükben, hogy ha esetleg kiszabadítják III. Szelimet rajtuk bosszút állhat, a börtönben megfojtották, még mielőtt a megszabadítására siető hadak a várost egy hatalmas rohammal hatalmukba keríthették volna. A győztes forradalmár Musztafát megfosztja a tróntól s előbb a Szelim halálában vétkeseket hurcoltatja vérpadra, majd mikor kiderült, hogy Szelim megöletése Musztafa tudtával történt, ezt is megfojtatta börtönében. Ezzel azonban a hozzája csatlakozott janicsárokat maga ellen bősztítette. Oly váratlanul történt e fordulat, hogy kénytelen volt egy toronyba zárkózni, ahol alig volt több 40 embernél a védelemre. Mikor látta, hogy nem tarthatja magát, a tornyot a levegőbe röpítette s embereivel együtt a romok alatt lelte halálát.

Az új szultán II. Mahmud (1808—1839) az egyetlen élő férfi volt még családjából. A sok rokongyilkolás majdnem kipisztította az ozmánóság fejedelmi családját, mely egész történeti életén keresztül vezette nemzetét s annyi kiváló uralkodót adott hazájának. Nagy művelt-

ségű, széles látókörű ember volt, aki ösmerte a nyugatot s azokat a tényezőket, amelyeknek a segítségével a nyugati népek elhomályosították az ozmán félhold félezer éves dicsőségét. Nyíltan bevallotta, hogy a nyugatot, az ő kétlelkűsége miatt gyűlöli, de megbecsülte tudományát s igyekezett abból mindazt elsajátítani és nemzete kincsévé tenni, amivel népe régi fényét újra vissza szerezhetőnek gondolta. Ezért az ő nevéhez fűződnek mindazon reformok, melyek, a haladó kor vívmányait meghonosították a törökök földjén. Azokkal a fegyverekkel akarta legyőzni megint nyugatot, a melyek segélyével azok kerekedtek föléje. Az európai helyzet ebben az időben nem volt rózsás a törökökre nézve. Az ozmán fegyverek fél százados folytonos vereségei, Oroszország gyors megnövekedése s a többi államok növekedő irigy ellenszenvé, mind olyan tényezők voltak, a melyekkel számolnia kellett. Különösen Oroszország aknamunkája volt veszedelmes, mert ez a balkáni népek izgatását a nyílt lázadásig fokozta. Szerbia után Bosznia-Hercegovina, Bulgária és Görögország is megmozdultak. A szultán eleinte megkísérelte a régi állapotok meghagyásával békésen tovább élni a legyőzött lázadókkal, de azok újra és újra fegyverhez nyúltak függetlenségük visszaszerzésére. Ekkor a szultán, főleg a görögök ellen, a legkíméletlenebb eszközökhöz nyúlt. A sok kegyetlenkedést, amit a köztük lakó törökökkel szemben elkövettek hasonlóval viszonzta. A görög-római klasszikusok, emlőin felnőtt ekkori Európa, nagyon szívére vette a régi görögök elszlávosodott utódainak balsorsát. Egész hellén láz keletkezett, amely a görögöket újabb fegyvertényekre ragadta. Kréta szigetén került harcra a dolog. A szultán e küzdelmek alatt be-

látta, hogy a janicsárokból már nem bízhatók s azok a birodalom támaszai helyett, annak megrontói lettek. Nekifogott hát régi tervének megvalósításához. 1826 május 22-én összehívta a divánt, titkos ülésre. A seikh ul-izlam és az ulemák is részt vettek az ülésen. A szultán a gyűlés elé terjesztette egy készen tartott iratát, melyben elsorolta a janicsárok régi nagyságát és dicsőségét, aztán rátért mostani viselkedésükre, mely fegyelmezetlenségével és folyton zendülésre való készségével az állam fennmaradását veszélyezteti. A diván halotti csendben hallgatta végig a szultán előterjesztését s midőn ez azzal a kéréssel fordult a seikh ul-izlamhoz, hogy mit tanácsol hát ebben a helyzetben, ettől a következő választ kapta: „A háborúban csak a ravasz győzhet s a Korán azt mondja: Győzd meg ellenségedet a saját fegyverével. Ugyanezért szükséges, hogy az ozmánok is megtanulják a keresztények hadviselését, hogy annál biztosabban legyőzhessék őket”. A seikh ul-izlam ezen szavaiból mindenki megértette, hogy ő is egyet ért a szultánnal. Ezzel aztán a janicsárok sorsa eldőlt. II. Mahmut néhány nap múlva újra összehívta a divánt, melynek tagjai az előbbi határozatot a legnagyobb titokban tartották. Ezen a gyűlésen a diván a szultánnal egyetértve kimondotta, hogy az állam érdekében a janicsárság eltörlése múlhatatlanul szükséges. A janicsárok, mikor hírt vettek az ellenük készülő csapásnak, dühös ellenállásra készültek. Az Almeidán téren hadiszállást ütöttek s a környező kávéházakat és épületeket megszállva, 30 ezren gyűltek rögtönzött táborukba. A szultán a legnagyobb körültekintéssel készült a kitörő harc felvételére. Arra az új katonaságra, melyet főleg francia tisztek képeztek ki teljesen

európai módra, bizton számíthatott, hiszen a janicsárok, akiket hiába igyekezett rábírní, hogy a modern kiképzésnek vessék alá magukat s új szellemükkel alkalmazkodjanak a kor követelményeihez, gyűlöltek és üldözték őket, ha szerét teheték. Ezek az új katonák, európai vezényszó mellett vették körül a teret s gyilkos tüzelést kezdtek az összezsúfolt s ezért felfejlődni nem tudó janicsárok ellen. Az ellenállás rövid volt s a janicsárhad menekülni kezdett kaszárnyái felé. De az új csapatok nyomon követték részben kiverték őket a kaszárnyákból, részben rájuk gyújtották azokat. Néhány nehéz óra telt el így. A janicsárok nem fejtettek ki olyan makacs ellenállást, amint azt képzelték s estére 20.000 janicsár holtteste borította Bizánc utcáit. Mire feljött a nap, a janicsárok félelmes táborá el volt törölve az élők sorából. „II. Mahmut megmentette tőlük nemzetét és a világot” írják a történetírók. Isten tudja, nemzeti szempontból helyes volt-e azt a módot választani. 20.000 török családapa pusztult el, akiket mégis valahogyan jobb útra lehetett volna téríteni. Az egykorú írók, még a törökök is mondják, hogy nem lehetett.

Míg a szultán vakmerő kézzel ezeket mívelte a fővárosban, az országban a lázadások egyre nagyobb mérvet öltöttek, mert úgy a görögök, mint a többi balkáni szláv népek bíztak a felbujtogató orosz hatalom támogatásában. Nagyon csalódtak. A görög szabadságharcosok Kréta szigetén ugyan némi sikereket értek el, de amikor a szárazföldre is áttért a harc, a görög csapatok teljes vereséget szenvedtek. Akkor a francia és angol kormány, kikhez nagy nehezen a felbujtó orosz is csatlakozott, közbeléptek a portánál a görögök

érdekében. Midőn ez nem engedett a két hatalom egyesült hajóhada megtámadta a törökök flottáját s azt majdnem teljesen megsemmisítette. Oroszország szárazon támadt a törökre. Ám itt nem kedvezett most nekik a szerencse s a török hadsereg döntőleg megveri és visszaűzi az orosz hadakat. A cár (Miklós) gyorsan visszatért Szentpétervárra s az egész telet arra használta, hogy új hadsereget állítson hadba. Ez sikerült s hozzá még kiváló hadvezért is nyert Dibics tábornokban, aki két oldalról, a Dunánál és a Kaukázuson át támadott most a törökre. A dunai sereg megveri a törököket, átkel a Balkánon s Drinápolyt is hatalmába keríti, melyet a megrémült őrség harc nélkül ad át. Poroszország és Ausztria féltékenysége akasztotta meg a háború további folyását s a drinápolyi békeben Törökország majdnem minden megszállott területét visszakapja. A hatalmak nyomására nem sokkal ezután a görögöknek is megadja szabadságát s a hatalmak Ottó bajor királyi herceget ültetik a görög trónra.

A törökök háborúskodását felhasználva, Franciaország elfoglalja Algériát s az angolok Egyiptomot szemelték ki olcsó zsákmányul. A franciák is szerették volna ezt a területet megkapni s titokban az úgyszólván lázadó egyiptomi helytartót biztatják fel és látják el fegyverrel. Az így kitűnően felszerelt hadsereg betört Szíriába s megverte a török hadsereget. A győzelem után Kisázsian keresztül megindult a főváros felé. A porta helyzete kritikus lett, mert hamarosan nem tudott elég nagy számú hadsereget előteremteni, Anglia ugyan belátta, hogy most lenne az alkalom magát a Boszporusban nélkülözhetlenné tenni, de addig számíthatott,

míg az épen most győztes Oroszország megelőzte s hajóhadával és 15.000 gárdakatonájával Bizánc alatt termelt s az ázsiai részeken egyesülve a török hadakkal megállítja és békére bírja a fellázadt helytartót, Mehmed Alit, aki a szultántól alkirályi címet kapott a békekötéskor.

Alig vonult el az orosz had, az Egyiptomba visszatért alkirály, ismét francia felbujtásra, megbánja a békekötést s a sikereken felbuzdult hadaival megtámadja Törökországot, melynek hadai a kurdok elnyomására Kurdisztánban voltak, A sokkal kisebb török hadsereg Nisibnél ütközik össze az egyiptomiakkal s az egyenlőtlen erőkkkel vívott csatát elveszíti. Még a vereség hírének megérkezése előtt 1831 július 1-én II. Mahmut 54 éves korában hirtelen elhunyt. Halálát titokban tartották mindaddig, míg 16 éves fia Abdul Mesid megérkezett és a kormányt átvette.

Nem mehetünk tovább addig, míg II. Mahmut uralkodásának békeműveiről s jelleméről nem szözlünk néhány szót. Az ő megítélésénél is, éppen úgy mint minden a törökségre vonatkozóanál, folyton az az elfogult nézet uralkodik, hogy a törökségnek nincs létjogosultsága, s hogy halad megérdemelt sorsa a nemzeti halál felé. Ismét az emberek gondolkozási restsége és az összehasonlítás hiánya az, ami ezt a véleményt elterjesztette. Mert Törökország sem ma, sem a tárgyalt időben semmivel sem volt hátrább tudomány, műveltség és emberi jogok tekintetében, mint az őt körülvevő Balkán államok s legnagyobb ellenfele Oroszország. Ha igaz becsülettel akarunk ítélni, Törökország azért lett falarossa a népek között, mert útjában állott több nemzet nagyravágyó törekvéseinek, akik az ő bőrén akartak

területi és gazdasági előnyökhöz jutni. Ezért kellett minden rosszat reákiabálni s oly bűnöket reáolvasni, a melyekben maguk az ítélezők is éppen olyan ludasok voltak, mint a pellengérré állított Törökország. De térjünk vissza II. Mahmuthoz.

Európai műveltségű ember volt, aki közelebb állott a nyugat gondolkozásához mint bármelyik előde. Újításai, melyeket az állam életébe behozott, komolyak voltak s nemzete sorsát voltak hivatva megjavítani. És mégis mindenütt olvassuk azt a nemtelen vádaskodást, hogy ezeket nem őszintén kívánta, hanem csak Európát akarta tévútra vezetni, hogy azt a kialakult véleményt megdöntse, hogy a török nemzet elavult kormányrendszerével és közigazgatásával nem maradhat meg az európai államok sorában. Valyon akik ezt annyiszor leírták, vettek-e maguknak annyi fáradságot, hogy megnézzék Európa más országainak akkori viszonyait. Hogy csak Oroszországnál maradjunk, valyon mivel volt jobb az orosz állapot a töröknél. Mivel volt modernebb a közigazgatása, mennyivel volt nagyobb az egyén szabadsága ott, mint a töröknél? Olyan meggondolatlanok, olyan minden tisztességes komolyságot nélkülözők s annyira rosszindulatuak ezek az állítások, hogy igazán fölösleges több szót pazarolni reá. E helyett nézzük meg mit akart és tudott megvalósítani II. Mahmud.

Katonai téren legszembentűnőbbek újításai. A jani-csárok helyére új katonaságot szervez, rendes sorozással, teljes francia mintára. Ezt a sokkal célszerűbb európai öltözettel látja el s csak a fez mutatta törökségüket. Katonai iskolát, hadmérnöki főiskolát, orvosi főiskolát állít fel, hogy a hadsereg harcképességét biztosítsa. Új adótörvényt alkotott s adófelülvizsgáló bizottságot szer-

vezett, mely a méltányosság szerint hagyta jóvá a kirótt adók elleni panaszokat, egyúttal ellenőrizte az adóbe-hajtás igazságosságát. Külön rendelet szabályozza a miniszterek és helytartók teendőit, hatáskörét. Szabá-lyozta a hivatalnokok fizetését, melyet az állampénztár folyósított. A legfontosabb kikötőket szabaddá tette s mérsékelt vámtételei fellendítették a kereskedelmet. Gőz-hajó járatokat indított Európa nagyobb kikötőibe s a török kereskedelmi hajók ettől kezdve állandóan felke-resték a kereskedelmi centrumokat. Nevelés terén is so-kat tett. A régi templomi iskolák tanítási anyagába fel-vétetett némi modernebb dolgot is s az általa létesített műegyetem teljes európaias kiképzést nyújtott.

Hogy mindezek az újítások nem hozták meg a várt,eredményt, annak nem az uralkodó volt az oka, aki népszerűségét is elveszítette az újítások keresztül-vitelének erőszakolásával. A XIX. század közepén vagyunk amikor a szabadság eszméje vívja erős harcát egész Európában. A szabadság eszmék elnyomására alakult európai szent szövetség még érezte hatását s több helyen a legzsarnokibb és legkegyetlenebb elnyomás uralkodott. Európa több nagy országában a börtönök tele voltak a modern szabadság eszmék harcosaival. A konzervativizmus és zsarnokság uralkodott a legtöbb államban. Ez volt az állapot Törökországban is. A ki-váltságos osztályok nem akarták régi jogaikat feladni, az ulemák pedig minden újításnak ellene szegült s a maradiak fő támasza lett és maradt. Ki csodálná hát, ha összes újításai csak félig-meddig mehettek a gya-korlatban, megvalósulásba s hogy az ellene hangolt tömeg egyre több gyűlölettel fordult újításai felé, főleg mikor ezek máról-holnapra nem tudták megmutatni a

csodaként várt hatásokat. A félig európai, félig török udvartartás, a felállított modern francia színház, az európaias iskolák és a külföldön tanult török előkelő ifjúság lassanként egy új gárdát képezett, amely az országra jött szomorú viszonyok között is igyekezett a nemzet fennmaradásának és boldogulásának ügyét szolgálni. Ha ezen eredményei mellé a szultánnak felrótt hibákat is odacsapjuk, nehezen lehet fenntartani azt az elitélő le-kicsinylést, amelyet II. Mahmut iránt tanúsítanak. Két nagy vád van ellene. Háremét nem oszlatta fel és sokat kegyetlenkedett. Mindkettő igaz. De például a janicsárokat szentelt vízzel nem lehetett megsemmisíteni, sem a lázadó országrészeket nem lehetett szép szóval lecsillapítani. A hárem fel nem oszlatása olyan gyengéje, amely jellemében és a hagyományokban leli magyarázatát. Fia, Abdul Mesid (1839—1861) csak 16 éves tapasztalatlan ifjú volt, mikor a nagy zavarokkal küzdő birodalmat átvette. Nem volt erős akaratú önálló egyéniség s az a gyámkodás, amit serdülő korában kénytelen volt igénybe venni, majdnem egész életében megmaradt. Anyja és nagyvezére voltak főtámaszai s nem mondható rosznak az a befolyás, amit reá gyakoroltak. Csak ezek halála után lett többször eszközzé környezete kezében.

A nisibi szerencsétlenséget egy másik csapás iskövette. Achmed, a kapudán basa, amikor a nisibi vereségről értesült, a parancsnoksága alatt álló török flottát áruló módon a pártütő és győző egyiptomi alkirály kezébe játszotta s Alexandria kikötőjébe vitte. Törökország helyzete ezzel majdnem reménytelenné változott. Szárazföldi hadserege megverve, megapadva, tengeri hadereje teljes egészében elrabolva, nem gondolhatott gyors

védekezésre. Ebben a szorult helyzetben Európa jött segítségére. Anglia, régebbi ügyetlenségét igyekezett jóvá tenni s a török fővárosban befolyását megerősíteni. Jól látta, hogy nagyobb háborúra most nem kerülhet sor, Orosz és Poroszországot, majd Ausztriát is megnyerve céljainak, négyes allianszot hozott létre Törökország védelmére és integritásának megőrzésére. Az egyesült angol és osztrák flotta Alexandria alá nyomult s a hűtlen kapudán basát arra kényszerítette, hogy a török hajórajt visszavezesse Konstantinápolyba. Ezzel Egyiptom elveszítette legerősebb támaszát s megszűnt veszélyes lenni a törökre.

Nem sokkal a koalíció megteremtése után, 1839 nov. 4-én a szultán Resid nagyvezér tanácsára az új szerailba összehívta a birodalom polgári, katonai és vallási előkelőségeit s meghívta a külföldnek Bizáncban tartózkodó követségeit is. A megjelentek előtt felolvastatta azt az alkotmány tervezetet, mellyel népét és trónját akarta megerősíteni s boldogulását előmozdítani. Ez az első igazi alkotmány, amit a török nemzet kapott. Gülhamei hattı-serif, (a gülhamei kioszkban kelt proklamáció) név alatt jegyezték be a török történetbe. Főbb pontjai a következők voltak:

1. Minden alattvalónak vagyona és becsülete valóságos és nemzeti különbség nélkül biztosított.
2. Az igazságszolgáltatás nyilvános és rendes lesz, az adó méltányosság és igazság szerint fog kivetetni, az adók bérbeadásának káros intézményét meg fogják szüntetni.
3. Az újoncozást európai módra fogják átalakítani s a katonák csak a meghatározott ideig fognak szolgálni.
4. A törvény előtt minden valláskülönbség megszűnik.
5. A hivatalok árusítása szigorúan megtiltatik s a hi-

vatalnokok ezentúl meghatározott rendes fizetést fognak húzni az állampénztárból. Az új alkotmányt kihirdették. A politikai és vallási szabadság, amit ígért, egy szebb jövő hajnalát jelentette volna, ha a kellő nyugodtság és körültekintő szigor a végrehajtást tökéletessé tudta volna tenni. De ezek az idők nem voltak erre alkalmasak.

Az 1848-i eseményeket Törökország is megérezte, mert Szerbia, Oláhország, Moldova, sőt Bulgária is erősen nyugtalankodott. A portának sikerült ugyan a rendet fenntartani s ez egyszer sem nyíltan, sem bujtotgatással nem elegyedett bele a dologba a külföld, lévén mindeniknek elég dolga a saját országában.

A magyar forradalom leverése után igen sok magyar menekül török területre s a szultán a legnagyobb szívességgel fogadja őket, ellátja minden szükségességgel s bár az osztrák és orosz diplomácia mindent elkövet kiadásukra, a porta nemesen és határozottan megtagadja a kiadást. A menekültek jó része később Angliába és Amerikába ment, az ott maradottak török szolgálatba léptek s török források írják, hogy sok becsülettel szolgálták új hazájuk érdekeit. Itt jegyezzük meg, hogy Anglia teljes erővel a porta mellé állott ez ügynél.

Az 1848/49-es évek viharainak elvonulása után a szultán erélyes kézzel látott hozzá reformjainak végrehajtásához. Az adó és újoncozás dolga talált nagy ellenállásra s a boszniai bégek a kiküldött közegeket elűzték, sőt többet megöltek belőlük. De a szultán Omer basát erős sereggel küldötte ellenük így a veszélyes lázadást gyorsan elnyomták. Egyáltalán a török kiváltságos osztály nehezen tudott beletörödni abba, hogy az addig elnyomott osztálybeliekkel egyenlő elbánásban

részesüljön. A birodalom belső rendje így biztosítottnak látszott, a mikor új baj keletkezett. A francia köztársaság 1850-ben erélyes jegyzékben követelte régi kegyúri felügyeletét a palesztinai szent helyeken. Mikor Oroszország erről tudomást szerzett, a görögkeletiek részéről ugyanilyen jogokat követelt. Mikor pedig a porta a francia követeléseket teljesítette, az oroszok már a török birodalomban élő összes gör. kel. alattvalók feletti védnökségi jogot követelték, tekintet nélkül a török állam szuverenitására. Ausztria is az orosz mellé állott s a zendülő Montenegró ellen küldött hadsereg azonnali visszahívását s szabad kereskedelem biztosítását követelte. A porta az ügyesebb osztrák diplomátia kívánságának eleget tett, de a nyers és követelőző orosz követnek nem sikerült célt érni. Ez kész háború volt s 1853 elején megkezdődtek az ellenségeskedések. A török hadsereg, melyet most a szövetségébe lépett angol, francia, szard s nemsokára az osztrák hadseregek is támogattak, egyik diadalt a másik után aratja s egész Krim a törökök és szövetségeseik kezébe kerül. A párisi szerződéssel végződő háborúban az oroszot teljesen megalázzák s még a kereskedelmi hajóinak is alig engedik meg a Fekete tengerről való kijövetelt. Hadi hajókat nem volt szabad a Fekete tengeren tartani. Ez a megalázás, mely az európai diplomácia műve volt, magában hordozta a későbbi orosz-török háborúskodás csiráit. A háború után 1859-ben a szultán, szövetségesei tanácsára az 1839-i alkotmányt kibővíti a hattí humánnak nevezett rendelettel, de a szolgálókról ez sem intézkedik. Ezeknek a vagyon és személybiztonsága olyan maradt mint egy századdal előbb. Ezzel az ország belső állapotaiban meglehetősen rend kerekedett. De volt

a török birodalomnak egy fájó oldala, amely sehogy sem tudott helyrebillenni: a pénzügye. A sok háború az udvartartás s az újítások olyan rengeteg összeget nyeltek el, hogy a pénzzavar évről-évre nagyobb lett s bukással fenyegette az államot. 1858—61 -ig három államkölcsönt vett fel a birodalom s e mellé még igen nagy összegű papírpénzt is helyeztek kényszerforgalomba. Az e miatt fellépett gazdasági nyomorúság nagy elkeseredést szült s hirtelen bekövetkezett halála nem okozott semmi gyászt a birodalomban, inkább a külföld sajnálta. Bármennyire elismerjük, hogy nem volt kellő akaratereje, mégis csak a rosszindulatú túlzás mondhatja, hogy nem tett egyebet, mint amit idegen védelmezői vele megtétetni jónak láttak.

Utóda Abdul Azisz (1861—1876) Abdul Mesid szultán öccse, 31 éves korában jut a trónra. Meglehetősen kritikus állapotban veszi át az uralmat. Mindjárt trónfoglalása után megerősíti az elődje által kiadott alkotmányt s ezzel megmutatta, hogy a modern haladás embere. Komolyan készült birodalma rendbehozására. Többször beutazta az ország minden részét, hogy személyes tapasztalatokat szerezzen, majd Európa nagyobb országait és udvarait keresi fel, hogy összehasonlíthassa hazája állapotát a külföldivel. Ő volt az első ozmán uralkodó, aki békés szándékkal lépett Nyugateurópa földjére. Azt is kijelentette, hogy háremét feloszlatja s csak egy feleséget tart, de úgy látszik nem volt hozzá elég ereje. A reformokat sokhelyen még mindig nem hajtották végre, ami csak növelte a zavarokat. Ehhez járul az is, hogy apró összeütközések miatt az európai udvarokkal való jó viszony lassankint elhidegült, főleg a keresztények és mohamedánok közötti súrlódások

miatt. A viharfelhők lassan gyülekeztek. Még 1858-ban Síróban meggyilkolta a feldühödött tömeg a francia és angol konzulokat s minden keresztény ember élete bizonytalanná lett e területen. Az orosz földalatti munka is tovább folyt. A megalázott Oroszország a Balkán szláv népei között a legvadabb agitációt fejtette ki, s titkon pénzelt s fegyverrel látta el. Görögország is erősen izgatta a török birodalom kötelékében maradt görögöket s Kréta szigetét is állandó forrongásban tartotta.

Közben Szerbiában új lázadás tört ki, melynek célja a Törökországtól való végleges elszakadás volt. A szerbek kívánságait Ausztria is magáévá tette s így az ország tényleg megszabadult a török uralom utolsó nyomaitól. Nándorfehérvár végleg szerb kézre jut. Az ugyanekkor Egyiptomban kitört mozgalmakat sikerült veszteség nélkül megoldani. De a balkáni népek nem nyugodtak. Oroszország keze most már a nyílt fegyverfogásra biztatta őket. Az a szerencsétlenség, hogy Szalonikiban a zendülők megölték a német és francia konzult s bár a porta szigorú megtorlást adott, a két nemzet nem elégedett meg ezzel, a hangulatot olyanná tette hogy minden pillanatban lángra lobbanhatott a háború tüze. Ekkor az új nagyvezér Mehmed Rusid és a hadügyminiszter, egyetlen megoldásnak azt találták, hogy a szultánt megfosztják trónjától. A május 29—30. közötti éjjel végrehajtott palotaforradalomban a szultánt tényleg megfosztják a tróntól s június 4-én ki is végezték. A hivatalos híradásban azt közölték a világgal, hogy a trónfosztott uralkodó maga vágta fel az ereit. Pár napra erre újabb gyilkosság történt. A meggyilkolt szultán egyik have, egy cserkesz testőrtiszt, leszúrta az össze-

eszküvést szított nagyvezért. Benne a legerélyesebb férfiát veszítette az ország.

A trónra most V. Murád került, Abdul Mesid szultán legidősebb fia. A zavargások nem szüntek meg s Bulgária, azon hitben, hogy Törökország elveszítette minden ellenálló képességét, fegyvert ragadott s iszonyú mézárhlást vitt végbe a területén lévő törökök között. Csalódása keserű volt. Az új nagyvezér alig pár nap alatt erős csapatokkal benyomult Bulgáriába, a felkelést leverte s tömeges kivégeztetésekkel torolta meg a törökökön elkövetett kegyetlenkedéseket. Így Bulgária tovább is török kézen maradt. Az oroszok intésére most Szerbia és Montenegró izennek háborút a törököknek s azonnal át is lépik a határt. A hírre Bizáncban új palotaforradalom tör ki. A diván V. Murádot örültnek nyilvánítja s alig másfél havi uralkodása után megfosztja a tróntól.

Helyébe öccsét, II. Abdul Hamidot ültették, aki 1876-tól majdnem napjainkig uralkodott. Elődeinél szerencsésebb kezű s talán erélyesebb egyéniség volt, aki alatt az Ozmán birodalomra kimondott halálos ítéletet nem volt képes Európa végrehajtani. Ha egyéb érdeme nem volna, ez is olyan teljesítmény, amit hasonló körülmények között kevés uralkodó tudott volna megcselekedni. Első teendője a birodalom helyzetének megszilárdítására irányult, ügyes és óvatos diplomáciája igyekezett minden nehézséget átgázolni s a háború veszedelmét elhárítani. Csak átmenetileg sikerült mindez, mert Oroszország mindenáron háborút akart. Egyszerre két hadsereggel, a Kaukázuson át és a Duna mentén támadott.

A törökök kemény ellenállást fejtettek ki. Az oro-

szokkal szövetkezett oláh csapatok átkeltek a Dunán, de a törökök Ozmán basa vezérlete alatt ismételen megverik. Az egyesült hadsereg a Balkánon való átke-
lést olyan rettenetes áldozatokkal erőszakolja ki, hogy
hadseregének fele áldozatul esik. A vitéz és kiváltó
Ozmán bán az egyik csatában halálos sebet kapott s
helyét nem volt aki betöltse. (Egy kis epizódot kell itt
a magyarság részére leszögeznünk, mert a nagy törté-
netek el akarnak feledkezni róla. Mikor az orosz csapa-
tok a Balkánba nyomultak s az oláhok is melléjük
állottak egy, ha csak párezer emberből álló csapat, el-
vágta volna az orosz összeköttetést s az egész orosz sereg
a cárral együtt vagy elvész, vagy fogságba kerül. Az olá-
hok feladata lett volna ez, de rövidlátó politikából
éppen az ellenkezőt tették. Ekkor történik, hogy Erdély
székelysége között hatalmas mozgalom indult meg s
néhány napon belül pár ezer ember jelentkezett fegyver
alá, hogy a főrokségnek segítségére induljon s az orosz-
nak visszafizesse 1849-et. Az egész mozgalom komoly
volt. Jó magam, mint kis gyermek emlékezem reá, hogy
csak a mi házunknál legalább félszáz ember megfon-
dult ezekben a napokban. A magyar politikusok rövid-
látása s az osztrák „bölcse ség” megakadályozott minden
mozdulatot s a gyorsan összpontosított hadcsapatok
elzártak minden szorost. Pedig az egész világ sorsára
döntő lett volna, ha a megszorított orosz hadsereg ott
pusztul a Balkán szakadékaiban.) A háború véget ért,
mert az európai hatalmak közbevetették magukat s a
berlini kongresszus olyan megalázó békét szabott Tö-
rökországra, hogy annak minden tekintélye áldozatul
esett. Ekkor lesz önnálló fejedelemség Bulgária sekkor
szállja meg a monarchia Bosznia Hercegovinát

Bármennyire akarta is a békét a kimerült ország, nem juthatott hozzá. A Balkán félsziget felszabadult államcskái olyan ellenséges magatartást tanúsítottak volt urok iránt, hogy az kénytelen volt a legerélyesebb fegyverkezést folytatni. Pedig pénzügyei a legszomorúbbak voltak s az állam kénytelen volt kényszeregyeséget kötni hitelezőivel. Egyik háborúból a másikba sodródik ezalatt. Alig végez az örmény felkeléssel Krétában tör ki újra a lázadás, mely aztán a görög-török háborúba megy át. Görögország, melyet Oroszország biztatott, nagyon csalódott, magára maradt s minden vonalon olyan súlyos vereségeket szenvedett, hogy ha az európai hatalmak közbe nem lépnek, Görögország újra török uralom alá kerül. Így csak Thesszália nagyobb felét volt kénytelen a töröknek visszaadni. Törökország ezek alatt a háborúk alatt elveszítette dunai tartományait, a félsziget nagyobbik felét, a szigetek egy részét s afrikai gyarmatait. Ciprust és Egyiptomot az angolok, Algírt és Tuniszt Franciaország keríti hatalmába. Oláhország vazallusi szolgálatáért az oroszoktól méltó jutalmat kapott. Elvették tőle Besszarábiát s helyette a mocsaras Dobrudsával szűrték ki a szemét.. Ez volt árulása jutalma. Krétát is elveszíti a török néhány évvel később. 1910-ben Olaszország köt belé ok nélkül s elszedi tőle Tripoliszt.

Talán azt hihetné az ember, hogy ezzel az összes követeléseket kiegyenlítette a sokszorosan megrabolt ország. Nem! a feltámadt s megdühített balkáni népeknek és Oroszországnak mindez nem volt elég. A birodalomnak még Európa területén lévő birtokain is osztozni akartak. 1911-ben létrejön a Balkán szövetség, melynek tagjai voltak Bulgária, Szerbia, Görögország

és Montenegró. Természetesen orosz hátsó támogatással. A birodalom még az olasz háború veszteségeit s az úgynevezett ifjú törökök forradalmát nyögte, mikor a Balkán szövetség megtámadja. 1912/13. években a törökök, bár hősiiesen védekeznek, alul maradnak s a két főváros vidékét és Tráciát kivéve majdnem az egész félszigetet elveszítik. Albániából független országot alkot az európai diplomácia féltékenysége.

Az a birtok, ami a Balkán félszigetből ezek után még az ozmánok tulajdonában maradt, majdnem tisztán törökök által lakott terület. Így nem igen van már amit rajta követelhetnek s nincsen már belső ellensége, mely orozva szúrja testébe gyilkos fegyverét. Eddig köröskörül hét ellenséges néppel kellett küzdenie, mely hitében, szokásaiban erkölceiben messze elütött tőle. Ma csak egy maradt szomszédjának a szárazföldön, a törökvérű, de elszlávosodott Bulgária, mellyel megbékéltek. Törökország, Drinápoly mellett a Marica folyó mentén, még egy földcsávot is ajándékozott a Bulgároknak, hogy szabad kijáratuk legyen a Földközi tengerre. A visszaszorult török határok könnyebben védhetők mint a régiek s a birodalom népe ma már majdnem tiszta török. Az is nagy előnyére válik rövidesen, hogy a birodalom súlypontja az eddig elhanyagolt Kisázsziára szállott vissza s így annak fellendülése okvetetlen bekövetkezik. Népeisége is megszorodott. Az európai és afrikai részek idegen kézre került területeiről sok százezer ember vándorolt Kisázsziába, akik nem tudtak, vagy nem akartak az új viszonyokba beletörődni. Az ozmánok szívóssága, csodálatos történetének egész folyamata alatt, bámulatra ragadó. Nincs a világnak egyetlen népe, mely annyi háborút, annyi dicsőséget s

utánna annyi veszteséget el tudott volna viselni a nélkül, hogy megtörött, megsemmisült volna. És az özszezsugorodott birodalom népe, mintha megérezte volna egy újabb kor felvirradását, újult eréllyel látott hozzá új viszonyai között a megerősödésnek.

Ilyen viszonyok között tör ki a világháború. Törökországot jól felfogott érdeke a központi hatalmak táborába állítja s a török hadsereg vitézségével és nemességével új tanújelét adta ősi vére meg nem romlásának. Az elveszített háború után mégegyszer nekitámadtak Törökországnak a marcangoló győztesek. Még megmaradt ázsiai tartományait, Arábiát, Palesztinát, Szíriát s Mezopotámia nagyobb részét elszedték tőle. Olyan szerű csonk lett belőle mint hazánkból. Az öreg II. Abdul Hamid nem tudott és nem mert a felosztásukra nekitámadt hatalmakkal szembe szállani. Ekkor Kemâl basa, egy elszánt csoportnak az élére állva, felveszi a harcot a halottrablásra jött franciákkal. Az öreg szultán kénytelen félre állani s Kemâl a nemzetközi világvárosból, ahol nyugat minden gyilkos mesterkedése kézügyben találhatta. Kisásziába, Angorába teszi át a birodalom székhelyét. Itt, ősi török földön s igaz törököktől körülvéve, megkezdte azt a nagy és nehéz murikat, hogy népét, hónát felemelje s új, talán szebb jövőre vezesse.

De ezek az események itt és most játszódnak le szemünk előtt s így nem is kell azokat részleteznem. A turáni jövő a török jövő is s ha ezen az utón együtt haladhatunk, élni fogunk.

TÖRÖK TESTVÉREINK ELLENSÉGEI.

ielőtt pontot tennénk az ozmánóság történetének ezen igénytelen rajza után, két dolgot kell még megemlítenünk.

Az egyik az, hogy e leírásban az ozmánóság kultúrállapotainak igen kevés helyet juttattunk. Ez nem véletlen, mert a többi török kötetünkben akarjuk ezt az oldalt kidomborítani.

A második az, hogy egy pillantást akarok még vettetni olvasóimmal abba pokol konyhába, melyben a halálára esküdöttek, főzik török testvéreink ellen a nemzetirtó gonoszságokat.

Legnagyobb ellensége a törökségnek az orosz kolosszus.

Ma is éppen olyan, mint a cárizmus alatt volt. Ellensége nem bosszúvágyból azért, hogy egy időben a török végigsújtott rajta erős karjával, hanem hatalmi érdekből, élni akarásból. Az óriási orosz birodalom, amely két világrésznek foglalja el északi oldalát, a tízezer kilométernyi hosszúságú Északi jegestenger partjait nem használhatta kikötőnek, mert ez az év nagyobb részében jéggel van borítva. Mint egy börtönbe zárt, szorult be a szárazföldre e miatt.

Mikor hatalma növekedőben volt, Nagy Péter cár tengeret akart szerezni az országnak. E célból áttöri a Dvina mentén a finn népek láncát s megalakítja a Fehér tenger mellett Archangelszk kikötővárost. Ez a kikötő messze van a világforgalomtól s az év hét-nyolc hónapjában jéggel borított. Mint ilyen nem elégíthette ki az orosz igényeket. Hogy jobbat teremtsen a finn öböl-nél második helyen szakítja szét a gyenge finn gyűrűt s az öböl csúcsához építi új fővárosát, Szentpétervárt. Ez a kikötő, illetve tenger, közelebb esik a világforgalmi utakhoz mint az előbbi, de egy teljesen zárt tenger, a melyből kijutni csak a kijáró mellett fekvő négy ország jóvoltából lehet. Ezek az országok akkor nem voltak az: oroszok barátai, sőt olyan hatalmuk volt, hogy az oroszok szál évtizedes harcokat vívtak. Így ez a tengeri út sem volt arra való, hogy szabad kijáratot biztosíthatott volna az oroszoknak. A harmadik kísérletezésük a Fekete tenger felé irányult s hosszú küzdelmek után sikerült annak északi partvidékét hatalmukba keríteni. Ez a tengerük sem ér sokat, mert a keskeny Boszporus és a Dardanellák útja idegen hatalom kezében van s a természeti viszonyok olyanok, hogy itt még könnyebb az elzárás, mint a Balti tengernél.

A tenger keresése a messzi keleten is csak másod harmadrangú helyeket juttatott kezükbe s ezek sem jégmentesek. Port Arthur és Dalni elfoglalásával a Sárga tengerre nyílt kijáratát az orosz-japán háborúban elveszítette az orosz. Persian keresztül szeretett volna az Indiai óceánhoz férközni, de Anglia megakadályozta ebben.

A orosz világereskedelem főcikkei a petróleum, mangán és a gabona. Mindhárom cikknek $\frac{4}{5}$ része a

Fekete tengeren került a világpiacra. A kijutáshoz a szoros urának, Törökországnak a jóindulata kell, mert ha ezt elzárja előle, akkor Oroszország megfullad. Ezért volt az orosz kolosszusnak Nagy Péter óta mindig fő célja az, hogy a szoros feletti hatalmat magához kaparáthassa. Ez pedig csak a törökök megsemmisítésével válhatott valósággá. Hogy milyen eszközökkel dolgozott, másfélszáz esztendőn keresztül, azt láttuk kis történetkénkben. Az, hogy a szorost nemzetközivé teszik, nem segít, mert háború esetén mégis csak elzárja a birtokosa-

Egyetlen tisztességes mód lehetett volna a megoldásra, ha Oroszország becsületes, testvéries viszonyt teremt Törökországgal. Mégis lett volna a lehetőség, ha az orosz telhetetlen falánkság nem nyeli el a mohamedánig tömegeit, hanem meghagyja azokat a török«ség kötelékében.

Oroszország nem ezt az utat választotta s mivel a szoros még mindig a török kezében van, Törökországi a nézve megmaradt annak az ősi ellenségnek, aki minden pillanatban kész a halálos döfésre. Nem fő, de hangzatos ok a gyűlöletre az is az orosz részről, hogy a konstantinápolyi Szófia templomra vissza kell tenni a török által levett kettős keresztet s a gör. kel. világnak vissza kell adni régi fővárosát. Ebbe természetesen csak az orosz cárok ülhetnek bele, hiszen ők a gör. kel. egyház fejei.

Az 1878. évi berlini kongresszus után mondotta ki az orosz diplomácia azt a jelszót, hogy „Konstantin nápolyba az út a berlini Brandenburgi kapun vezet keresztül”. Természetesen Bécsét és Budapestet is útba«ejtve. Ez volt a világháború másik magja.

Második nagy ellensége a töröknek az angol. Ellensége lett attól a perctől fogva, amióta nem elég erős arra, hogy ütközőként szerepeljen az oroszok és az angol gyarmatok között és német befolyásnak engedett országában. Anglia gyarmataiból él. Otthoni termése csak 30 napra elég, 11 hónapi élelmét idegenből kapja. Az Indái óceánt köröskörül markába kerítette s őrizi, mint a sárkány a tojását. A tenger mellett már mindent elszedett a töröktől, amire szüksége volt,

Nagy érdeke az is, hogy szárazföldön teremtsen összeköttetést India és Egyiptom között. A mohamedán-ság $\frac{4}{5}$ része ma már angol alattvaló, vagy angol érdek szolgálatában áll. A török szultánok egyúttal a mohar medán egyház főméltóságának, a kalifaságnak is tulajdonosai voltak. Anglia mindent elkövetett, hogy mint a legtöbb mohamedán ura, ezt a nagy méltóságot elvehesse a törököktől. Ezért állította fel a hűbérében lévő Arab szultánságot s Mekkában az árnyék kalifátust.

Oroszország nagyravágyása Indiát szerette volna, megkaparintani a szárazföld felől, hogy ezzel Angliát megölve ő léphessen helyére a viláгурalomban. Az ellene való védekezésre nem alkalmas a meggyengült török. Az Egyiptom-Indiai vasút képessé teszi Angliát nemcsak az üzlet lebonyolítására, hanem háború esetén a sikeres, védekezésre és utánpótlásra. Ezért adta fel? a törökkel való barátságot s lett ellensége. Az oroszról talán máinem is félt, hiszen a békekonferenciákon a Boszporust nemzetközivé tette s a törököket reakényszerítette, hogy védő erődeiket lerombolják. Hogy milyen nagy politikába botlás volt ez az angolok részéről, azt a közel jövő fogja már bebizonyítani Az orosz flotta közelebb éri Egyiptomot, mint az angol s ha csak egy hajót

elsülyeszt a Szezei csatorna bejáratánál, Anglia el van vágva Indiától.

Harmadik ellensége Franciaország, aki évszázados barátságát az afrikai gyarmatok elfoglalásával hálálta meg. Mint a török birodalomban élő keresztények védője, kiszorít minden olasz befolyást a Levántéről s még nyelve is úrrá lesz a levántéi vizeken. Nyíltan Sziíát akarta, hogy éket verjen az angol terjeszkedés szívébe. Mikor a békekonferencia ettől elütötte, a megmaradt Törökországra támadt reá s ebből vagy egy részéből akarta kedvenc tervét megvalósítani. Kemál állta útját.

Negyediknek, de tán nem utolsónak hagytuk Németországot. A háború előtt ő is a világalalomra törekedett. Ügyes betolakodással hódított tért a török diplomáciában. Németország, mikor az európai népek megosztottak a világon, még nem volt oly akcióképes, hogy ő is konchoz juthatott volna. Gyarmatai, amelyeket utólag szerezhetett, a legelhagyatottabb, csekély értékű, jórészt terméketlen, vagy egészségtelen területekből állottak. Nem volt más választása, reá nézve, mint olyan viszonyokat teremteni, hogy abból ő is hasznot húzhasson. India, minden gyarmat után epekedő nép paradicsoma, A német számítás Törökország istápolása ügyével megszerezte a Berlin Bagdadi vasútvonal koncessióját. Ezzel India testébe furakodott volna. Itt volt a háború harmadik magja. A német nem tört meg s nagyralátó terveit építi tovább. Már rajzolják az új térképeket s az útjelző nyilak Magyarországon keresztül repülnek Törökország szívének s onnan tovább Indiának.

Ezenkívül ellensége a töröknek Olaszország is, főleg kereskedelmi okokból, aztán Görögország az egek tenger szigetein lakó görögök miatt. A Balkán népei

pedig „a vérbosszút még máig is ébrentartó magas kultur lelkük miatt gyűlölködnek”.

Szóval szegény török testvéreink sorsa sem rózsás, akár a mienk. Irigylük tőle a levegőt, irigylük tőle az életet.

A vér, vér marad örökké.

A barna medve az erdő bogyóiból csemegézik.

A fehérmedve megeszi az állattársát.

Pedig hát mindakettő: m e d v e.

NÉHÁNY SZÓ AZ IZLÁMRÓL.

Ha az Európában mohamedánizmusnak nevezett izlámról szó kerül nálunk, rendesen a legnagyobb tájékozatlanság vagy előítélet hangját halljuk. Ezért szükségesnek tartom, hogy itt néhány sort szenteljünk ennek a kérdésnek.

Az izlám, hatásában két feltűnő politikai jelenség érvényesült Európában. A megindított ozmán hódítások nyomán alakul ki a keresztény összetartás, melyből aztán — főleg a hódolt területeken — a nemzeti öntudat fejlődik ki.

A tájékozatlanság szava, hogy a legtöbben még ma is pogányoknak tartják az izlám vallásúakat. Mondják róluk, hogy Mohamedet imádják, hogy megtagadják az asszonyoktól a lelket, akiknek így a paradicsomban sincs helyük s akiből a földön mindenkinek sokat kell feleségül venni. Mondják, hogy a bosszúállás és az izlám erőszakos terjesztése hitbéli kötelességük és így tovább. Mindez nem igaz.

Az izlám egy oszthatatlan személyű Istent imád, akitől egyedül vár segítséget. Ennek az egy Istennek Mohamed az utolsó prófétája, aki az előtte küldött prófétákat is elismeri. Az izlám szó a béke vallását jelenti s tényleg az isteni béke képezi a vallás alapját. Elismeri a nagy vallások isteni kinyilatkoztatását, de nem

elégszik meg a hittel, hanem cselekedeteket is kíván. A fő elv az, hogy a hit cselekedet nélkül nem üdvözít. Általában az alábbi főelveket lehet az izlámiban megkülönböztetni: A láthatatlan, oszthatatlan egy Istenben való hitet, a kinyilatkoztatást, a más világban való élet hitét, az Istenhez való imádkozást, amelyből az isteni szeretet fakad jótékonytságot és szeretetet Isten minden teremtet lényé iránt.

Az izlám Istent oszthatatlan egysége mellett, mint korlátlan hatalmat és mindettudót képzei, aki más erők, vagy személyek által semmit sem cselekedtet a világon. Ő a legmagasztosabb és legtökéletesebb, akinek könyörüllete uralja a világot. A túlvilági életről való hit is a legszebbek közé tartozik, mert e szerint az ember számot ad a földi életben elkövetett tetteiért. Így erős etnikai alapokkal bír, hiszen e szerint a túlvilági élet majdnem folytatása a földi életnek. A Korán ismételten mondja, hogy a túlvilágon nem lehet eltitkolnunk lelkünk jó vagy rossz tulajdonait, amelyek mint nyitott könyv állanak ott a lelkek előtt. E szerint a túlvilági élet a földnek igazabb formája, melyben nem lehet álkodás, színlelés, ez aztán a lélek fejlődésének korlátlan határokat biztosít.

Az izlám kötelezővé teszi az angyalokban való hitet, akik csak jók lehetnek s akiknek példája a jónak becsületes akarása és megtevése. A földi életben becsületben élők az angyalok lelke szerint élnek, a rosszak pedig az ördög lelki szolgálói. Máskülönb az ördögben való hitet az izlám tiltja.

Az imát kötelezővé teszi a Korán. Az emberi lélek legőszintébb vágyainak kifejezője, a bűntől való visszatartás legfőbb eszköze s cselekedetekkel összekötve az

Isten iránti kötelességek leghívebb teljesítése a mohamedán ima. Az imának mindig szívből jövőnek és igaznak kell lenni. A nem ilyen ima bűn számba megy.

Az izlám bűjtöt is rendel, de ez a bűjt nemcsak az ételektől, hanem a büntől való tartózkodást is megköveteli. A mindenki által ismert mekkai zarándoklást úgy fogják fel a nyugati népek, hogy ez az izlám hívőinek egyedül is képes a túlvilági üdvösséget biztosítani. Ez téves. Az ember lelki tökéletesedésének olyan magas fokát fejezi ki ez a zarándoklás, melyben az emberi lélek a gonosz indulatok leküzdésében odáig jutott, hogy lelkét teljesen felajánlhatja Istenének.

A felebaráti szeretet is fő alkateleme az izlámnak. „Aki embertársa jogai ellen tör, az Isten ellen tör.” „Nem hihet az egy istenben az, aki mást kivan embertársainak, mint önmagának/ Olyan két mondása ez a Koránnak, amelyek az izlámhivőket az emberi testvériségre kötelezik. Szép vonása a Koránnak a tekintélynek megtisztelését követelő része, mely a családi élet összhangját, a társadalmi élet békéjét és az államélet biztonságát eredményezi. Mindamellet nem követel vak engedelmességet s majdnem kötelez a tévedések kijavítására.

A Korán Istennek legszebb tulajdonságaként az ő végtelen irgalmát és könyörületességet említi s így ezt, mint a legnagyobb emberi erényt méltatja, sőt kötelességgé teszi, szemben a többi vallásokkal, ahol csak ajánlva van.

Az izlám erkölcsstanából is megemlítek pár pontot: „Kövessd mindig az adott körülmények között az erkölcsileg legjobbat. Tégy mindent akkor, amikor szükség van rá. Légy bátor. Légy szelíd. Bocsáss meg a meg-

bánóknak és megjavultaknak, ha azt látod, hogy az jóra vezet, de igazságos mértékkel büntesd meg a meg-átalkodottakat. Légy becsületes, még ha károdra szolgálna is. Mondj igazat, még akkor is, ha legkedvesebbjednek okoznál ezzel kellemetlenséget. Légy türelmes a szerencsétlenségben s ne bizakodj el szerencsédben. Légy tisztalelkű, de ne kínozd magadat, szolgálj, az Istent, de ne hagyd el önmagadat, adj alamizsnát, de ne tedd koldussá magadat és tieidet, mert ez bűn az isteni igazságosság ellen. Légy alázatos, de ne dobd el magadtól az emberi méltóságot. Bocsáss meg, de ezzel a gonoszt ne engedd a te embertársaidra. Tedd amihez jogod van, de ne sértsd meg a mások jogait. Hirdesd igazi lelked hitét és vallásodat, de ne sértsd meg ezzel soha a másokét. Ha így élsz, lelked már e földön a tökéletesedés útjára tért s a túlvilágon megtalálja majd a teljes nyugalmat, ahol nem lesz okod sem félni, sem bánkódni.” Érdekes jelenség, hogy az üdvözülés, ilyen felfogás szerint, már a földi életben kezdetét veheti. Ilyen az izlám *pogánysága!*

A HARMADIK LEVÉL.

E löbbi leveleimben a hazugság várainak egyikét döntöttem romba. Elmondottam azokat a tényeket és eredményeket, amelyek nevetséges rágalommá vagy tudatlansággá fokozták le azt az ellenünk emelt vádat, hogy nincs történeti múltunk s így kultúránk sem lehetett.

Egy kifogás repülhet felém az elmondottakra. Nincs olyan gazdag, akinek ne lennének koldusszegény rokonai is. Mi bizonyítja hát, hogy annak az ősi és kultúrában gazdag rokonnak nem vagyunk-e mi azok a koldus atyafiai, akik tényleg barbárként érkeztünk a történet színpadára?

Egy kis történetkét kell erre megemlítenem.

Valamikor a múlt század legvégén, amikor ezer évünket ünnepeltük a „Revue des deux Mondes” című francia folyóiratban egy cikk jelent meg, melyben a cikkező elmondja, hogy az Európába bejött magyarság minden kultúra nélküli, vad, ázsiai csorda volt, amely minden tudását itt Európában szedte fel s így a mai büszke magyar kultúra nem egyéb, mint Európa nagyszerű kultúrájának elmajmolása, amihez a magyar léleknek nincsen semmi köze.

Jóakaróinknak erre a kedves megállapítására Huszka József professzor egy könyvet bocsátott útjára.

Ebben a könyvben lerajzolta a magyar népművészet csodálatos szépségű kincseinek egy kis töredékét. Néhány székely kapu, néhány faragott holmi, néhány cifraszűr-hímzés, ruhadisz, meg mi egymás volt a könyvben. Aztán igyekezett megkeresni, hogy hát valyon melyik „nagy és művelt nyugati” néptől majmoltuk el mi ezeket a világremekbe menő kincseket. A nagy nyugaton hasonló-nak csak az angol spencer dolmányt találta, de erről hamarosan kisért, hogy nálunk jártakor a hasonló nevű angol lord vitte magával a magyar Kisfaludy dolmányt, amely annyira megtetszett, hogy még udvarképes is lett a fényes angol udvarnál. A világ leghatalmasabb birodalmának, az angoloknak királyát is látta egy nagy ünnepélyen, amelyre nagyon szépen akart felöltözni. A gyönyörű ruháról hamarosan kiderült, hogy biz az magyar huszáruha volt. Ugyancsak kiderült az is, hogy az egész világ huszársága magyar ruhába van bújtatva. A mi szomszédaink és a közöttünk lakó népek magyaros ruhái is, mind magyar hatás alatt keletkeztek s még az erdélyi szász is magyaros viseletben büszkélkedik. Hanem a többi dolgunknak Európaszerte hiába kereste a mását, még ilyen utánzásokban is, mert csak a messzi keleten, Kínában van meg annak a párja s az sem a mai, hanem az ezelőtt másfélezer esztendősként. A könyvet megkapta a világ minden komoly tudósa s az eredmény az volt, hogy mindenki meghajolva mon-dotta ki azt a véleményt, hogy *ez a mi nemzetünk igazi Nemeslevele*, amit nem a „nagy és művelt nyugattól” majmolt, hanem ezer esztendőcskével ezelőtt hozta magával mint ősi kincsét az ősi hazából. Azt is meg-állapították, hogy tőlünk tanulta el (nem akarom az ők majmolta szavát használni) az egész világ.

Hát ezekből azt hiszem, hogy nyugodtan kimondhatjuk, hogy nem jöttünk mezítelenül a „nagy nyugatra”, hanem olyan viseletben amelyből az egész világ megalakította a maga parádés ruháját.

És a magyar népművészettel szemben valyon milyen a többi nyugati népeké? Bizony azok, szín, forma és változatosság tekintetében nagyjából olyan vérszegevények, hogy nálunk akárhány falu egyedül több gazdagságot mutat, mint azok együttvéve. De aztán vannak igazi koldusok is közöttük. Hogy ne is menjek nagyon messzire, csak a mi drága és kedves cseh szomszédainkig, hát náluk az az eset, hogy nincsen egyetlen-egy vonás, egyetlen-egy öltés, amire azt lehetne mondani, hogy az cseh népművészet. Mikor 8—9 esztendőskével ezelőtt ezt a fejükhöz találtuk verni a nagy világ előtt, hát nem tudtak mit szólnani reá. De aztán gondoltak nagyot és merészet. Jó 25 esztendővel ezelőtt Erneyi József, Nemzeti Múzeumi tudósunk, egy kötetben összeállította volt a tót népnek magyaros népművészeti remekeit. A dicső cseh kormány fogta magát s az egész anyagot, a legszebb kiállításban kinyomatatta, természetesen cseh, angol és francia felírással s azzal a pompázó felirattal, hogy „Cseh-Szlovák népművészeti emlékek”, így csinált magának népművészetet a cseh. Ehhez nem kell magyarázat!

A középkori krónikások nem voltak kisebb ellenségeink, mint a mai nyugat. Azt írogatták úkeinkről, hogy azok pokoli húj! húj! kiáltásokkal harcoltak és üvöltöttek, éneklés helyett, mulatságaikon. Nos nézzük meg mi igaz ebből.

A régi, u. n. latin-görög skála nem volt képes magasabb művészi muzsika megalkotására. A turáni

muzsika skálája kellett azt kiegészítse, hogy fejlődés-képesse legyen. A zenénél és éneknél éppen úgy vagyunk, mint a népművészetnél. Az európai muzsika mindennütt feltüntet bizonyos nemzeti vonást, amelyről meg tudjuk ismerni. Ha most az egyes népcsoportok muzsikáját vesszük, csodálatosképen a szláv népeknél nem találunk olyan motívumokat, amelyek szláv jelleget viselnek magukon. Azt hallom erre, hogy, de bizony az oroszoknak nagyon szép muzsikájuk van! Hát persze, hogy van, hiszen a kisorosz muzsika olyan szép, hogy jó magam is, valami 30 esztendővel ezelőtt, azt hittem egy kisorosz faluban, hogy magyarok énekelnek magyar nótákat.

De az úgynevezett nagyoroszoknak nincsen egyetlen egy eredeti ütemük s minden orosz ének és muzsika alapja a kisorosz népzene. A kisorosz nép pedig édes magyar testvéreim, több mint a felében, eloroszosodott magyar vérű, magyar kultúrájú s egy részében még magyar nyelvű testvérünk volt, akik mikor a görögkeleti vallásra tértek, éppen úgy elveszítették nyelvüket és nemzetiségüket, mint a többi ugyanezen hitre tért testvérek. Mindannyi beleolvadt az oroszba és, sajnos de igaz, hogy az oroszország minden valamire való tehetséges embere a mi elfajzott vérűnkéből kerül ki. Mikor tudományosan megállapítottuk, hogy a szlávoknak nem volt eredeti népzenejük, még egy másik kifogás is hangzott el ez ellen. Megint a jó szomszédot, a csehet hozták elé, azzal, hogy a világ egyik legjobb muzsikusa népe. Az igaz, hogy jól muzsikál, de tessék egyetlenegy cseh népzenei akkordot mutatni nekem. Nincs! Itt akaratlanul az a bizonyos cseh anekdota jut eszünkbe, hogy a cseh az újszülött elé egy hegedűt, meg egy

pénzdarabot tart s a gyermek, a szerint amint az egyik vagy másik után nyúl, lesz muzsikus, vagy tolvaj. No! hát ha a muzsika meg a népművészet terére visszük az anekdotát, akkor nem úgy igaz, mert ezen a téren a cseh a legjobb esetben *tolvaj muzsikus*.

Hogy a magyar muzsika mennyit ér, arra a világ egyik legnagyobb zenészének idézem néhány szavát. Wagner, a muzsikus király írja emlékirataiban, hogy a magyar muzsikának köszönheti, hogy zenei elbeszélő ereje ilyené fejlődött, mert anélkül bizonyára más irányú *lett volna*. Serly Antal, a boldogult Népszínház utolsó karnagya ki is mutatott valami 15—20 helyet, ahol tisztán magyar motívumok csendülnek fel Wagner legdicsőítettebb helyein. A másik zenekirály: Beethoven, nem írja ugyan, de megcselekszi elégszer, hogy magyar motívumot vesz muzsikájába. Többek között a híres Gotterhaltét (az osztrák himnuszt) két vagy három magyar nótából szerkesztette össze. Zseny József pedig nemrég tartott egy előadást, arról, hogy a legnépszerűbb olasz operettíróknak, Puccininak, Leocavallonak stb. igen sokszor magyar témák szolgáltak világhírű alkotásaik alapjául. Talán elég ebből ennyi, hiszen célom az volt, hogy megmutassam, hogy nemcsak szépen öltözködni, de szépen muzsikálni is tőlünk tanult a „nagy és művelt nyugat”.

Jó, elismerem, mondotta egyik ellenlábasom, hogy ezeket a külső-belső cifraságokat jól értették, de aztán ezzel vége is van a nagy turáni ajándékoknak. Azt nem mondhatja, hogy komoly alkotásuk lehetett volna. Hát kedves nyugatimádó uracskám, bizony nincs vége, sőt most jön a java. Mert hát igen sokat és komolyat adtunk mi turánok, annak a „nagy és művelt Nyugatnak”.

Azt már elmondottam egyszer, hogy a vasat az altai-turán kovácsok adták a lóval együtt, sőt a patkolt lóval együtt. Hogy írni is ők tanították meg az embert, az is tudott valami. Nyilat is ők csináltak először, mert a más fajták csak az úgynevezett Dávid parittyával és a bummerággal tudták gazdagítani a kultúrát. A görög-római a lisztet összekeverte vízzel, aztán forró téglá között megsütötte. Ez a köves massa volt a kenyere. Hogy jó cökös kenyeret eszik ma a világ, azt éppen tőlünk, magyaroktól tanulta meg. A nyereg, a kengyel sem volt utolsó dolog úgy-e? Hát még a lóra termett huszár, az ő könnyű fegyverzetével, mozgásával? Hiszen az egész világ harcmódorát átalakította a mi harci módorunk s utánnunk született meg a külföld minden lovassága, melyhez nemcsak a mintát, hanem a ruhát, sőt a nevet (huszár) is tőlünk vették. A vándorló magyaroknak a felesége és gyermeke nem lóháton járt, hanem szekéren. Hát ezt a féltett népet nem rázatta agyon a mi szerelmetes ükapánk, hanem ruganyos hintót készített nekik. Bizony ezt is tőlünk tanulták meg a drága nyugat urai. Nem céloim itt mindent elsorolni de mégis két dolgot még megemlítek, hiszen ezek azok amelyek az ember testét lelkét gyilkolják Nyugaton. A könyvnyomtatást legalább ezer esztendőcskével hamarabb feltaláltuk mint a nyugat urai. A puskaporra is ugyanez áll. De míg Európa a betűvel lélekgyilkoló szabados irodalmat és hírlapokat teremt, a turániak történeti könyveiket, hősi dalaikat s az életre hasznos tudnivalókat nyomtatták le, hogy könnyebbé tegyék az emberek életét. Ezt igazolja Khina és a turáni leletek. Hogy pedig khinai feltalálói a puskaporból nem csináltak embergyilkos puska, ágyú és gránátszörnyetegeket, hanem

gyönyörűséget okozó tűzijátékot s a csatornaépítésnél sziklarobbantó anyagot, hogy földjüket termékenyebbé tehessek, azt mindenki tudja.

Tehát pokolt szolgáló, gyilkos fegyverszörnyetegek és gyönyörködtető, embert boldogító alkotások ugyanazon találmányból. Jól jegyezzük meg ezt a kis esetet. Mert ebben van letéve fajtánk egész kiválósága, egész jelleme, sőt tragédiája.

Arany János mikor apjáról beszél írja, hogy „mert ő becsületes s igaz, azt gondola, hogy minden ember az! Szegény öreg ha annyira nem bízik az emberekben, lépre nem viszik”. Ebben a mondásban benne van az egész turáni jellem és lelkiség, szemben a sémi-árja jellemmel és lelkiséggel. A turáni lélek alaptulajdona, hogy mindenkit becsületesnek tart addig, amíg meg nem győződött arról, hogy gazember. Ezzel szemben az árja-sémi lelkiség mindenkit gazembernek tart addig, amíg meg nem győződik arról, hogy becsületes ember. Azt hiszem, hogy ezzel meg is adtam azt a végtelen nagy különbséget, amely a két fajtát egymástól elválasztja s megadtam az okát is annak, hogy miért volt a turáni sors olyan mostoha abban az idegen környezetben, amelybe belékerült. Mert ő becsületes s igaz... bízik... és mindig lépre viszik.

De az elsémitesített ártás megmaradt mégis legalább a krisztusi erkölcsök kötelékében s így közeledett a turáni becsületességű lelkiséghez is. Hanem a sémitaságból közénk ékelt zsidóságnak nincsenek sem turáni, sem krisztusi erkölcei. Az ők erkölcsanuknak az alapjait a „Talmud” képezi. Azt a határt, amit a turáni lelkiség avagy a krisztusi erkölcsan megvon a bűn és erény részére, a Talmud erkölcsana által meg-

vont hasonló határ nem fedi. A turáni lelkeségnek már a kereszténységre, vagy mohamedánságra téréskor kellett bizonyos engedményeket tenni. A keresztény vagy mohamedán hit erkölcsi erényhatára a jó irányba felé sokkal magasabb mint a zsidóságé. A zsidóságnál viszont a rossz, az erkölcsi gonosz oldala felé sokkal alacsonyabb a bűn és erény közötti határ, mint a keresztény, mohamed, vagy akár a budhisták etikájában. Ezért van aztán az, hogy amíg mi nem merünk az erkölcsiség végső határáig elmenni, mert attól tartunk, hogy átcsúszhatunk az erkölcstelenség oldalára, a zsidó talmudi erkölcsiségben élő zsidóság még mindig vigan táncol ezeken a határokon túl, mert az ő erkölcstanuk szerint ők még akkor *βz* erény és erkölcs területén járnak. Magyarán kimondva, mikor nem zsidó felfogás szerint én már bűnöző vagyok erkölcsi téren, a zsidó felfogás szerint ők még mindig becsületesek. A különbség olyan itt, hogy gróf Apponyi Albert egyik jászberényi beszédének szavait idézem, mintha a Manlicher puska s a golyószóró ellen kaszával-kapával mennénk. Az erkölcsi határoknak ez az eltolódása okozta és fogja még sokáig okozni azt a végzetes eredményt, hogy a szabadabb erkölcsökkel dolgozó zsidóság összeszerzi a világ vagyonát s ezzel a pénz rabszolgájává teszi a népet, az emberiségét. Ennek isszuk mi s issza ma már az egész világ a keserű levét.

A nemzetek az egymás elleni küzdelmekben igyekeznek egyenlő fegyvereket alkalmazni, hogy a győzelem reményével mehessenek a küzdelembe. Az egész világot rabszolgaságba tenni akaró zsidó erkölcsökkel szemben is, logikailag az lenne az ellenfegyverkezés, hogy az ők fegyvereikkel menjünk ellenük. De azt egyet-

len egy keresztény, mohamedán, vagy budhista sem fogja elfogadni, hogy vallásaink szent alapjait megtagadja, vagy meggyalázza az erkölcs színvonalának leszállításával, így nem marad más hátra, mint az ellenfél reakényszerítése arra, hogy a mi magasabb ethikai alapjainkra helyezkedjék, ha közöttünk és velünk akar élni.

Mind a három nagy vallás istenhite egy oly Istent imád, aki a világnak és minden földi lénynek szerető épes apja. Ezzel szemben a zsidóság Jehova Istene, a Talmud felfogása szerint, alig egyéb, mint egy nemzeti bálványisten, aki csak a zsidóságé, akinek csak a zsidóság a gyermeke s minden egyéb földi teremtmény, — nem véve ki a többi embert sem — a zsidóság kényelmére teremtett alsóbbrendű lény. Az Isten fogalmával nem fér össze ez a felfogás s az így meghatározott Isten nem lehet a világok Istene, legfőljebb egy emberfeletti, magasabb, bálványozott lény, akit a nemzeti sovinizmus tett meg istenének. Ilyen Istenek, — jobban disztinygálva tán csak védőszentek, — volnának Hadúr, Jupiter, Zeus, Voltán és a többi. — Hogy ezek nem istenek azt fölösleges vitatnunk, éppen úgy, mint azt is, hogy az örök és végtelen Isten mellett az ilyen helyi nagyságok csak parányok.

A jó és rossz harca ősidóktól tart. A jó győzelme bizonyos, még ha ideiglenesen a rossznak látszanék is a diadala. A turáni ethika oly ősi oly közel áll a három nagy vallás által jónak ismert erkölcsi alapokhoz, hogy a jónak az eljövendő diadala a turáni jövőnek is az alapja.

Ha most erkölcsi jó és erkölcsi rossz szempontjából vesszük vizsgálat alá a turáni és elsémitésített

árja etikát, akkor előbbi megállapításunkra megeljük a bizonyítékot.

Mikor az árja faj először lépett a történelem színpadára, már eléggé fejlődött társadalmi viszonyok között találjuk. Apróbb-nagyobb társadalmi egységekbe tömörülve, kényurak vezetése alatt élnek. Őshazájuk a forró égöv, mely ingyen adja meg a mindennapit, csak a kezet kell kinyújtani érte. Ez okozza azt a ma már kényelemszeretetté változó tunyaságot, mely olyan könnyen második természetükké változik s amely szívesen dolgoztat mással, maga helyett. Annak a kasztrendszernek, amit nálunk találunk ez a szülőanyja. Ez a rendszer köti meg az egyént úgy, hogy minden emberi szabadsága áldozatul esik s egyik csoport a másokra nézve nemcsak megvetett, alsóbbrendűnek tartott lényé válik, hanem mindenre felhasználható s vele mindent tehető eszközé alacsonyul.

Ez a rettenetes rabság az, amiből az árja faj szabadulni akar. Sok évezredes történetének vezéreszméje s örökös küzdelmeinek véres fonala az az igyekezet, hogy a rab egyént felszabadítsa. Ez az egyoldalú igyekezet viszi többször zátonyra az árja kultúra hajóját. Az egyén felszabadítását a francia forradalmi eszmék keretében éri el, de agresszivitása most is túlzásra ragadja. Nem elégszik meg a kivívott szabadság egyenlőség és testvériség eszméinek realizálásával, hanem a sémi hatás következtében tovább megy s teremt marxi szocializmust, nihilizmust és kommunizmust, ami bizony azt jelenti, hogy az árja hajó újra zátonyra futott.

Az elnyomott, a koldus mindig materiális jólétről álmodik. Az elnyomott árja is így tesz s materiális és technikai téren csodákat mivel. De míg a természeti erők

kutatásával és felhasználásával óriási előnyöket szerez az egyén függetlenítésére, moráliter, ethikailag egyre veszedelmesebb lejtőre kerül amelyen nemcsak az emberi közösségeknek, a családnak, a hazának, a hitnek alapjait igyekezik megsemmisíteni, hanem az egyéni önrendelkező függetlenséget odáig feszíti, hogy az embernek eltűnnek emberi jellemző vonásai s az oktan állatok érzékisége vált fel minden eddigi nemesebb emberi megnyilatkozást.

Az így létrejött sülyedés olyan nagy, a zátony olyan erős, hogy arról menekülés alig képzelhető. A mai Istent megtagadó, minden emberi erkölcsből kivetkőzni akaró nyugat, így nem élhet meg. Róma megdőlt, mert erkölce elveszett s bizony nyugatra is ez a sors ásítozik. A zsványerkölcs csak a pandúr kardja hegyéig tart,, azontúl a bíró szava következik. Nyugat Istentipró erkölcsi sülyedés sem tarthat tovább mint ameddig Isten keze engedi s azután az Isten törvénye következik.

Az árja kultúrával szemben áll a turáni. Elmondottuk azt a nagy különbséget, ami a kettőt egymással szembe állítja.

A sokkal passzívabb és optimistább turáni lelkület már a történelem hajnalán az egymás megértésén és tiszteletén alapuló társulásokot alkot. Nem ösmeri a kasztokat. Minden egyén szabad s minden a közt szolgáló tehetség, érvényre juthat. Küzdelme nem az egyén felszabadításáért, hanem s köz javáért s az összeség boldogulhatásáért folyik. Ezért telik meg olyan mélyenszántó ethikai alapokkal, illetve tartalommal az egyes és összeség lelke (ami a kultúra igazi fogalma), hogy ez nemcsak a kereszténységhez legközelebb álló erkölcsöket és erényességet teremtett, hanem az embert ér-

kölcsi lényé emelve, előkészítette a krisztusi megváltás megértésére.

Láttuk, hogy az emberiség büszke találmányai közül egész csomót évszázadokkal, sokszor ezredekkel, hamarább feltalál, de abból csak emberboldogító alkotásokat hoz létre. Ezért marad technikailag alól s ez a második oka annak, hogy a sokkal agresszívebb árság uralma alá kerül.

Nem gyárt gőz, gáz vagy villanymotorokat, de a hazugságot, mint minden bűn szülőanyját megbünteti. Nem alkot égberöplő gépeket, de az apagyilkosságot nem ismeri. Olyan nagy a turánság etnikai kultúrája, hogy közel áll az ige országához. Ez az ethikai magasság segítette le már sokszor a zátonyra jutott árja kutúrát a veszedelmes szirtekről s talán nem csalódnunk, ha kimondjuk azt a hitünket, hogy a mostani zátonyról is csak az ő segítsége mentheti meg a világot.

Erkölc nélkül nincsen élet, nincsen továbbfejlődő megélhetés a népek részére. A turáni kultúra ebben gazdag. A technika vívmányai nélkül nem tud a turánság sem megszabadulni a reája rakott árja láncoktól. Ha, ami az egyiknek nincsen, azt kölcsönveszi a másiktól, ha nyugat technikai materializmusa turáni ethikai alapokra helyezkedik, ha túrán ethikája mellé elsajátítja nyugat technikáját, akkor jöhet csak egy jobb, megértőbb és szebb kor a földi emberiségre.

Turáni magyar testvéreim, akik hordjátok nemes turáni véreket, de ezredek óta nyugat körében éltek, ti volnátok azok, akiket az isteni végzet erre a kiegyenlítésre rendelt. Ha megtartjátok turáni erényeiteket ti lehettek az emberi nem megváltói, ti lehettek a jobb kor megteremtői.

Tőletek függ, hogy akartok-e élni.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
Bevezető sorok	3
I. A török nép eredete	8
II. A törökök az európai történelem színpadán.....	23
III. Az ozmán nemzeti állam kiépítése	33
IV. Az ozmán birodalom fénykora	45
V. Az ozmán birodalom hanyatlása	70
VI. A reformok korszaka.....	115
VII. Török testvéreink ellenségei.....	137
VIII. Néhány szó az izlamról.....	143
Harmadik levél.....	147